

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

«Αρχιτεκτονική Εσωτερικών Χώρων: Αειφορικός και Κοινωνικός Σχεδιασμός»

«Δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά: Η ανάδειξη της σημασίας του κοινωνικού περιεχομένου στην πολιτιστική κληρονομιά των λαϊκών αγώνων των δεκαετιών '40-'50 στην περιοχή του Πειραιά, των προσφυγικών και των προαστίων»

Ονοματεπώνυμο: Γεωργία Βαλτζάκη

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Δρ. Ζωή Γεωργιάδου

ΑΘΗΝΑ 2022

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

«Αρχιτεκτονική Εσωτερικών Χώρων: Αειφορικός και Κοινωνικός Σχεδιασμός»

Όνοματεπώνυμο: Γεωργία Βαλτζάκη

Αριθ. Μητρώου: Α.Μ.: 19002

«Δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά: Η ανάδειξη της σημασίας του κοινωνικού περιεχομένου στην πολιτιστική κληρονομιά των λαϊκών αγώνων των δεκαετιών '40-'50 στην περιοχή του Πειραιά, των προσφυγικών και των προαστίων»

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια	
Δρ. Ζωή Γεωργιάδου, Καθηγήτρια-Τμήμα Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής- ΠΑ.Δ.Α.	
Μέλη Επιτροπής	
Δρ. Μαρία Μοίρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια-Τμήμα Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής- ΠΑ.Δ.Α.	Δρ. Παρασκευή Κερτεμελίδου Επίκουρη Καθηγήτρια-Τμήμα Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής- ΔΙ.ΠΑ.Ε.

ΑΘΗΝΑ 2022

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο/η κάτωθι υπογεγραμμένος/η ...Βαλτζάκη Γεωργία του Εμμανουήλ., με αριθμό μητρώου 19002 φοιτητής/τρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Τμήματος Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι ..... και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.

Ο/Η Δηλών/ούσα

Βαλτζάκη Γεωργία

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα Ζωή Γεωργιάδου, που έχει σταθεί «μέντορας» σε όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, αλλά και αδιάλειπτος καθοδηγητής με την αμέριστη στήριξή της σε κάθε βήμα της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον κ. Νίκο Παπαγεωργάκη, υπεύθυνο επιμορφωτικού κέντρου «Χαρίλαος Φλωράκης», ο οποίος αποτελεί αστείρευτη πηγή ιστορικού θησαυρού γνώσης. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον εκλιπόντα φίλο Νίκο Σίμο και τη σύντροφό του Δέσποινα Μαστρολέων που με βοήθησαν στο ξεκίνημα και με έφεραν σε επαφή με σχετικούς φορείς και άτομα. Επιπροσθέτως, θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύντροφο μου Διονύση Κουλουμπή για τις επικοινωνιακές ενέργειες στην ιδέα κι εκπόνηση της έρευνας: Τέλος,, στους δικούς μου ανθρώπους, που με τον τρόπο τους στέκονται δίπλα μου σε κάθε βήμα των σπουδών και των προκλήσεων της ζωής μας.

«Η εργασία αφιερώνεται στη μνήμη του Νίκου Σίμου
που μας άφησε ξαφνικά στις 29 Γενάρη του 2022»

Τίτλος εργασίας:

"Δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά: Η ανάδειξη της σημασίας του κοινωνικού περιεχομένου στην πολιτιστική κληρονομιά των λαϊκών αγώνων των δεκαετιών '40-'50 στην περιοχή του Πειραιά, των προσφυγικών και των προαστίων."

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία μελετάται η πολιτιστική κληρονομιά των λαϊκών αγώνων των δεκαετιών '40-'50, στην περιοχή του Πειραιά και των προσφυγικών προαστίων. Διερευνάται η σημασία της συλλογικής μνήμης και ο κοινωνικός σχεδιασμός ως εργαλείο αποφυγής της σύγχρονης λήθης. Το μπλόκο της Κοκκινιάς, η Μάχη της Κοκκινιάς στην περιοχή της Νίκαιας, η Μάχη της Ηλεκτρικής, τα Δεκεμβριανά, ο βομβαρδισμός του Πειραιά είναι ορισμένα από τα πιο σημαντικά ιστορικά γεγονότα της περιόδου εκείνης, στην περιοχή του Πειραιά και των προαστίων, τα οποία ανέδειξαν τον μεγάλο αντιστασιακό αγώνα. Η ιστορική περίοδος και η περιοχή που καλύπτει η συγκεκριμένη μελέτη αποτελούν το αντικείμενο μελέτης περίπτωσης που παρουσιάζεται στην εργασία μετά από επιτόπια έρευνα. Στόχος είναι η ανάδειξη της ανάγκης του κοινωνικού σχεδιασμού της περιοχής με βάση την ιστορική μνήμη ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα βασικά πεδία έρευνας των λαϊκών αγώνων περιλαμβάνουν την εθνική αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ και των ταγμάτων του ΕΛΑΣ και κυρίως τη συνεισφορά της εργατικής τάξης των φτωχών προαστίων του Πειραιά. Η συλλογική δράση απέναντι στον ξένο δυνάστη και τους ντόπιους συνεργάτες του αποτέλεσε ηρωικό αφήγημα για τις γενιές που ακολούθησαν και διασώθηκε χάρις το μεγαλείο της και την προφορική παράδοση.

Στη μελέτη γίνεται ιστορική ανάλυση των γεγονότων αλλά και καταγραφή μνημείων, καλλιτεχνικών δημιουργιών, ονοματοθεσίας οδών και χώρων, στους τόπους δράσης της εθνικής αντίστασης, τα οποία αποτελούν έκφραση πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτά τα σύμβολα τιμής επιδιώκουν την αποτύπωση της σημασίας των λαϊκών αγώνων που συγκροτούν την ιστορική πραγματικότητα. Έτσι επιτυγχάνεται η ένωση της κοινωνίας με τους αγώνες της, καθώς και η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν αλλά και η δημιουργία ενός ιστορικού προτύπου και ιδανικού. Πολλά από αυτά τα μνημεία δεν είναι καταγεγραμμένα και δεν υπάρχει πολιτειακή μέριμνα θυμικού, συνεπώς η ιστορία τους δεν διατηρείται ζωντανή. Στόχος είναι να καταγραφούν και να αναγνωριστεί η μεγάλη σημασία τους για τον λαό. Επίσης σχεδιάστηκαν ιστορικοί περίπατοι που απεικονίζουν τις διαδρομές που μπορεί να ακολουθήσει ένας επισκέπτης, ώστε να συνδεθεί με τη συλλογική μνήμη του προηγούμενου αιώνα. Τα μνημεία και οι μνημονικοί τόποι είναι αναγκαίο να αντιμετωπίζονται ως ζώσες αφηγηματικές πρακτικές που τροφοδοτούν τη συλλογική μνήμη και αναδεικνύουν το σύνολο των αναμνήσεων που έχει επιλέξει να μοιράζεται μια κοινωνία. Σκοπός είναι να αναδειχθούν οι τόποι μνήμης της αντίστασης καθώς και η σύνδεση μνήμης-χώρου, τα οποία αλληλεπιδρούν σημαντικά στην διαχείριση του παρελθόντος, στην δόμηση του παρόντος αλλά και στην νοσηματοδότηση του μέλλοντος.

Λέξεις-Κλειδιά: πολιτιστική κληρονομιά, κοινωνικός σχεδιασμός, λαϊκοί αγώνες, δεκαετία 1940, εθνική αντίσταση, μνημονικοί τόποι, μνήμη-λήθη, προάστια Πειραιά

Abstract

In this survey, the cultural heritage of the grassroots fights of the 40s and 50s are studied in the area of Piraeus and the refugee suburbs. The importance of collective memory and social design as a tool to avoid modern oblivion are explored. The blockade of Kokkinia, the Battle of Kokkinia in the area of Nicaea, the Battle of Elektriiki, the Decembriana, the bombardment of Piraeus are some of the most important historical events of that period, in the area of Piraeus and its suburbs, which highlighted the great resistance struggle. The historical period and the area covered by this particular survey are the subject of a case study represent after field research in the area. The aim is to highlight the necessity for social design of the area based on historical memory as part of the cultural heritage. The basic research fields of the popular struggles include the national resistance through the lines of the EAM and the ELAS battalions and mainly the contribution of the working class of the poor suburbs of Piraeus. The collective action against the nazi-dynasty and his local collaborators was a heroic narrative for the generations that followed and was saved thanks to its greatness and oral tradition. The study provides a historical analysis of the events as well as a recording of monuments, artistic creations, naming of streets and places, in the places of action of the national resistance, which are an expression of cultural heritage. These symbols of honor seek to capture the importance of grassroots fights that constitute historical reality. Through this way society reaches its struggles, as well as the connection of the past with the present and the creation of a historical model and ideal is achieved. Many of these monuments are not registered and there is no state concern for memorial affect that leads to historical neglect. The aim is to record and recognize their great importance for the people. Historical courses were also designed that depict the routes that a visitor can follow, in order to connect with the collective memory of the previous century. Monuments and commemorative sites need to be seen as living narrative practices that feed collective memory and highlight the set of memories that a society has chosen to share. The purpose is to highlight the places of memory of resistance as well as the memory-space connection, which significantly interact in the perception of the past, in the structuring of the present but also in the meaning of the future.

Keywords: cultural heritage, social design, grassroots fights, 1940s, national resistance, memorial sites, memory-oblivion, Piraeus suburbs.

Περιεχόμενα

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	3
Ευχαριστίες	4
Τίτλος εργασίας:.....	5
Περίληψη.....	5
Abstract	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο ΔΥΣΚΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΝΗΜΗ	10
1. Η μνήμη και η λήθη.....	10
1.1 Η έννοια της μνήμης και οι μνημονικοί τόποι.....	10
1.2 Τα είδη της μνήμης.....	11
2. Δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά: Η πολιτιστική κληρονομιά της δεκαετίας του '40 και του '50.....	13
2.1 Η αναθεώρησης της Ιστορίας και η αρνητική κληρονομιά.....	14
2.2 Η άνιση σχέση μεταξύ των ιστορικών γεγονότων και της διδασκαλίας τους.....	14
2.3 Πολιτιστική κληρονομιά και τοπική αυτοδιοίκηση.....	15
2.4 Η δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά στο βωμό του μετεμφυλιακού κράτους.....	15
2.5 Η τέχνη και τα γράμματα ως αντίβαρο στη λήθη.....	16
2.6 Η προφορική ιστορία απέναντι στα ιστορικά ταμπού.....	17
2.7 Μνήμη στις μεταπολεμικές κοινωνίες: Η δεκαετία του '40 και του '50.....	18
3. Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και Νομολογία.....	18
3.1 Εισαγωγή.....	18
3.2 Η κατάσταση που επικρατεί το 1945.....	19
3.3 Εκλογές 1946 και Ψήφισμα Ζ.....	19
3.4 1 ^{ος} Νόμος υπ. Αριθ. 844	20
3.5 2 ^{ος} Νόμος υπ. Αριθ. 971	20
3.6 Αναγνώριση οργανώσεων ελεγχόμενη από το Στρατό το 1965.....	21
3.7 Το 1963 και η προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου για επαναφορά αιτήματος αναγνώρισης.....	21
3.8 Το πραξικόπημα του 1967 και το διάταγμα 179	21
3.9 Το πλήγμα της Δικτατορίας.....	22
3.10 Η πτώση της Χούντας και η ίδρυση «Ενωμένη Εθνική Αντίσταση 1941-1944»....	23
3.11 Η κυβερνώσα Ν.Δ. υπερασπίζεται τον νόμο της Δικτατορίας.....	23
3.12 Προσπάθεια οργανώσεων για ενσωμάτωση του ΕΑΜ στο εθνικό αφήγημα 1977- 1981	23
3.13 Ο Νόμος 1285 του ΠΑΣΟΚ το 1982.....	24
3.14 Η αυτοδυναμία της Ν.Δ το 1990 και οι καταγγελίες για απάτη των επιτροπών	25

3.15	Επιστροφή του ΠΑΣΟΚ, το 1993 και η τελική αποκατάσταση το 2006	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο ΤΟΠΟΙ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ		27
1.	Εισαγωγή: Προβληματική της έρευνας.....	27
2.	Μεθοδολογία της έρευνας: Μελέτη Περίπτωσης.....	27
3.	Τα Βούρλα(1875-1995).....	28
3.1	Συνθήκες των Βούρλων με τους πρόσφυγες το 1922.....	29
3.2	Η δεκαετία του '30.....	29
3.3	Τα Βούρλα γίνονται φυλακή από τους γερμανούς.....	29
3.4	Η μεγάλη απόδραση.....	30
4.	Δημόσια ιστορία σε τόπους μνήμης και γλυπτά.....	31
5.	Η σημασία του Μνημείου	32
6.	Μνημονικοί Τόποι της Αντίστασης στον Πειραιά	32
6.1	Βομβαρδισμός του Πειραιά στις 6 Απριλίου του 1941 από τους Γερμανούς	32
6.2	Βομβαρδισμός 11 Γενάρη του 1944.....	33
6.3	Η Μάχη και το Μπλόκο της Κοκκινιάς.....	36
6.4	Μάχη της Ηλεκτρικής	49
6.4	Το άγαλμα της 17χρονης Επονίτισσας Ηρώς Κωνσταντοπούλου στην Τερψιθέα 52	
6.6	Ηρώ στο Πέραμα προς τιμήν της Εθνικής Αντίστασης ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με ανάγλυφη μορφή αντάρτη	53
6.7	Δρόμος με το όνομα της Ειρήνης Γκίνη στον Κορυδαλλό.....	54
6.8	Η Πλατεία «Δημήτρη Γληνού» στον Κορυδαλλό.....	56
6.8.1	Τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα	56
6.9	Ηρώ για τη συμμετοχή και τις θυσίες του λαού του Δ. Κορυδαλλού-Πειραιά στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα 1941-44.....	57
6.10	Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στο Κερατσίνι.....	58
6.11	Μήτσος Παπαρήγας: Η ζωή και η δράση του	58
6.12	«Νίκος Γόδας» ονομάστηκε το γήπεδο Χαραυγής.....	59
6.13	Χαρακτικό του Αναστάσιου Αλεβίζου κοσμί το, σταθμό του Μετρό στη Νίκαια.....	60
6.14	Προτομή Αντάρτη στην Πλατεία Ζαρντέν.....	61
6.15	Λοχαγός του Ε.Λ.Α.Σ. στο «Νερό» στην Αμφιάλη	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....		62
1.	Η σημασία του Μουσείου στην Ανάδειξη της Δύσκολης Πολιτιστικής Κληρονομιάς 62	
2.	Αρνητική Κληρονομιά και Συλλογική Λήθη	63
3.	Εμφύλιος Πόλεμος και Μουσεία.....	64
4.	Μνήμη και Κοινότητα	64

5.	Η Αναζήτηση της Αλήθειας για τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	65
6.	Μνήμη- Λήθη- Τραύμα.....	65
7.	Αντί Επιλόγου: Οι μαρτυρίες του χάρτη.....	66
8.	Προτάσεις για περεταίρω διερεύνηση: Ιστορικοί περίπατοι.....	68
	8.1 Ιστορικός Περίπατος 1.....	69
	8.2 Ιστορικός Περίπατος 2.....	70
	8.3 Ιστορικός Περίπατος 3.....	71
9.	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	73
	9.1 Ανάπτυξη των Βούρλων και υπόκοσμος.....	73
	9.2 Χαρακτηριστικά Κτιρίου και οι Πόρνες.....	74
	9.3 Τεκέδες, υπόκοσμος και ρεμπέτες.....	74
10.	Βιβλιογραφία- Πηγές.....	77
	10.1 Ελληνόγλωσση.....	77
	10.2 Ξενόγλωσση.....	82
	10.3 Ιστοσελίδες.....	84

*«...Την ιστορία μπορείς
να την φιμώσεις, κάψεις,
βασανίσεις, αλλά δεν μπορείς
να την αποσιωπήσεις.
Θα εκδικηθεί...»* Eduardo Galeano

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο ΔΥΣΚΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΝΗΜΗ

1. Η μνήμη και η λήθη

Οι ανθρώπινες κοινωνίες νοηματοδοτούνται μέσα από την πολιτισμική συνέχεια που μόνο το ανθρώπινο είδος έχει την ικανότητα να δημιουργεί. Το σύνολο των γεγονότων, των αφηγήσεων, της σχέσης με το παρελθόν συνθέτουν τις σύγχρονες κοινωνικές συμπεριφορές. Νευραλγική θέση σ αυτή την εξέλιξη αποτελεί η συσχέτιση της μνήμης, που δίνει τη δυνατότητα, το παρόν να είναι ενεργό από την γνώση του παρελθόντος για την εποικοδομητική έκφραση του μέλλοντος (Σταυρίδης, 2006). Στον αντίποδα, η λήθη διαστρεβλώνει την ουσία της ιστορικής εξέλιξης και καθίσταται από τη μία παράγοντας δυστοκίας και από την άλλη μέσο ελέγχου. (Γεωργιάδου, Φλώρου, Γεωργιάδου-Ηλία, 2021). Έναν έλεγχο που διατηρούσε η μεσαιωνική κοσμική και πολιτική εξουσία, ώστε κατασκευάζοντας το παρελθόν να διαφεντεύει το παρόν και να προδιαθέτει το μέλλον. Στη σημερινή εποχή η παγκοσμιοποίηση και η δύναμη της ψηφιακής αποθήκευσης εικονικών πληροφοριών δημιουργούν ένα υψηλό διακύβευμα για την κατεύθυνση του ανθρώπινου μνημονικού. Ο κατακερματισμός της μνήμης και η ασυνέχεια της φαίνεται να παρεμβαίνουν σημαντικά στην επικοινωνιακή ροή και να παραμορφώνουν την κοινωνική προοπτική και αυτονομία (Βαλλιάνος, 2002). Διαφαίνεται καθοριστικά ότι η αλλοίωση της μνήμης αποτελεί βασικό τροχοπέδη για την ισότητα και την αμοιβαία αναγνώριση του κοινωνικού ιστού επικοινωνίας που προάγει την ουσιαστική πρόοδο και ευημερία των μελών του (Habermas, 1995)

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η συλλογική μνήμη που διαφοροποιείται ανάμεσα στους ανθρώπους εναλλάσσει και τους τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης. Οι επιμέρους ομάδες ανθρώπων αλλά και οι διαφοροποιημένες κοινότητες ετεροκαθορίζουν την ιστορική και πολιτιστική μνήμη με βάση τον τρόπο που ανακαλούν εμπειρίες, γεγονότα κ.α. Μοιάζει σαν μια σχέση μαθηματικής συνάρτησης που αποτελεί το λογάριθμο της μνημονικής διαδικασίας (Τερζόγλου, 2006).

1.1 Η έννοια της μνήμης και οι μνημονικοί τόποι

Η μνήμη αποτελεί μια ενεργή διαδικασία δημιουργίας νοημάτων (Portelli, 1991), των οποίων η πολυσημία και η πρόσληψη εξαρτάται από το κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο των ατόμων. Δεδομένων των ιστορικών γεγονότων που έλαβαν χώρα τον περασμένο αιώνα, η Ευρώπη μπορεί να χαρακτηριστεί Γη της Μνήμης, αφού οι περισσότεροι τόποι αποτελούν σημεία αναφοράς ενός σημαντικού γεγονότος, είτε μέσα από χώρους και υλικά, είτε μέσα από μαρτυρίες, αιτιολογώντας έτσι και την ύπαρξη εκθέσεων ή βιβλίων με σαφή χρονικά και τοπικά όρια.

Ως μνημονικοί τόποι κατά τον Pierre Nora (Nora, 1989) χαρακτηρίζονται εκείνοι που διευρύνουν τη συλλογική μνήμη. Πρόκειται για τόπους όπου συναντώνται διαφορετικά χρονικά επίπεδα, όπου η ιστορία ενισχύει τη μνήμη. Ο Nora κάνει λόγο για άλλοτε εσωστρεφείς τόπους που εξελίσσονται σε εξωστρεφείς, αφού επηρεάζουν τη συλλογική μνήμη όχι μόνο μέσα από τους τόπους αλλά και από τα αρχεία και τις πηγές των ιστορικών

γεγονότων, τα οποία με τη σειρά τους έχουν επηρεάσει τον δημόσιο λόγο και ουκ ολίγες φορές γίνονται μέσο διεκδίκησης ποικίλων συμφερόντων (Macdonald, 2013).

Καθώς, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, η μνήμη δεν είναι στατική, δεν σταματά να επαναπροσδιορίζεται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες του παρόντος αλλά και λαμβάνοντας υπόψη υπό ποιο πρίσμα είναι κάθε φορά ιδωμένη. Δεν σταματά επίσης η προσπάθεια επιβολής κάθε φορά της μνήμης, όπως εξυπηρετεί την εκάστοτε κάθε φορά άρχουσα τάξη (Δρουμπούκη, 2014).

1.2 Τα είδη της μνήμης

Πλέον γίνεται λόγος για κοινωνική, πολιτισμική και θεσμική μνήμη, ενώ οι κοινότητες μνήμης αποτελούν ομάδες που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο λαμβάνουν μέρος στις πρακτικές αναπαραστάσεις ενός γεγονότος (Worthy, 2004). Πολιτισμική μνήμη είναι εκείνη που μέσα από τους τόπους μνήμης συμβάλλει στο συλλογικό στοχασμό κι επαναπροσδιορισμό του ιστορικού γεγονότος και του παρελθόντος μέσω της αναπαράστασης (Λιάκος, 2010, Δρουμπούκη, 2014). Αντίθετα η θεσμική μνήμη δεν είναι παρά η κατά το δοκούν της εκάστοτε αρχής επιλεκτική παράθεση ιστορικών γεγονότων μέσα από επίσημα μέσα (νόμοι, σχολικά εγχειρίδια, συγκεκριμένου προσανατολισμού εκδηλώσεις), επεξεργασμένων με τρόπο που περισσότερο αλλοιώνει τη συλλογική μνήμη παρά την ενισχύει (Boeschoten, 1997). Αυτό δεν είναι τυχαίο, αφού η συλλογική μνήμη συμβάλλει στην καλύτερη επίγνωση του ατόμου ως μονάδας αλλά και ως μέλους της κοινωνίας, στην αλληλεπίδρασή του μαζί της και στην πιο σφαιρική αντίληψη των ιστορικών γεγονότων.

Η σχέση ανάμεσα στην πολιτισμική ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη είναι άρρηκτη. Το ενδιαφέρον γύρω από τη μνήμη και η μελέτη της επίδρασής της στην πολιτισμική -και όχι μόνο- ταυτότητα εντείνεται ολοένα και περισσότερο τις τελευταίες δεκαετίες. Η μνήμη και η ταυτότητα του συνόλου και του ατόμου είναι άρρηκτα συνδεδεμένες, καθώς η πρώτη με άξονα το παρελθόν επηρεάζει τη δεύτερη στο παρόν και το αντίστροφο (Halbwachs, 1980). Αν μάλιστα συνδυαστεί η μελέτη της υποκειμενικότητας της μνήμης ενός ιστορικού γεγονότος (Passerini, 1998), των πηγών εξιστόρησής του και η απόκλισή τους από την παραδεδομένη ιστορική γνώση με τους τόπους μνήμης και τα αρχεία που υπάρχουν, τότε το αποτέλεσμα είναι παραπάνω από ενδιαφέρον. Το μόνο σίγουρο είναι πως όχι μόνο η μνήμη επηρεάζει την ταυτότητά μας (πολιτισμική, κοινωνική) αλλά και ότι συμβάλλει κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο στο αποτέλεσμα. Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι τα τελευταία χρόνια η στροφή σε πηγές που δεν είχαν έρθει στο φως, όπως πληθυσμιακές ομάδες που δεν είχαν το βήμα, για να εξιστορήσουν τη δική τους μνήμη. Συνεπώς δεν θα πρέπει καθόλου να υποτιμούνται οι προφορικές πηγές, αφού δεν είναι λίγες οι φορές που έχουν δώσει μια διαφορετική ερμηνεία και έχουν φωτίσει σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Θα μπορούσε να κάνει λόγο κανείς, για την προφορική ιστορία, ως ανεξάρτητο επιστημονικό πεδίο προερχόμενο από την σύμπραξη ιστορίας, ανθρωπολογίας και λαογραφίας (Κυριακίδου – Νέστορος, 1993).

1.2.1 Ατομική, συλλογική μνήμη και αντι-μνήμη

Η στροφή, λοιπόν, στην εξιστόρηση διάφορων γεγονότων από το άτομο, το οποίο πάντα προσλαμβάνει τα γεγονότα ως μέρος του συνόλου, δίνει τη δυνατότητα σε μια εκ βαθέων περιγραφή. Δίδεται στο άτομο η δυνατότητα να εξιστορήσει αναλυτικά τις εμπειρίες και τις μνήμες του (Τσιώλης, 2006). Το σύνολο των ατομικών εξιστορήσεων και περιγραφών εμπειριών διαμορφώνει μια συλλογική μνήμη, η οποία έρχεται να διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο, όταν πρόκειται για αμφιλεγόμενες και ταραγμένες περιόδους, όπως οι δεκαετίες του

'40 και του '50. Η συλλογική αυτή μνήμη έρχεται να υπογραμμίσει διαφορές και παραλείψεις της επίσημης και άνωθεν επιβεβλημένης ιστοριογραφίας και να ανασύρει γεγονότα ξεχασμένα ή να επισημάνει πτυχές σκοπίμως αποσιωπημένες (Βόγλης, 2008). Την ανεπίσημη αυτή μνήμη, η οποία έρχεται πολλές φορές αντιμέτωπη με την επίσημα καταγεγραμμένη, αποκαλεί ο Φουκώ αντι-μνήμη (Foucault, 1977). Ωστόσο, αν και η πρώτη προέρχεται εκ των άνω και η δεύτερη εκ των κάτω, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για δύο είδη μνήμης εντελώς αντίθετα. Η σχέση τους είναι πιο περίπλοκη, αφού και στις δύο υπάρχουν περισσότερες από μια εκδοχές, εξιστορήσεις που αποκλίνουν από εκείνες και ένα μεγαλύτερο φάσμα πηγών μνήμης μέσα στο οποίο εντάσσονται. Επομένως, πρέπει να εξετάζονται με μεγάλη προσοχή (Ashplant, 1996). Πίσω στα ελληνικά πράγματα, τα παραπάνω αποτελούν τροφή για σκέψη, κατά πόσο υπάρχει επίσημη, θεσμική μνήμη γύρω από τα γεγονότα του εμφυλίου και πόσο έρχεται σε σύγκρουση με την ανεπίσημη.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη σημασία των ατομικών αφηγήσεων και της τοπικής ταυτότητας στη σύνταξη ενός καθολικού συμπεράσματος αποτελεί η έρευνα που διεξήγαγε η Κατερίνα Μπάδα (2010) στις περιοχές του Αγρινίου ως τα Ιωάννινα. Οι ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής δίνουν περισσότερες λεπτομέρειες στην ήδη καταγεγραμμένη γενική και μονοδιάστατη ιστοριογραφία (Μπάδα, 2010). Στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 τα μεγάλα γεγονότα (Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος) παραμένουν ίδια και προσπερνώνται σχετικά γρήγορα. Η αντίθεση, όμως, επίσημης και ανεπίσημης μνήμης επισημαίνεται στις αφηγήσεις ιδιαίτερων συνθηκών και γεγονότων που έλαβαν χώρα σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (Σακκά, 2010) και πλαίσια και επηρέασαν με τρόπο διαφορετικό κάθε φορά το εκάστοτε κοινωνικό σύνολο (Schminck – Gustavus, 2008 και Εργολάβος, 1988). Δεν είναι τυχαίο που ο χώρος διαδραματίζει δεσπόζοντα ρόλο στη διαμόρφωση της μνήμης συγκεκριμένων γεγονότων (Μπακάλης, 2010).

1.2.2 Η μεταβίβαση της μνήμης σαν εθνική μνήμη

Οι διαδικασίες της μνήμης μπορούν να διακριθούν σε τρία στάδια: διατήρηση και κωδικοποίηση πληροφοριών, αναγνώριση και αποθήκευση και τέλος ανάκτηση του μνημονικού σαν συμπεριφορά και κριτήριο σκέψης. (Γεωργιάδου, et al, 2021). Με βάση αυτή τη σειρά συσχέτισης των γεγονότων, των τόπων και των κοινωνιών από τα τέλη του 20ου αιώνα έχει παρατηρηθεί μια διαφορετική προσέγγιση της μνήμης. Καταλυτικό παράγοντα σε αυτό έπαιξαν όχι μόνο τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα που επηρέασαν σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και η όλη ενίσχυση της μνήμης, η λεγόμενη «βιομηχανία της μνήμης» στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Αν όμως παρατηρήσει κανείς τα ιστορικά γεγονότα που έχουν καταγραφεί, θα δει ότι σαφώς αναγράφονται οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, ο Ψυχρός Πόλεμος, η κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά πουθενά δεν αναγράφονται οι εμφύλιοι πόλεμοι, ειδικά αν αναπαράγουν την πάλη των τάξεων και εφόσον ανατρέπουν το αφήγημα της ομαλής συνύπαρξης σε συνθήκες ταξικής εκμετάλλευσης του δυνατού προς τον αδύναμο. Εύλογα αντιλαμβανόμαστε το γιατί, αφού η παρουσία τους κάθε άλλο παρά θα ενίσχυε τη συγκρότηση της εθνικής μνήμης (Olick, Robbins 1998) του εκάστοτε τόπου και θα συντηρούσε τη διεκδίκηση επαναδιαπραγμάτευσης των όρων διαβίωσης με συνέπεια. Μια παρόμοια έκφραση αποτέλεσε τόσο η οργάνωση Εαμικής αντίστασης όσο και ο Εμφύλιος στην Ελλάδα.

Η μελέτη της σχέσης της μνήμης με τη διαμόρφωση της πολιτισμικής και της κοινωνικής μας ταυτότητας αλλά και της θέσης μας ως ατόμων εγείρει το ερώτημα πώς μεταβιβάζεται η μνήμη στις επόμενες γενιές και ποιες οι επιπτώσεις της αποκάλυψης της ανεπίσημης μνήμης

σε αυτές. Είναι γεγονός πως η θεσμική μνήμη, τα ιστορικά γεγονότα που εσκεμμένα προωθούνται έναντι άλλων και οι μνημονικοί τόποι που αναδεικνύονται έχουν σκοπό να αναδείξουν μόνο μια πλευρά της ιστορίας. Και σε περιπτώσεις, όμως, πλήρους ελέγχου μεταβίβασης της μνήμης, πάντα υπάρχει η μνήμη, η οποία με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, ανεπίσημα, θα περάσει στις επόμενες γενιές μέσα από ατομικές εξιστορήσεις και πιο κλειστά πλαίσια και περιβάλλοντα (Passerini, 1998). Αργά ή γρήγορα οι επόμενες γενιές έρχονται σε επαφή με πτυχές της ιστορίας που δεν γνώριζαν. Έρχονται αντιμέτωποι με έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο και καλούνται να το διαχειριστούν. Άλλοτε το προσπερνούν, άλλοτε υιοθετούν συμπεριφορές των προηγούμενων γενεών και άλλοτε αντιτίθενται σε αυτούς προσπαθώντας να μάθουν ακόμη περισσότερα. Η ανακάλυψη αυτή των διαφορετικών οπτικών, των διαφορετικών ειδών μνήμης αποτελεί συχνά βάρος για εκείνους που την μαθαίνουν. Σύμφωνα με Marianne Hirsch (1997) σε τέτοιες περιπτώσεις, οι δέκτες αυτών των πληροφοριών βρίσκονται στον χώρο της μετα-μνήμης.

Συνεπώς, στις συνθήκες παγκοσμιοποίησης, όπου η μνήμη έχει αποκτήσει την τεχνητή ψηφιακή της διάσταση, φαίνεται σαν ένας ατελείωτος πλούτος γνώσης και πληροφορίας και ταυτόχρονα ευάλωτη, εύθραυστη, όπου η ερμηνεία και η παραμόρφωση μπορούν να προβληθούν ως οι πλευρές του ίδιου νομίσματος. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι πάρα τις δυνατότητες επικρατεί μια αστάθεια γύρω από την χειραγώγηση ή αξιοπιστία του επικοινωνιακού διαλόγου μέσα σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας, στην πολιτική, την δικαιοσύνη και τον πολιτισμό (Γεωργιάδου et al, 2021).

2. Δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά: Η πολιτιστική κληρονομιά της δεκαετίας του '40 και του '50.

Οι αμφιλεγόμενες πλευρές της ιστορίας, καθώς και η δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά, φαίνεται να έρχονται στο προσκήνιο τον 21ο αιώνα δημιουργώντας ποικίλα ζητήματα και αναταραχές στην καθεστηκία τάξη. Η συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ταυτότητα μιας περιοχής είναι βαρύνουσας σημασίας. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ο σημαντικός της ρόλος όσον αφορά στον εξωραϊσμό της εκάστοτε περιοχής και στην υιοθέτηση μιας χαρακτηριστικής ιστορικής ταυτότητας που επικοινωνείται στο πλαίσιο μίας διαδικασίας εκπαίδευσης ή αναψυχής. Επιπλέον, η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να ενισχύσει την αίσθηση της κοινωνίας ως συνόλου και τον προσδιορισμό της ταυτότητάς της, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και τη δημιουργικότητά της. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη βελτίωση της οικονομικής αλλά και της κοινωνικής κατάστασης μιας περιοχής. Πρόκειται για το φαινόμενο της αναζωογόνησης (Κόνσολα, 2006)

Συγκεκριμένα ως δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά της δεκαετίας του '40 και του '50 νοούνται τα γεγονότα και τα σημεία της ιστορίας που θεωρούνται μελανά και προσδίδουν άλλη διάσταση στα μέχρι τώρα γνωστά και με θετικό πρόσημο υπογραμμισμένα γεγονότα. Με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πλήθος συζητήσεων έλαβαν χώρα για τις συνθήκες διαβίωσης και τη φύση του πολέμου, ενώ στα τέλη του 20^{ου} αιώνα αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον για την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, όπως για τα τεκταινόμενα στην Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο Πόλεμο (Μαρίνη, 2015). Για τη δεκαετία του '40 και του '50 έχουν γραφτεί σελίδες επί σελίδων όχι μόνο από τις αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά και από εκείνους που προσπάθησαν να παρουσιάσουν ουδέτερα τα γεγονότα. Δεν είναι, όμως, τυχαίο το γεγονός πως, παρά την αύξηση του ενδιαφέροντος για τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανά τον κόσμο, στην Ελλάδα παρατηρείται το φαινόμενο της μνημοκτονίας, της παραμέλησης, δηλαδή της υποβάθμισης των μνημονικών τόπων (Molho, 2001).

2.1 Η αναθεώρησης της Ιστορίας και η αρνητική κληρονομιά

Η ανατροπή του σοσιαλισμού της πρώην Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ε.Σ.Σ.Δ.) συμπίπτει χρονικά με την ανάγκη της αναθεώρησης, στην Ελλάδα, της ιστορίας των μεταπολεμικών χρόνων και την ανάγκη να ιδωθεί ο Εμφύλιος Πόλεμος από όλες τις σκοπιές και όχι μόνο από εκείνη των νικητών. Αυτή η αρνητική συγκυρία σε παγκόσμιο επίπεδο γίνεται νέο τροχοπέδη στην ιστορική χειραφέτηση του έθνους και διατηρεί την άνιση αφήγηση που ποτέ δεν αποκαταστάθηκε. Αρκεί να θυμηθούμε πως τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο και στο πλαίσιο της σύσσωμης αντίστασης ενάντια στον κατακτητή, το αντικομμουνιστικό αίσθημα ήταν ευρέως διαδεδομένο, ενώ δεν έλειψε η προπαγάνδα της εξομοίωσης του κομμουνισμού με τον φασισμό. Σήμερα, μπορεί να μιλήσει κανείς για εμμονική θέση του ναζισμού στο παρόν, γεγονός που εγείρει πολλά ερωτήματα. Η αντιμετώπιση του ναζιστικού παρελθόντος και της δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς εξακολουθούν να αποτελούν ζητήματα προς διερεύνηση.

«Η μνήμη για τραυματικά γεγονότα μοιάζει να είναι ευαίσθητη στη λήθη» (Μασούρα, Καργόπουλος, 2008). Την δεκαετία του 90 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη αλλαγή ιστορικών συνειδήσεων του 20ου αιώνα. (Λιάκος, 2011). Το γεγονός της ανατροπής του Σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση ήταν καθοριστικό στην αύξηση ενδιαφέροντος για την μνήμη και το ρήγμα των παραδοσιακών ιστορικών θεωρήσεων από τους ιστοριογράφους του παρελθόντος. Η ρήξη στη Σοβιετική Ένωση έφερε την αποκαθήλωση των σοβιετικών μνημείων. Αυτό καθιστά τα μνημεία εφήμερα και χάνουν την αέναη και αιώνια διάσταση τους. Δηλαδή γίνεται αποϊεροποίηση τους (Verdery, 1999). Με την ανατροπή της Ε.Σ.Σ.Δ. χάνεται σταδιακά η έννοια της αλήθειας και εξαφανίζονται κάθε είδους αντιστάσεις για διαστρέβλωση και παραχάραξη των γεγονότων και της ιστορίας.

Όσον αφορά στην αρνητική Κληρονομιά, κάθε κράτος έχει την τάση να μεταθέτει την ευθύνη σε συγκεκριμένα πρόσωπα και καταστάσεις, ενώ αποσιωπά βαριά κεφάλαια της ιστορίας, όταν δεν το συμφέρει, εξυπηρετώντας κάθε φορά διαφορετικές ανάγκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δράση της Ιταλίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και πώς αυτή παρουσιάζεται στην ιταλική ιστοριογραφία, αλλά και, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lebow (Lebow et al, 2006), η επίρριψη ευθυνών για το Ολοκαύτωμα από τους Γερμανούς στους Ναζί και από τους Ναζί στον Χίτλερ. Εύλογα, λοιπόν, μπορεί να γίνει λόγος για επιλεκτικότητα της μνήμης, αφού ακόμη και στα σημαντικά γεγονότα, δεν θυμόμαστε ή δεν αναφερόμαστε σε όλες τις πτυχές τους.

Επιστρέφοντας στα ελληνικά πράγματα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκδοχή των ιστορικών γεγονότων πριν και μετά τη Μεταπολίτευση. Μπορεί κανείς να μιλήσει για την προγενέστερη απολυταρχική δεξιά και τη μεταγενέστερη μετατόπιση προς την αριστερή οπτική, αν και η επιμονή της αριστεράς και πριν το 1974, ήταν που διατηρούσε τη μνήμη της αντίστασης και του εμφυλίου ζωντανή. Μετά τη Μεταπολίτευση δεν σταμάτησαν οι διαμάχες γύρω από τα φλέγοντα αυτά ζητήματα και οι κινήσεις των μετέπειτα κυβερνήσεων για να επέλθει η εθνική «συμφιλίωση» δυσκόλεψαν εκ νέου τη διάκριση των γεγονότων και την ιστορική αλήθεια, επειδή χρησιμοποιήθηκαν με βάση μικροπολιτικές στοχεύσεις κι όχι προς αποκατάσταση της εθνικής μνήμης και παιδείας.

2.2 Η άνιση σχέση μεταξύ των ιστορικών γεγονότων και της διδασκαλίας τους

Οι διενέξεις γύρω από βασικά ιστορικά γεγονότα και το πώς αυτά έχουν παρουσιαστεί κι εξακολουθούν να παρουσιάζονται και να διδάσκονται δεν αποτελούν ζήτημα που ταλανίζει μόνο τον ελληνικό χώρο. Η ιδιόμορφη, όμως, εξιστόρηση των γεγονότων και η διαφορετική

επεξεργασία των γεγονότων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα οφείλεται στον Εμφύλιο Πόλεμο. Η αποσπασματική μελέτη και η διαχείριση της Αντίστασης και του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά και η αργοπορημένη ενσωμάτωση των παρελκόμενων του Β Παγκοσμίου Πολέμου στην εκπαίδευση, οδήγησαν στην στρεβλή παρουσίαση τόσο της Αντίστασης όσο και άλλων καίριων ζητημάτων.

Ο τρόπος διδασκαλίας σημειώνων ιστορικών γεγονότων, όπως αυτός εισήχθη ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, κάθε άλλο παρά βοηθάει στη διαμόρφωση προσωπικής άποψης. Αποτελέσματα ερευνών, όπως εκείνη που διεξήχθη από το Πανεπιστήμιο της Μακεδονίας πρόσφατα για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949), επισημαίνουν τη σύγχυση που επικρατεί γύρω από διάφορα ιστορικά ζητήματα αλλά και την άγνοια σημαντικών γεγονότων και προσώπων. Παράλληλα, φαίνεται το υψηλό διακύβευμα που ακόμα απορρέει από τα ίδια γεγονότα γι' αυτό και η επίμονη και τεχνοκρατική χάλκευση από τη συνέχεια της κρατικής αστικής εξουσίας. Αυτό συμβαίνει καθώς, κάποια κεφάλαια της ιστορίας, όπως η Αντίσταση, είτε είναι ευρύτερα γνωστά και άρρηκτα συνυφασμένα με συγκεκριμένες προσωπικότητες, όπως ο Άρης Βελουχιώτης, είτε γιατί παρουσιάζονται μονόπλευρα. Για τον Εμφύλιο Πόλεμο, π.χ. είναι πολύ λιγότερα τόσο τα γεγονότα, όσο και οι άνθρωποι που έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε αυτά. Όπως επισημαίνεται, η συνολική και αντικειμενική παράθεση των γεγονότων θα λάβει χώρα, όταν δεν έχουμε πρόσβαση σε άμεσες μαρτυρίες. Είναι λυπηρό, μα συμβαίνει, να περιμένει κανείς να χαθεί και η τελευταία άμεση πηγή πληροφόρησης γύρω από ένα ζήτημα, την αναγνώριση π.χ. της Εθνικής Αντίστασης, για να παρουσιαστεί αυτό αντικειμενικά και σφαιρικά, αλλά πάνω από όλα ουσιαστικά στην εποχή του.

2.3 Πολιτιστική κληρονομιά και τοπική αυτοδιοίκηση

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αξίζει να αναφερθεί πως τα τελευταία χρόνια γίνονται ενέργειες που αποσκοπούν στην ενίσχυσή της και στη χρήση της ως μέσου οικονομικής ανάπτυξης στο πλαίσιο προώθησης μιας περιοχής, συνήθως για τουριστικούς λόγους. Γίνεται πλέον λόγος για πολιτιστική βιομηχανία, στο πλαίσιο της οποίας αυξάνεται η απασχόληση και το εισόδημα. Ο χώρος, λοιπόν, είτε πρόκειται για μια πόλη είτε για μια ευρύτερη περιοχή, ο πολιτισμός και η οικονομία φαίνεται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους (Scott, 1997). Με τα δεδομένα, μάλιστα, της σύγχρονης εποχής, ο επιτυχής συνδυασμός των παραπάνω όχι μόνο προσφέρει οικονομικά οφέλη αλλά δημιουργεί και ανταγωνισμό, αφού η πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου μπορεί να αποτελέσει αιτία συρροής ενδιαφερομένων. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί αρχικά την ενεργό συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ο ρόλος της είναι καταλυτικός, αφού γνωρίζοντας τις ιδιαίτερες ανάγκες και δυνατότητες ενός τόπου, μπορεί να προχωρήσει σε έναν σχεδιασμό, ο οποίος θα ενισχύσει την εκάστοτε περιοχή στοχεύοντας στο καλύτερο δυνατό οικονομικό και τουριστικό όφελος. Ωστόσο, αυτό μπορεί να γίνει είτε ενισχύοντας τον ιστορικό χαρακτήρα και τη λαογραφία με τον κοινωνικό σχεδιασμό, είτε απαξιώνοντας τα με την εμπορική διάσταση του κερδοσκοπικού χαρακτήρα της φιλελεύθερης ανάπτυξης. Σε σύγκριση με την κεντρική διοίκηση μάλιστα, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα δεδομένης της στενότερης επαφής με την περιοχή και της κατανόησης και καταγραφής τοπικών ζητημάτων, κάτι που κατά διαστήματα περιέσωσε μνημεία και μνήμη, δηλαδή τον ίδιο τον πολιτισμό.

2.4 Η δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά στο βωμό του μετεμφυλιακού κράτους

Όσον αφορά σε ζητήματα ιστορικά που έχουν ταλανίσει την κοινωνία και εξακολουθούν να αποτελούν «αγκάθι» σε αυτήν, η Sharon Macdonald (2010) επισημαίνει πως πρέπει να

μελετηθεί και να αντιμετωπιστεί αυτό που αποκαλείται δύσκολη και αμφισβητούμενη ιστορία. Αυτό δεν σημαίνει πως κάποια γεγονότα πρέπει να αναγνωριστούν ως δύσκολα ή αμφιλεγόμενα ή καίρια, αλλά να γίνει μια εκ βαθέων μελέτη στην αμφίδρομη σχέση τους με την κοινωνία και την επιρροή τους στις ηθικοκοινωνικές αντιλήψεις των ανθρώπων λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορετική συνθήκη των ατόμων που συγκροτούν ένα σύνολο. Κατ' επέκταση με τον ίδιο τρόπο πρέπει να αντιμετωπιστεί και να αξιοποιηθεί και η δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά. Επίσης, η ιστορική προσέγγιση οφείλει να γίνεται πάνω στη σχέση αιτίας και αιτιατού και με γνώμονα τα κίνητρα της δράσης και της αντίδρασης στο δίπολο κοινωνικό-λαϊκό συμφέρον απέναντι στο ατομικιστικό-ολιγαρχικό όφελος. (Μαρίνη, 2015)

Ο Εμφύλιος Πόλεμος ο οποίος διήρκησε τρία χρόνια(1946-1949), δεν ήταν μια απλή αντιπαράθεση τριών ετών, αλλά μια έντονη πολιτική σύγκρουση Αριστεράς-Δεξιάς, η οποία έληξε σχεδόν στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Στο διάστημα των σαράντα χρόνων εφαρμόστηκε ο νόμος της σιωπής και η αποσιώπηση της μνήμης ώστε να διαφυλαχτούν και να διατηρηθούν οι ισορροπίες που είχαν χαθεί κατά τη διάρκεια των γεγονότων του '40. Αυτή η πολιτική της λήθης που επικρατούσε βοήθησε ως ένα βαθμό την επούλωση των τραυμάτων της κοινωνίας και εξομάλυνε την κατάσταση (Pia di Bella, 1955, Herzfeld, 2004). Μετά τον Εμφύλιο επικράτησε ο ατομικισμός έναντι του δημοσίου συμφέροντος με αποτέλεσμα να υπερισχύσουν οι πελατειακές σχέσεις, τα «ρουσφέτια», ο τοπικισμός και ο πλούτος. Οι σχέσεις συγγένειας και οι πελατειακές σχέσεις ήταν αυτές που επικράτησαν στην κατεστραμμένη ελληνική κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο παρατηρούνται καταστάσεις και διαμορφώνονται συνθήκες οι οποίες εξυπηρετούν ατομικά συμφέροντα πολιτών η κυβερνώντων, πάντοτε στη βάση των «πολιτικών φρονημάτων.» Αναφέρονται επί παραδείγματι: για μια υπάλληλο στις παιδουπόλεις της Φρειδερίκης που είχε σχέση με «ληστοσυμμοριτή», εγγυήθηκε ο Νομάρχης για τα κοινωνικά της φρονήματα και δεν έχασε την δουλειά της. (Αρχείο Εθνικού Οργανισμού Προνοίας, Δαμιανάκος, 1997). Πελατειακές σχέσεις βλέπουμε και στο στρατό, όπου μεταφέρονται στρατεύματα στον τόπο του βουλευτή για να μην χάσει τους ψηφοφόρους του. (Γενικό Επιτελείο Στρατού) Υπήρχαν όμως και κάποιοι, οι οποίοι ήταν διατεθειμένοι πουλώντας τους συνήθως ένα οικόπεδο, «που μπορούσαν να σου ανοίξουν πίσω πόρτες, οι οποίες άνοιγαν μόνο στο άκουσμα χρυσής λίρας» (Καραγιώργη, 2005). Με βάση τα παραπάνω ζητήματα ο νόμος σιωπής από την μια σταθεροποίησε κάποια ζητήματα της κοινωνίας αλλά από την άλλη δημιούργησε χάσμα ανάμεσα στην εξουσία και τον λαό.

2.5 Η τέχνη και τα γράμματα ως αντίβαρο στη λήθη

Ο νόμος της σιωπής πολλών χρόνων και η καταπίεση της μνήμης έψαχναν διέξοδο. Η ανάγκη για μνημόνευση ξεκίνησε κυρίως από την τέχνη, όχι όμως και από την ποίηση όπου εξακολούθησε η σιωπή και οι περιορισμοί. (Θεοδωράτου 2002). Με το Νομοθετικό Διάταγμα 4234 το 1962, όπου τα δικαστήρια γνωμοδότησαν ότι η «ανταρσία» έχει σταματήσει (Αλιβιζάτος 1984), αμέσως ανέβηκε στο θέατρο το έργο του Μίκη Θεοδωράκη «Το Τραγούδι του Νεκρού Αδελφού» και την επόμενη χρονιά εκδόθηκε το βιβλίο «Αδελφοφάδες» του Νίκου Καζαντζάκη.

Η παραγωγή βιβλίων που έχουν γραφτεί για την δεκαετία του '40 και του '50 μέχρι και την περίοδο της Δικτατορίας από συγγραφείς δεξιών αντιλήψεων φτάνει στο 80% των έργων. Στην μεταπολίτευση μειώνεται αρκετά ο αριθμός αυτός και κυμαίνεται γύρω στο 10%. Αντίθετα η Αριστερά πριν την Δικτατορία παράγει το 25% των έργων και μετά από αυτή το 80%. Από αυτά τα στοιχεία θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι οι καταθέσεις μνήμης των

συγγραφέων που προέρχονται από την Αριστερά είναι περισσότερες. Αξίζει να αναφέρουμε ότι το ποσοστό των βιβλίων με θεματολογία τον Εμφύλιο είναι μόλις 24% ενώ η παραγωγή βιβλίων για την Κατοχή αριθμεί πολύ μεγαλύτερο ποσοστό έργων που απηχεί μεγάλο μέρος εμπειριών και τόπων μνήμης (Antonίου, Marantzidis, 2003). Ο Μ. Αναγνωστάκης στο βιβλίο του αναφέρει για την Κατοχή και τον Εμφύλιο: «Η Κατοχή είναι ένας πολύχρωμος πίνακας όπου το μαύρο δένει παράδοξα αρμονικά με το κόκκινο, με το γαλάζιο, με όλα τα χρώματα της ίριδας. Το χρώμα του εμφυλίου είναι το μαύρο, ένα απέραντο απ' άκρη σ' άκρη μαύρο, κι η μνήμη δεν μπορεί να ρίξει πουθενά μια ευφρόσυνη ματιά» (Αναγνωστάκης, 1982: 55-. 56).

Η μνήμη του Εμφυλίου στην Ελλάδα διαμορφώθηκε μέσω των δημοσιεύσεων των μαρτυριών και μέσω της οργάνωσης συνεδρίων. Όσον αφορά τις μαρτυρίες ξεκίνησαν πολύ σύντομα να εκδίδονται, περίπου μετά από μια δεκαετία από τη λήξη των συγκρούσεων. Αυτό που άργησε ήταν η οργάνωση συνεδρίων, όπου χρειάστηκαν περίπου πέντε δεκαετίες. Εκτός συνόρων τα πράγματα ήταν λίγο καλύτερα. Το 1978 διοργανώθηκαν δυο σεμινάρια σε Λονδίνο και Ουάσιγκτον με θεματολογία τη δεκαετία του '40 (Sarafis, 1982), όπου βλέπουμε ότι τα αρχεία για τον Εμφύλιο μειονεκτούν σε σχέση με την Αντίσταση. Μόλις τη δεκαετία του '80 οργανώθηκαν τα πρώτα συνέδρια που αναφερόταν αποκλειστικά στον Ελληνικό Εμφύλιο. Το πρώτο έγινε το 1984 και το δεύτερο το 1987 στην Κοπεγχάγη. Τα πρακτικά του πρώτου συνεδρίου μεταφράστηκαν και ήρθαν στην Ελλάδα την επόμενη δεκαετία. (Baerentzen, Ιατρίδης, Smith, 1995). Το 1994, μια πενταετία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, κοινωνιολόγοι και ιστορικοί στην Ελλάδα ξεκίνησαν τη διαδικασία έρευνας με επίκεντρο την ιστορία του Εμφυλίου. Οι περισσότεροι ιστορικοί και ερευνητές τοποθετούνταν στον χώρο της Αριστεράς, λόγω του έντονου αριστερού αντιδικτατορικού αγώνα που είχε προηγηθεί, του κλίματος της μεταπολίτευσης καθώς και της ενασχόλησης τους με γραπτές μαρτυρίες στελεχών της Αντίστασης. Το 1998 η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ) δημοσίευσε αρχαικό υλικό 16 τόμων για τον Ελληνικό Εμφύλιο μέσω ενός CD από το Γενικό Επιτελείο Στρατού. Άρα ο Εμφύλιος αναγνωρίστηκε ως στρατιωτικό γεγονός. Το έργο του Γιώργου Μαργαρίτη (2000-2001), το οποίο αποτελεί επιτυχία και αναφέρεται στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος (Δ.Σ.Ε.), βασίστηκε στο υλικό αυτό και σε γραπτές μαρτυρίες (Μαργαρίτης, 2000-2001). Το 1999 μετά από πενήντα χρόνια από την λήξη της σύγκρουσης πραγματοποιήθηκαν τρία συνέδρια στην Ελλάδα τα οποία βασίστηκαν σε προσωπικές μαρτυρίες

2.6 Η προφορική ιστορία απέναντι στα ιστορικά ταμπού

Η ιστορία της μελέτης της κοινωνικής μνήμης ξεκινάει από τον Maurice Halbwachs. Το έργο του για τη μνήμη της δεκαετίας του 1920 αποτέλεσε το σημείο αναφοράς της ανάπτυξης της κοινωνικής μνήμης, κυρίως όσον αφορά την προφορική ιστορία και την ανθρωπολογία της μνήμης. (Halbwachs, 1992). Η προφορική ιστορία είναι μεγάλο προνόμιο για την κατανόηση της κοινωνικής μνήμης. Ο γνωστός ιταλός ερευνητής προφορικής ιστορίας Alessandro Portelli (1998) αναφέρει ότι υπάρχουν πολλά στοιχεία στην προφορική ιστορία έναντι της ιστοριογραφίας που είναι καθοριστικά για την αναλυτικότερη προσέγγιση της κοινωνικής μνήμης. Πολύ σημαντικό όπως αναφέρει, είναι ότι στην προφορική ιστορία δεν γίνεται απλή καταγραφή γεγονότων αλλά υπάρχει και διαρκής διαδικασία παραγωγής νοημάτων. Αυτό, βοηθά τους ερευνητές να εστιάσουν στις αλλαγές που επιφέρει η μνήμη, μέσα από την προσπάθεια των αφηγητών να κατανοήσουν καλύτερα το παρελθόν τους και τα γεγονότα (Portelli, 1998). Τα θεμέλια του εγχειρήματος έθεσε η Melro Logotheti-Merlier (1948), τη δεκαετία του 1930, όπου κατέγραψε την μνήμη των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Αυτό

μετέπειτα οδήγησε στη δημιουργία του Κέντρου Μικρασιάτικων Σπουδών (Papailia, 2015). Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος (1993) άρχισε να αναλύει σε θεωρητικό επίπεδο την σχέση της προφορικής ιστορίας με την ιστορία και τη λαογραφία (Κυριακίδου, 1993). Η συμβολή της αυτή βοήθησε ξεπεραστούν πολλά θέματα προκατάληψης και εμπόδια που δεν άφηναν την προφορική ιστορία να εξελιχθεί. Μεγάλη συνεισφορά της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος είναι η προώθηση της άποψης, ότι η μνήμη δεν εξηγεί το παρελθόν ακριβώς όπως συνέβη, αλλά είναι ένα συνονθύλευμα του παρελθόντος και του παρόντος. Επισήμανε ακόμα ότι για την κατασκευή της μνήμης δεν χρειάζεται μόνο η προφορική εκδοχή της αλλά και η γραπτή. Στο τέλος της δεκαετίας του 1990 θεσμοθετείται η προφορική ιστορία στην Ελλάδα

Η έρευνα της μνήμης του Εμφυλίου γινόταν παράλληλα με την συλλογή πληροφοριών και από αυτό προέκυψαν κάποια ελλείμματα. Αρχικά, η συνέντευξη που ήταν απλά ένα μεθοδολογικό εργαλείο ταυτίστηκε με την προφορική ιστορία. Στη συνέχεια η παντελής έλλειψη θεσμικής στήριξης δεν βοήθησε στην ομαλή επιστημονική ανάλυση της μνήμης του Εμφυλίου. Γι' αυτό τα «επίσημα» ερευνητικά κέντρα δεν ασχολήθηκαν καθόλου με τη συλλογή προφορικών μαρτυριών και συνεντεύξεων, κάτι που συνιστά μεγάλο κενό και σιωπή/αμνησία της ελληνικής ιστορίας. Υπάρχουν διάσπαρτες κάποιες συνεντεύξεις από συγκεκριμένες έρευνες που χρησιμοποιούνται ως τεκμήρια και θα συνεχίσουν να υπάρχουν ακόμα και μετά το θάνατο των αγωνιστών που βίωσαν την σκληρή δεκαετία του '40. Η Boeschoten Riki. Van, στο βιβλίο της «Ανάποδα Χρόνια», του 1997 αναφέρει ότι η μνήμη της Αντίστασης επηρεάστηκε και διαμορφώθηκε όχι μόνο από τα τεκταινόμενα αλλά από τις εμπειρίες των ατόμων πριν τον πόλεμο και μετέπειτα ερμηνεύτηκε μέσα από τον Εμφύλιο και την προσφυγιά. Τονίζει επίσης ότι καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση κοινωνικής και ατομικής μνήμης παίζουν τα βιώματα. (Boeschoten, Βερβενιώτη, Βουτυρά, Δαλκαβούκης, Μπάδα, 2008)

2.7 Μνήμη στις μεταπολεμικές κοινωνίες: Η δεκαετία του '40 και του '50.

Τα παραπάνω εξηγούν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους τόπους μνήμης που σχετίζονται με τις μεταπολεμικές κοινωνίες (Benveniste, 1995) και την ανάγκη επαναπροσέγγισης των ιστορικών γεγονότων μέσα από το μοίρασμα διαφορετικών οπτικών και αναμνήσεων (Assmann, 2006).

Το πιο πρόσφορο έδαφος για τη μελέτη ζητημάτων που σχετίζονται με την ιστορία και τη μνήμη αποτελούν οι δεκαετίες του '40 και του '50, όχι μόνο γιατί πρόκειται για μια περίοδο της οποίας τα γεγονότα είναι καθοριστικά για τις επόμενες δεκαετίες, αλλά και γιατί έλαβαν χώρα γεγονότα τόσο αμφιλεγόμενα που έχει τόσο ενδιαφέρον να εξεταστεί η ατομική και η συλλογική μνήμη γύρω από αυτά. Είναι πολύ ενδιαφέρον να αναζητηθεί πώς έχει μείνει στη μνήμη ο Εμφύλιος Πόλεμος, η Κατοχή, η Αντίσταση. (Μαρίνη, 2015) Δεδομένου, μάλιστα, ότι η μνήμη είναι υποκειμενική και επηρεάζεται από το περιβάλλον και τον κοινωνικό περίγυρο, ο προσδιορισμός της μέσα από συγκεκριμένα πλαίσια και χαρακτηριστικά και στη συνέχεια η αναπαράστασή της έχουν ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα αποτελέσματα έως τώρα επισημαίνουν πως η ταυτότητα του παρόντος σχετίζεται με τη μνήμη του παρελθόντος και πως η μνήμη της συγκεκριμένης δεκαετίας έχει καθορίσει το πώς προσδιορίζονται οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στο παρόν.

3. Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και Νομολογία

3.1 Εισαγωγή

Στις 17 Αυγούστου 1982 ξεκινά στη Βουλή η συζήτηση για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Για πρώτη φορά το ελληνικό κράτος αναγνωρίζει επίσημα ότι το Εθνικό

Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.) υπήρξε αντιστασιακή οργάνωση με πρωταγωνιστικό ρόλο κατά την κατοχή. Στις 23 Αυγούστου 1985 ψηφίζεται ο νόμος 1285, ο οποίος θεωρείται μια από τις πιο σημαντικές τομές της Μεταπολίτευσης. Παρά τις αντιδράσεις, ο νόμος έγινε δεκτός ως το αναγκαίο βήμα για την επίτευξη της εθνικής ενότητας και τη δικαίωση του αγώνα ολόκληρου του ελληνικού λαού. Η περιπέτεια της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης, δεν ξεκίνησε ούτε τελείωσε το 1982. Η πρώτη υπόσχεση δόθηκε τις μέρες της Απελευθέρωσης, τον Οκτώβριο του 1944. Οι τελευταίες Επιτροπές Αναγνώρισης ολοκλήρωσαν τις εργασίες τους το 2006. Χρειάστηκαν 62 ολόκληρα χρόνια για να τιμηθούν όσοι αγωνίστηκαν ενάντια στις αρχές κατοχής.

Το ζήτημα της αποκατάστασης των αγωνιστών και των θυμάτων της Κατοχής αλλά και αυτό της τιμωρίας των συνεργατών του άξονα βρισκόταν στον πυρήνα της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη. Την επαύριον του πολέμου η αναγνώριση συνδεόταν με μια σειρά πρακτικά ζητήματα και πολιτικές αποφάσεις που θα καθόριζαν τη φυσιογνωμία του Ελληνικού Κράτους για δεκαετίες. Το πιο σημαντικό από αυτά ήταν η συμμετοχή των αντάρτικων ομάδων στο νέο Εθνικό στρατό που απειλεί τη συνοχή της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (Αβδούλος, 2014).

3.2 Η κατάσταση που επικρατεί το 1945

Από το 1945 η διαμάχη για τη σημασία της αντίστασης συνδέεται όλο και περισσότερο με τη συζήτηση για το πολιτικό παρόν. Η διωκόμενη πλέον αριστερά μέσω της αναγνώρισης της εθνικοαπελευθερωτικής της δράσης, διεκδικεί μια πραγματική αμνηστία για την επιστροφή της στο πολιτικό παιχνίδι. Το βλέμμα όλων είναι στραμμένο στις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές και το δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά. Εντός του αστικού στρατοπέδου δεν συμφωνούν όλοι ότι η αντίσταση πρέπει να δικαιωθεί. Για παράδειγμα ο Γεώργιος Βλάχος, εκδότης της εφημερίδας «Καθημερινή» αρθρογραφεί μαχητικά για τις καταστροφές που η αντίσταση προκάλεσε και για τις αφορμές που έδωσε στον γερμανό κατακτητή, ενώ κατηγορεί τους βενιζελικούς ότι από εμπάθεια αρνήθηκαν να δουν το προφανές. Πίσω από όλα αυτά κρυβόταν η ταξική πάλη. Η κεντρία εφημερίδα «Ελευθερία» του Πάνου Κόκκα, ένα νέο έντυπο βγαλμένο από την αθηναϊκή Αντίσταση του απαντά: «Ήσασταν Απόντες». Το ειδικό νόημα και το πολιτικό βάρος της αντίστασης δεν προκαλεί μόνο συγκρούσεις ανάμεσα στην αριστερά και στον αστικό πολιτικό κόσμο αλλά και μεταξύ των βενιζελικών και των βασιλοφρόνων. (Παπαστράτης, 1988).

3.3 Εκλογές 1946 και Ψήφισμα Ζ

Μετά τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 το λαϊκό κόμμα, ο νικητής των εκλογών, επιδίωκε να κλείσει τη συζήτηση για την αντίσταση. Οι αρχηγοί όμως των εθνικών οργανώσεων όπως ο Ναπολέων Ζέρβας, που είχαν εκλεγεί βουλευτές επανέφεραν συνεχώς το θέμα, απαιτώντας από το κράτος κάποιου είδους αναγνώριση. Τους πρώτους μήνες λειτουργίας του κοινοβουλίου, η αντίσταση πλανάται σαν φάντασμα στις συνεδριάσεις. Οι βασιλόφρονες κατηγορούν τους φιλελεύθερους ότι εκείνοι έδωσαν την ευκαιρία στο Ε.Α.Μ. να αποκτήσει πολιτική σημασία. Οι φιλελεύθεροι τους καταγγέλλουν ότι υπήρξαν απόντες ή ακόμη χειρότερα παρόντες στο πλευρό των δοσιλογικών κυβερνήσεων. (Αθανασόπουλος, 2018).

Εν των μεταξύ έξω από το κοινοβούλιο η αναταραχή πύκνωνε, φιλελεύθεροι και λαϊκοί είχαν πολλά να χωρίσουν μεταξύ τους. Ήταν όμως σύμμαχοι ενάντια στο Ε.Α.Μ. που λόγω της αποχής είχε παραμείνει εκτός βουλής. Στις 27 Ιουλίου 1946 σύσσωμο το κοινοβούλιο ψήφισε το Ζ ψήφισμα «περί αναγνώρισεως ως πολεμικής πράξεως αξίας της πατρίδος και της

ανταξίας της ευγνωμοσύνης του έθνους της δράσεως των εθνικών αντάρτικων ομάδων. Η βουλή αναγνώριζε τους ιερούς και υπερόχους αγώνες της θυσίας και μαχάς κατά του εχθρού». Μόνο όμως εκείνων «των οργανώσεων που εκτέλεσαν πιστώως και απαρεγκλίτως τας διαταγάς του στρατηγείου Μέσης Ανατολής και των βασιλικών ελληνικών κυβερνήσεων». Το Ε.Α.Μ. και οι οργανώσεις του αποκλείονταν αυτόματα εφόσον είχαν παρακούσει τις εντολές. Ένα μήνα πριν, τον Ιούνιο του 1946, είχε ψηφιστεί το 3^ο ψήφισμα που ποινικοποιούσε την τρέχουσα πολιτική δράση του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, ως υπεύθυνοι για τη διασάλευση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Τώρα η Βουλή δήλωνε ότι δεν αναγνώριζε ούτε καν την αντιστασιακή του δράση κατά την κατοχή. (Ασπιώτης, 2013)

3.4 1^{ος} Νόμος υπ. Αριθ. 844

Το 1948, έπειτα από πολλές διαβουλεύσεις, η κυβέρνηση φαίνεται να καταλήγει στον αναγκαστικό νόμο υπ. αριθ. 844. Οι αρχηγοί των εθνικών οργανώσεων δεν είναι ευχαριστημένοι είτε επειδή ο νόμος δεν προβλέπει συντάξεις στους παλιούς αγωνιστές, είτε επειδή θεωρούν ότι οι ένοπλες οργανώσεις τιμούνται περισσότερο. Ούτε όσοι υποστήριζαν τους δοσίλογους είναι ευχαριστημένοι. Είχαν ελπίσει σε μια διατύπωση που θα ερμήνευε την ένοπλη δράση εναντίον των κομμουνιστών στην κατοχή, ως Αντίσταση. Οι αρχηγοί, όμως, των εθνικών οργανώσεων, παρότι μέσα στη βουλή συνεργάζονται με τους παλιούς δοσίλογους, δεν θέλουν να εξομοιωθούν μαζί τους. Για τεχνικούς λόγους ο αναγκαστικός νόμος του 1948 δεν ίσχυσε ποτέ. (Fleischer, 1995)

3.5 2^{ος} Νόμος υπ. Αριθ. 971

Λίγους μήνες αργότερα στις 29 Απριλίου 1949 κυρώνεται ο σχεδόν πανομοιότυπος αναγκαστικός νόμος υπ. αριθ. 971. Η πολιτική εξουσία έχει πλέον στα χέρια της όλο το οπλοστάσιο, ώστε να ελέγξει τη διαδικασία της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης. Ο αναγκαστικός νόμος 971 «περί απονομής ηθικών αμοιβών εις τας εθνικάς οργανώσεις εσωτερικής αντιστάσεως» δημοσιεύθηκε στο τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και φιλοδοξούσε να σφραγίσει τη λήξη μιας μακράς πολεμικής περιόδου. Ο 971 όπως τροποποιήθηκε και κυρώθηκε με το νομοθετικό διάταγμα υπ. αριθ. 1104 τον Σεπτέμβριο του 1949 ακολούθησε τον εμφυλιοπολεμικό λόγο της περιόδου και λειτούργησε ως ένα βασικό εργαλείο αποκλεισμού του εαμικού κόσμου. Έθετε μια σειρά από προϋποθέσεις, απαραίτητες για την αναγνώριση αντιστασιακών οργανώσεων, που εξασφάλιζαν πως δεν θα υπήρχαν ανεπιθύμητες παρεκκλίσεις. Έτσι, ο προσδιορισμός της αντίστασης ως εθνικής καθορίστηκε κατ' αντιπαράθεση με το τι θεωρούνταν αντεθνικό, στο πλαίσιο της εμφυλιοπολεμικής εθνικοφροσύνης και του ψυχρού πολέμου (Αθανασίου, 2012).

Ο νόμος όριζε επίσης το περιεχόμενο της αντίστασης μέσα από την έννοια της αξιόλογης δράσης, τη χρονική της έκταση και την ταξινόμηση της σε 3 μεγάλες κατηγορίες: τις εθνικές αντάρτικες οργανώσεις, τις εθνικές οργανώσεις δολιοφθοράς και πληροφοριών και τις εθνικές οργανώσεις εσωτερικού. Ο αποκλεισμός του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου-Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.) από τη διαδικασία δημιούργησε ένα κενό το οποίο επιχειρήθηκε να καλυφθεί κυρίως με τη μετατροπή του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου -Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (Ε.Δ.Ε.Σ.) σε κεντρική αντιστασιακή οργάνωση και τη δημιουργία ενός πανελλαδικού εθνικόφρονος αντάρτικου. Ο Ναπολέων Ζέρβας αναγνωρίστηκε ως γενικός αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης, ενώ από πολύ νωρίς ξεκίνησε η αναγνώριση δεκάδων οργανώσεων του Ε.Δ.Ε.Σ., συνολικά 26 σε όλη την Ελλάδα (Χούτας, 1983).

3.6 Αναγνώριση οργανώσεων ελεγχόμενη από το Στρατό το 1965

Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης υπήρξε μια διαμορφωτική διαδικασία για τους αντιστασιακούς ιδιαίτερα τους αρχηγούς και τα υψηλόβαθμα στελέχη με πραγματική ή μη αντικατοχική δράση και κινητοποίησε ποικίλες προσπάθειες αυτοδικαιωτικών εξιστορήσεων εκ μέρους τους, ενώ στη συνέχεια επικύρωσε επίσημα ή απέρριψε τα αφηγήματα τους μέσω της αποδοχής ή της απόρριψης των αιτήσεων τους. Μέχρι το 1965, έτος κατά το οποίο οι επιτροπές κρίσης ολοκλήρωσαν την αποστολή τους είχαν αναγνωριστεί 89 οργανώσεις με 75.000 μέλη συνολικά, ενώ εκατοντάδες αιτήσεις οργανώσεων απορρίφθηκαν. Η διαδικασία αυτή υπήρξε κάθε άλλο παρά ομαλή, προκαλώντας αντί για συναίνεση έντονη δυσαρέσκεια και δυσπιστία, απαξίωση και συγκρούσεις, πολιτική κριτική και δικαστικές διαμάχες (Παπαθανασόπουλος, 1983).

Η ευθύνη της αναγνώρισης είχε ανατεθεί αποκλειστικά στον στρατό και η διαδικασία υπήρξε αδιαφανής, απολύτως ελεγχόμενη από την ηγεσία του. Ένα μεγάλο τμήμα άλλωστε των υπό αναγνώριση αντιστασιακών ήταν ενεργά στελέχη του στρατεύματος. Ωστόσο παρά τη δύναμη του ο στρατός βρέθηκε αντιμέτωπος με μια κοινότητα που κατείχε ιδιαίτερο πολιτικό βάρος. Η εθνικόφρων αντίσταση εκπροσωπούσαν από προσωπικότητες που είχαν χτίσει πολιτικές καριέρες και τοπικά δίκτυα εξουσίας βασισμένα στο κεφάλαιο της Εθνικής Αντίστασης. Ο Ναπολέων Ζέρβας, ο Στυλιανός Χούτας, ο Δημήτρης Ιωάννου, ο Αντώνης Φωστερίδης, ο Μανόλης Μπαντουβάς, ο Γιώργος Πετρακογιώργης κ.ά. διατηρούσαν υπό την επιρροή τους χιλιάδες αναγνωρισμένους αντιστασιακούς και μεσολαβούσαν για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους παίζοντας ένα σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοπολιτική κατάσταση της Μεταπολεμικής Ελλάδας. Κεντρικό αίτημα που επανερχόταν διαρκώς και του οποίου η μη ικανοποίηση έθετε συνολικά σε ανυποληψία την αναγνώριση, ήταν η αποκατάσταση των αντιστασιακών μέσω της παροχής συντάξεων. Τελικά η άριστη μεταχείριση των αιτούντων ανάλογα με τις διασυνδέσεις τους και τις πολιτικές επιλογές της συγκυρίας αποτέλεσε βασική πηγή μιας γενικευμένης δυσαρέσκειας που εντεινόταν στο πέρασμα των χρόνων. Αιτήσεις οργανώσεων με τεκμηριωμένη δράση είχαν απορριφθεί την ώρα που αναγνωριζόταν ως αντιστασιακές ομάδες με ανύπαρκτη ή αμφιλεγόμενη δραστηριότητα, ακόμα και γνωστοί συνεργάτες των κατακτητών όπως ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, συναρχηγός κατά την κατοχή της οργάνωσης «Εθνικός Ελληνικός Στρατός» στη Β. Ελλάδα. (Καλογρηάς, Δορδανάς, 2014).

3.7 Το 1963 και η προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου για επαναφορά αιτήματος αναγνώρισης

Από το 1963 η Ένωση Κέντρου του Γεώργιου Παπανδρέου επιχειρείνα διαχωρίσει τα άτομα της Εαμικής αντίστασης από την κομμουνιστική ηγεσία της στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προτάγματος πολιτικής αλλαγής και κοινωνικής δικαιοσύνης. Τα σημαντικά βήματα που θα γίνουν προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς και η παράλληλη εντατικοποίηση του αιτήματος της αποκατάστασης από την πλευρά της αριστεράς θα διακοπούν βέβαια πρώτα με την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου και τα Ιουλιανά το 1965 και στη συνέχεια με το στρατιωτικό πραξικόπημα το 1967.

3.8 Το πραξικόπημα του 1967 και το διάταγμα 179

Η επίσκεψη του Γεωργίου Παπαδόπουλου έγινε στα Γιάννενα το 1968, όπου μπροστά σε πυκνό πλήθος παλιών μαχητών του Ε.Δ.Ε.Σ. υποσχέθηκε την εξομοίωση τους με τον στρατό, δηλαδή την τεχνική ρύθμιση που θα τους επέτρεπε να πάρουν συντάξεις. Το 1969 εκδίδεται το διάταγμα περί εθνικής Αντιστάσεως. Ο ίδιος ο τίτλος του πρόβαλλε τις φιλοδοξίες του καθεστώτος. Θα τακτοποιούσε όλα τα ανοιχτά ζητήματα. Ήταν η αληθινή αναγνώριση.

Ωστόσο απείχε αρκετά απ' όσα είχε υποσχεθεί ο Παπαδόπουλος στα Γιάννενα. Για να δώσει συντάξεις υποχρέωσε τους παλιούς αντιστασιακούς να εκθέσουν εκ νέου αιτήσεις για να αποκτήσουν ξανά τον τίτλο του επίσημα αναγνωρισμένου αντιστασιακού. 20 χρόνια μετά το νόμο του 1949 η διαδικασία ξεκινούσε πάλι από την αρχή. Αν μάλιστα οι νέες επιτροπές κρίσης έκριναν ότι δεν πληρούνταν τα κριτήρια, οι αιτούντες έχαναν το δικαίωμα ακόμη και να χρησιμοποιούν τη λέξη «αντίσταση» στο σωματείο τους. Το διάταγμα του 1969 είχε δυο μεγάλες διαφορές σε σχέση με τον προηγούμενο νόμο. Πρώτα απ' όλα διεύρυνε τα χρονικά όρια της εθνικής αντίστασης. Στο εξής Εθνική αντίσταση δεν νοούνταν μόνο ο αγώνας εναντίον του κατακτητή κατά τη διάρκεια του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και ο αγώνας εναντίον του Κομμουνισμού μέχρι και το 1949 (Μοσχονάς, 1994).

Δικαιούχοι αυτής της επέκτασης ήταν ομάδες που έδρασαν με εντολές των επίσημων αρχών, αλλά που δεν ανήκαν στο τακτικό σώμα του στρατού. Με άλλα λόγια το νομοθετικό διάταγμα 179 άνοιγε το δρόμο για την αναγνώριση των παρακρατικών ομάδων που από το 1945 καταδίωκαν κομμουνιστές. Η δεύτερη διαφορά ήταν ότι υποδείκνυε ρητά τον κομμουνισμό, ως έναν από τους εχθρούς εναντίον των οποίων πολέμησε η Εθνική Αντίσταση. Ο Ν. 179 υποχρέωνε τον κόσμο της εθνικόφρονος αντίστασης να συμπαραταχθεί με την «Εθνικήν Επανάστασιν», αλλιώς κινδύνευε να χάσει την ιδιότητα του. Ταυτόχρονα όμως ικανοποιούσε παλιά αιτήματα των μαχητικών εθνικοφρόνων και τους διαβεβαίωνε ότι από εξής μόνο εκείνοι θα έχουν πρόσβαση στα ευεργετήματα. Το Γενάρη του 1970 δημοσιεύτηκε και ο νόμος για τις συντάξεις. Ο νόμος ήταν κατώτερος των προσδοκιών που ο ίδιος ο Παπαδόπουλος είχε καλλιεργήσει παρά το γεγονός ότι 6.000 παλιοί αγωνιστές, οι οποίοι είχαν καταστεί ανάπηροι, καθώς και οικογένειες των πεσόντων έλαβαν την πολυπόθητη σύνταξη. Επιπλέον κάποια από τα παλιά ευεργετήματα καταργήθηκαν.

3.9 Το πλήγμα της Δικτατορίας

Το 1971, λίγο μετά την αναγνώριση της οργάνωσης του διαβόητου Γρηγόρη Σούρλα, ο Κομνηνός Πυρομάγλου, ιστορικό στέλεχος του Ε.Δ.Ε.Σ. με έντονη δράση στην προδικτατορική περίοδο κατέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας εναντίον της απόφασης με την εύλογη αιτιολογία ότι ο Σούρλας, ακριβώς λόγω της δράσης του, είχε επικηρυχτεί ως ληστής το 1946. Το 1971 είναι σημείο καμπής για την πολιτική της δικτατορίας προς την Εθνική Αντίσταση. Εκτός από την προσφυγή του Πυρομάγλου, η χούντα δέχθηκε ένα ακόμα πλήγμα (Πιπιλιάγκας, 1970). Ο Αλέκος Παπαδόπουλος ο οποίος ως αρχηγός της Πανελληνίου Ενώσεως Συνδέσμων Εθνικής Αντίστασεως (Π.Ε.Σ.Ε.Α.), της οργάνωσης αντιστασιακών του Ε.Δ.Ε.Σ., είχε υποδεχθεί τον Γεώργιο Παπαδόπουλο στα Γιάννενα το 1968 και του είχε απονεμίσει τον τίτλο του επίτιμου αρχηγού της Εθνικής Αντίστασης, έγραψε ένα σχόλιο στο οποίο υπονοούσε ότι το καθεστώς υποτιμούσε την εθνική αντίσταση διότι αισθανόταν αμηχανία απέναντι της. Το νόημα του υπαινιγμού αυτού έγινε ξεκάθαρο λίγους μήνες αργότερα, όταν ο Αμερικανός Γεροϋσιαστής δημοσιοποίησε την άποψη ότι πρωτεργάτες της δικτατορίας στην Ελλάδα είχαν υπάρξει συνεργάτες των Γερμανών στον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο και γι' αυτό αρνούνταν την αναγνώριση των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Παράλληλα κυκλοφόρησε η φήμη ότι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος κατά την κατοχή είχε υπηρετήσει στα Τάγματα Ασφαλείας στην Πάτρα. Η καταγγελία της δικτατορίας ως φασιστικής, προσέδωσε ιστορικό βάθος στο κίνημα (Καλλιβρετάκης, 2006). Ο αγώνας εναντίον της Χούντας δεν ήταν πλέον μια σύγκρουση με ένα αυταρχικό καθεστώς του Ψυχρού Πολέμου, αλλά με έναν απόγονο του Φασισμού, δημιούργημα παλιών συνεργατών των Γερμανών. Η Εαμική Εθνική Αντίσταση αναδείχτηκε σε πρόγονο του αντιδικτατορικού

αγώνα στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό, ο οποίος δημιούργησε νέες αποκλίσεις αλλά και νέες συγκλίσεις, προετοιμάζοντας το έδαφος για την Μεταπολίτευση.

3.10 Η πτώση της Χούντας και η ίδρυση «Ενωμένη Εθνική Αντίσταση 1941-1944».

Η πτώση της χούντας και η μετάβαση στην 3^η Ελληνική Δημοκρατία το 1974 σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας εποχής. Στις νέες συνθήκες το κλίμα της Μεταπολίτευσης με τη σταδιακή κατάργηση των εμφυλιοπολεμικών νόμων, τα νόμιμα πλέον κομμουνιστικά κόμματα και τους καινούριους κομματικούς σχηματισμούς όπως το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) του Ανδρέα Παπανδρέου, οι φωνές για την αναγνώριση του Ε.Α.Μ. αλλά και για μια βαθιά αναθεώρηση της νομοθεσίας για την Εθνική Αντίσταση πληθαίνουν. Το 1976 ιδρύεται η κίνηση «Ενωμένη Εθνική Αντίσταση 1941-1944». Στην κίνηση αυτή συμμετέχουν αντιστασιακοί. Προβάλλει την αντίσταση ως ενιαία και καθολική και τάσσεται υπέρ της αναγνώρισης του Ε.Α.Μ. (Μοσχονάς, 1994).

3.11 Η κυβερνώσα Ν.Δ. υπερασπίζεται τον νόμο της Δικτατορίας

Η κυβερνώσα Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.) του Κωνσταντίνου Καραμανλή, το νέο κόμμα της δεξιάς αντιστέκεται σθεναρά σε κάθε αίτημα περί αναγνώρισης του Ε.Α.Μ. Ο υπουργός Εθνικής Αμυνας Ευάγγελος Αβέρωφ το 1976 δήλωνε στη Βουλή την πλήρη απροθυμία της κυβέρνησης να αλλάξει ριζικά τον ισχύοντα νόμο και να ανοίξει μια συζήτηση η οποία κατά τον ίδιο θα ήταν δυσάρεστη για την ηρεμία των πνευμάτων. Η Ν.Δ. άλλοτε άμεσα άλλοτε έμμεσα υπερασπιζόταν το νόμο της Δικτατορίας και δεχόταν να μιλήσει μόνο για ορισμένες τροποποιήσεις που θα βελτιώναν τις διατάξεις του. Την ίδια περίοδο οι αναγνωρίσεις παρακρατικών οργανώσεων του Εμφυλίου ως οργανώσεις Εθνικής Αντίστασης με βάση τον 179 της Χούντας συνεχίζονται παρά την αλλαγή του καθεστώτος. Ενώ οι επέτειοι που συγκροτούσαν τον σκληρό πυρήνα της δεξιάς αντικομμουνιστικής μνήμης όπως ο Γράμμος, ο Μελιγαλάς, οι γιορτές μίσους εξακολουθούν να τελούνται υπό την αιγίδα του κράτους με τη συμμετοχή υπουργών της Κυβέρνησης Καραμανλή. Η δεξιά αποδέχεται την αναγκαιότητα της θεσμικής νομιμοποίησης της κομμουνιστικής αριστεράς αλλά όχι και τη συμβολική της νομιμοποίηση, δηλαδή την αναγνώριση της συνεισφοράς της στην αντίσταση και κατ' επέκταση την ενσωμάτωση της στο έθνος (Παπαδημητρίου 1999).

3.12 Προσπάθεια οργανώσεων για ενσωμάτωση του ΕΑΜ στο εθνικό αφήγημα 1977-1981

Από το 1977-1981 οι πρωτοβουλίες και οι κινήσεις για την αναγνώριση του Ε.Α.Μ. και την ενσωμάτωση του στο εθνικό αφήγημα πυκνώνουν. Η αντιπολίτευση ενωμένη συγκροτεί και καταθέτει σχέδιο για ένα νέο νόμο αναγνώρισης. Το σχέδιο απορρίπτεται από την Κυβέρνηση. Παράλληλα μια σειρά δημοτικές αρχές σε ολόκληρη τη χώρα, προσκείμενες στις ευρύτερη αριστερά επιχειρούν να συμπεριλάβουν στο επίσημο πρόγραμμα των εθνικών εορτών της 28^{ης} Οκτωβρίου και της 25^{ης} Μαρτίου τη συμμετοχή παλιών αντιστασιακών του Ε.Α.Μ.

Οι δεξιές κυβερνήσεις του Καραμανλή και στη συνέχεια του Γεωργίου Ράλλη αντιδρούν έντονα. Απαγορεύουν τις εκδηλώσεις και ποινικοποιούν τη συμμετοχή παλιών αντιστασιακών σε αυτές με βάση έναν παλιό νόμο του 1946 περί κατευνασμού των πολιτικών παθών. Υπάρχει λογοκρισία αντάρτικων τραγουδιών, το σήμα της FIR (Flight Information Region - Περιοχή Πληροφοριών Πτήσεων) καθώς και κινηματογραφικές ταινίες με θεματική την αντίσταση διώκονται. Παρόλα αυτά οι κινήσεις συνεχίζονται με μεγαλύτερη ένταση. Στις 25 Ιουνίου 1980 η κηδεία του ιστορικού κομμουνιστή ηγέτη και ιδρυτικού μέλους της κίνησης «Ενωμένη Εθνική Αντίσταση» Μήτσου Παρτσαλίδη μετατρέπεται σε πανεθνική

συμπαράταξη για την αναγνώριση. Τον επικήδειο εκφωνεί ο Παναγιώτης Καννελόπουλος, σε μια κίνηση με μεγάλη συμβολική σημασία. Η καθολική αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης έχει πλέον αναδειχθεί σε κομβικό σύμβολο της ρήξης με το παρελθόν και της αποδόμησης των καταλοίπων του μετεμφυλιακού κράτους. Παρά τις ρήξεις που έλαβαν χώρα κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο οι εκκρεμότητες που παρέμεναν ήταν πολλές. Η αναγνώριση της Εαμικής Αντίστασης και κατ' επέκταση η αναγνώριση του πατριωτικού ρόλου και χαρακτήρα του Κ.Κ.Ε. δεν υπήρξε μια αυτονόητη εξέλιξη για ολόκληρο τον πολιτικό κόσμο και την ελληνική κοινωνία. Ωστόσο το κλίμα και οι συσχετισμοί που είχαν πλέον διαμορφωθεί στο τέλος της δεκαετίας του '70 έδειχνε πως θα γινόταν πραγματικότητα. (Δαλκαβούκης, 2015).

3.13 Ο Νόμος 1285 του ΠΑΣΟΚ το 1982

Το 1982 το ΠΑ.ΣΟ.Κ. υλοποιώντας μια από κεντρικές προεκλογικές του υποσχέσεις καταθέτει στη βουλή σχέδιο νόμου για την αναγνώριση της Εαμικής Αντίστασης. Μετά από τρεις ιστορικές συνεδριάσεις κατά τις οποίες δεν έλειψαν οι συγκρούσεις, το κοινοβούλιο υπερψηφίζει το νόμο. Ο νόμος 1285 θεωρείται από τις σημαντικότερες τομές της Μεταπολίτευσης. 38 χρόνια μετά την απελευθέρωση, το Ελληνικό Κράτος αποκαθιστούσε την ιστορική μνήμη της αριστεράς και τον ρόλο της στην πολιτική και την κοινωνία, κάνοντας ένα μεγάλο βήμα προς την Εθνική Συμφιλίωση. Η αντίσταση ήταν εθνική, πατριωτική, ενιαία (Αντωνίου, Πασχαλούδη, 2014). Το Ε.Α.Μ, ο Ε.Λ.Α.Σ. και η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.) τοποθετούνταν στο ίδιο βάθρο με τον Εθνικό Δημοκρατικό Ελληνικό Σύνδεσμο (Ε.Δ.Ε.Σ.), την (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (Ε.Κ.Κ.Α.), την Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων (Π.Ε.Α.Ν.) και άλλες οργανώσεις που επιλέχθηκαν προσεκτικά και αναγράφονταν στο κείμενο του νόμου, παρά το γεγονός ότι ήταν αναγνωρισμένες ήδη από το 1949. (Γιαννόπουλος, 1999). Στο βάθρο αυτό είχε τη θέση του, σύμφωνα με τον Παπανδρέου, και κάθε ανοργάνωτος και αυθόρμητος Έλληνας πολίτης. Με αυτό τον τρόπο η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. εθνικοποίησε την εαμική αντίσταση, εντάσσοντας την σε ένα πατριωτικό αφήγημα με μοναδικό υποκείμενο το έθνος. Η δεξιά παράταξη, ωστόσο, συνεχίζει να αντιδράει. Ο νόμος της αναγνώρισης υπερψηφίζεται μόνο από το ΠΑ.ΣΟ.Κ. και το Κ.Κ.Ε., καθώς οι επικεφαλές της Ν.Δ. με επικεφαλής τον Αβέρωφ και μοναδική εξαίρεση τον Καννελόπουλο αποχωρούν από τη Βουλή καταγγέλλοντας το νομοσχέδιο ως συγχωροχάρτι στο Κ.Κ.Ε. για τα εγκλήματα που διέπραξε στην κατοχή, λέγοντας ότι θα τον καταργήσουν μόλις επανέλθουν στην εξουσία (Βούλγαρης, 2001).

Παρόλα αυτά, η ψήφιση του Ν. 1285 συνέβαλλε καθοριστικά στην αλλαγή μνημονικού παραδείγματος, συνοδευόμενη από γεγονότα όπως η καθιέρωση της επετείου του Γοργοποτάμου, η ανέγερση μνημείων αφιερωμένων στην αντίσταση, οι μετονομασίες δρόμων, οι εκδηλώσεις των οργανώσεων των αγωνιστών της, η έκδοση μαρτυριών και δοκιμίων από τους πρωταγωνιστές της με κεντρική θέση εκείνη του Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ. Με καθυστέρηση τεσσάρων δεκαετιών η Ελλάδα αρχίζει να βιώνει τον αντιφασιστικό πατριωτικό μύθο που είχε κυριαρχήσει μετά το τέλος του πολέμου στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Ο Ν. 1285 καταργούσε το νόμο της Χούντας, αλλά όχι και αυτόν του 1949. Από τη μια μεριά το ΠΑ.ΣΟ.Κ. δεν ήθελε να ξεκινήσει από το μηδέν μια μακρά και πολύπλοκη διαδικασία αναγνώρισης, από την άλλη ο νόμος του 1949, παρότι είχε συνταχθεί στις έκτακτες συνθήκες του Εμφυλίου Πολέμου, ήταν προϊόν μιας κεντρώας κυβέρνησης, της κυβέρνησης Σοφούλη. Οι διαφορές όμως με τους δυο προηγούμενους νόμους ήταν μεγάλες. Ο 1285 αφαιρούσε από το στρατό την ευθύνη της αναγνώρισης, μια αρμοδιότητα που κατείχε σε όλο το προηγούμενο διάστημα και συγχρόνως εξατομίκευε τη διαδικασία. Στις επιτροπές

κρίσης που συγκροτήθηκαν στις νομαρχίες όλης της χώρας συμμετείχαν δημόσιοι υπάλληλοι κι βετεράνοι της αντίστασης, ενώ κάθε αγωνιστής κατέθετε προσωπική αίτηση αναγνώρισης. Η απονομή συντάξεων και υλικών αμοιβών, ωστόσο, θα μετατραπεί δύσκολο ζήτημα. Οι παλινωδίες των διαδοχικών κυβερνήσεων για αυτό ακριβώς το ζήτημα εξηγούν εν μέρει και την μεγάλη διάρκεια του 3^{ου} κύκλου αναγνώρισης που ξεκίνησε το 1982 και τελείωσε το 2006. Η αποκατάσταση περιλάμβανε ένα εύρος ενεργειών. Τον επαναπατρισμό και την χορήγηση ελληνικής ιθαγένειας στους πολιτικούς πρόσφυγες του Εμφυλίου Πολέμου, συντάξεις σε όσους είχαν καταστεί ανίκανοι λόγω της συμμετοχής τους στην αντίσταση, καθώς και στους υπαλλήλους που είχαν απολυθεί από την υπηρεσία τους λόγω των κοινωνικών τους φρονημάτων.

Το 1989, ο νόμος για την άρση των συνεπειών του Εμφυλίου Πολέμου, επέκτεινε τις συντάξεις στους βετεράνους του εμφυλίου με αναπηρία. Ο νόμος που ψηφίστηκε κατά τη συγκυβέρνηση της Ν.Δ και του Συνασπισμού της Αριστεράς συμβολίζοντας την εθνική συμφιλίωση συνοδεύτηκε από την τελετή καύσης εκατοντάδων χιλιάδων φακέλων αριστερών πρώην επικίνδυνων πολιτών. Έτσι κατά τη δεκαετία του 1980 η αναγνώριση αναδεικνύεται σε κρίσιμο εργαλείο κοινωνικής πρόνοιας. Η υλική αποκατάσταση των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης ήταν ζήτημα εθνικής δικαιοσύνης μετά τη σκληρή καταστολή που είχαν υποστεί ακριβώς λόγω της συμμετοχής τους σ' αυτήν αλλά και ζήτημα ισονομίας απέναντι σε όσους είχαν επωφεληθεί και συνέχιζαν να επωφελούνται από τους δυο προηγούμενους νόμους. (Βούλγαρης, 2001)

3.14 Η αυτοδυναμία της Ν.Δ το 1990 και οι καταγγελίες για απάτη των επιτροπών

21 Νοεμβρίου 1989 οι τρεις πολιτικοί αρχηγοί συμφώνησαν οικουμενική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Ζολώτα. Κατά τη διάρκεια της οικουμενικής κυβέρνησης η Ν.Δ. του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη υποσχόταν να διατηρήσει και να συμπληρώσει τη νομοθεσία για την Εθνική Αντίσταση. Όταν όμως βρίσκεται αυτοδύναμη στην εξουσία το 1990 η δεξιά καταγγέλλει τις κυβερνήσεις του ΠΑ.ΣΟ.Κ. για τη δημιουργία μιας βιομηχανίας αντιστασιακών. Ο αριθμός των αναγνωρισμένων αγωνιστών 220.000 μέχρι τότε κρίνεται πολύ υψηλός. Οι ενώσεις των αντιστασιακών κατηγορούνται πως μετέτρεψαν την όλη διαδικασία σε συναλλαγή, άλλοτε αναγνωρίζοντας παιδιά κάτω των 15 ετών και άλλοτε δίνοντας ψεύτικα πιστοποιητικά έναντι πληρωμής σε πλαστούς ήρωες. Η δεξιά κατηγορεί επίσης τις επιτροπές κρίσης ότι πριμοδοτούσαν τα μέλη του Ε.Α.Μ., ενώ απέρριπταν τους αντιστασιακούς που ανήκαν στο αντιεαμικό στρατόπεδο. (Μπουρνάζος, 2009) Την ίδια περίοδο δίνεται μεγάλη δημοσιότητα στο «σκάνδαλο του Καναδά». 280 από τους 6.100 ομογενείς βετεράνους φέρεται να χρησιμοποίησαν πλαστά πιστοποιητικά για να αξιώσουν συντάξεις από το καναδικό υπουργείο βετεράνων. Έτσι το 1991 η κυβέρνηση ακυρώνει τις αντιστασιακές συντάξεις όσων ήταν ασφαλισμένοι στον Οργανισμό Γεωργικών Ασφαλίσεων (Ο.Γ.Α.) και άλλων κατηγοριών, ενώ ταυτόχρονα παγώνει τις διαδικασίες των επιτροπών κρίσης, πυροδοτώντας θύελλα αντιδράσεων από την αντιπολίτευση και τις ενώσεις των αντιστασιακών.

Παρατυπίες στην εφαρμογή του νόμου πράγματι υπήρξαν. Οι παρατυπίες αυτές ωστόσο μεγαλοποιήθηκαν και εργαλειοποιήθηκαν πολιτικά και σχεδόν εκδικητικά από τη Ν.Δ. Σύμφωνα με τα στοιχεία, ο αριθμός των αναγνωρισμένων μέχρι το 1991, δεδομένου ότι περιελάμβανε μέλη της μεγαλύτερης αντιστασιακής οργάνωσης του Ε.Α.Μ., αλλά και πλήθος ήδη αναγνωρισμένων αντιστασιακών που κατέθεσαν εκ νέου αίτηση για να έχουν πρόσβαση στα νέα ευεργετήματα, δεν ήταν τόσο μεγάλος σε σχέση με τους δυο προηγούμενους νόμους.

Αντίστοιχα παιδιά κάτω των 15 ετών είχαν επίσης αναγνωριστεί κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. (Μοσχονάς, 1994)

3.15 Επιστροφή του ΠΑΣΟΚ, το 1993 και η τελική αποκατάσταση το 2006

Το 1993 το ΠΑ.ΣΟ.Κ. επιστρέφει στην εξουσία. Τα προστάγματα, ωστόσο, της εποχής είναι πολύ διαφορετικά από εκείνα της δεκαετίας του 1980. Η αποκατάσταση των αντιστασιακών έχει περάσει πλέον σε δεύτερη μοίρα. Οι εκκρεμότητες όμως που παραμένουν είναι πολλές. Οι ενώσεις βετεράνων και οι τοπικοί βουλευτές συνεχίζουν να πιέζουν τις αρχές. Το 1995 η κυβέρνηση αποκαθιστά την πλειονότητα των συντάξεων που είχαν ακυρωθεί από τη Ν.Δ. αλλά η διαδικασία της αναγνώρισης δεν έχει ολοκληρωθεί και συνεχίζεται με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς. (Παπαθανασόπουλος, 1983) Η αναγνώριση του 1982 έφερε τους αγωνιστές στο προσκήνιο, ανάμεσα τους και πολλές γυναίκες, που διηγήθηκαν τις ιστορίες τους δημόσια και περήφανα χωρίς το φόβο των περασμένων δεκαετιών. Η προσωπική αποκατάσταση πολλών εξ αυτών όμως δεν είχε ολοκληρωθεί. Υπερήλικες πλέον αντιστασιακοί έπρεπε να περιμένουν και δέκα ή και περισσότερα χρόνια για να λάβουν μια απάντηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2002 αξιολογούνταν ακόμη αιτήσεις που είχαν υποβληθεί το 1989. Πολλοί αγωνιστές και αγωνίστριες, παρά τις επίμονες εκκλήσεις τους δεν μπόρεσαν ποτέ να λάβουν εκείνο το πολυπόθητο δίπλωμα και το παράσημο. Ένα κομμάτι χαρτί και ένα φτηνό μέταλλο που για εκείνους είχε τεράστια αξία. Σε πολλές περιπτώσεις τη διαδικασία της αναγνώρισης συνέχιζαν τα παιδιά τους.

Οι εταιρίες αναγνώρισης ολοκλήρωσαν την δουλειά τους στις 29 Δεκέμβριου του 2006, 62 χρόνια μετά την απελευθέρωση. Το τέλος του 3^{ου} κύκλου αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης συνέπεσε με τον βιολογικό θάνατο της γενιάς των αγωνιστών. (Παπαγεωργίου, 1984)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΤΟΠΟΙ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

1. Εισαγωγή: Προβληματική της έρευνας

Η σύγχρονη ψηφιακή εποχή της παγκοσμιοποίησης κατακλύζεται ολοένα και περισσότερο από την υπερκατανάλωση που προστάζουν οι οικονομικές αγορές και οι παραγωγικές διαδικασίες του κεφαλαίου. Οι πολιτείες καλούνται να ακολουθήσουν αυτούς τους ρυθμούς για να μην κατηγορηθούν για καθυστέρηση και υποανάπτυξη. Αυτούς τους γρήγορους ρυθμούς επικαλείται ο τεχνοκρατικός και οικονομικά φιλελεύθερος σχεδιασμός της σύγχρονης ζωής. Αρχικό πρόσχημα τίθεται η έλλειψη παραγωγικού χρόνου, στη συνέχεια η σπατάλη πόρων και τελικά η παραδοχή απαξίωσης του κοινωνικού σχεδιασμού και κατά συνέπεια του ίδιου του εγχώριου πολιτισμού.

Η ευρύτερη περιοχή του Πειραιά εξαιτίας του λιμανιού αρχικά και του σιδηρόδρομου μετά αποτελεί την πρώτη περιοχή που αναπτύσσει βιομηχανική δραστηριότητα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, εσωτερικές μεταναστεύσεις για δουλειά από την ύπαιθρο προς τον Πειραιά και τα προάστια του. Αυτή η ένωση λαϊκών κοινωνικών ομάδων από όλη την Ελλάδα συμπύκνωσε για πολλές δεκαετίες την ιστορική και πολιτισμική έκφραση του ελληνικού αστικού και λαϊκού χαρακτήρα. Πρόκειται για τον τόπο που ιδρύθηκε το Κ.Κ.Ε. η Γ.Σ.Ε.Ε. και τα πρώτα οργανωμένα εργατικά κινήματα που έγιναν ένα με το συνονθύλευμα των εσωτερικών μεταναστών και απογειώθηκαν με την έλευση των μικρασιατών προσφύγων. Πρόκειται για ένα αμάλγαμα σπάνιας συγκέντρωσης και έκφρασης μοναδικών λαογραφικών ζυμώσεων. Οι πρόσφυγες, το ρεμπέτικο και το λαϊκό τραγούδι, η πρώτη οργανωμένη πορνεία, τα ναρκωτικά και ο υπόκοσμος, οι δυναμικές απεργίες, οι διώξεις των συνδικαλιστών, οι οδομαχίες με την αστυνομία, ο πρώτος βομβαρδισμός του Πειραιά από τους Γερμανούς, η ναζιστική Κατοχή, η πείνα, η εθνική αντίσταση, οι μάχες, τα μπλόκα, τα Δεκεμβριανά, ο δεύτερος βομβαρδισμός του Πειραιά από τους Άγγλους, ο εμφύλιος, το μετεμφυλιακό κράτος, η δικτατορία των συνταγματαρχών και η μεταπολίτευση χαράσσουν ανεξίτηλα τα λαϊκά, πολυπληθή και πάντα ανήσυχα προάστια του Πειραιά και συνθέτουν ένα απaráμιλλο πολιτιστικό ψηφιδωτό.

Τα ιστορικά γεγονότα και η κοινωνική ζύμωση ανέδειξαν σπουδαίες προσωπικότητες και έναν έντονο χαρακτήρα θρυλικών διαστάσεων που τραγουδήθηκε και παρουσιάστηκε στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο όσο καμία σύγχρονη ελληνική λαογραφία. Ιδιαίτερα μέσα από τους αγώνες αντίστασης και διεκδίκησης της δύσκολης περιόδου του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου δημιουργήθηκε μια μεγάλη κληρονομιά που εκφράστηκε με μνημεία μέσα στον αρχιτεκτονικό ιστό της πόλης ως πολιτισμική έκφραση των αγώνων του λαού. Εδώ ο κοινωνικός σχεδιασμός δεν αποτελεί μόνο επιστημονική οργάνωση του αστικού τοπίου αλλά μια βαθύτερη υποχρέωση απέναντι στις θυσίες, στις σκέψεις και στις δράσεις που προσφέρθηκαν με αυταπάρνηση από το λαό στο παρελθόν, για ένα δίκαιο και ελεύθερο μέλλον.

2. Μεθοδολογία της έρευνας: Μελέτη Περίπτωσης

Η συγκεκριμένη μελέτη κράτησε από Σεπτέμβριο του 2021 μέχρι τον Ιούνιο του 2022. Μέσα σε αυτούς τους μήνες συλλέχθηκαν δεδομένα από αποθετήρια, δήμους, βιβλιοθήκες, μουσεία και ντοκιμαντέρ. Συγκεκριμένα έγιναν επισκέψεις στους δήμους Κερατσινίου-Δραπετσώνας, Νίκαιας-Ρέντη, στο Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), στο Επιμορφωτικό Κέντρο και Μουσείο «Χαρίλαος Φλωράκης» όπως επίσης και στο Μουσείο της Μάντρας της Κοκκινιάς και στις κατατόπους Π.Ε.Α.Ε.Α.-Δ.Σ.Ε. της Κοκκινιάς και του Κερατσινίου. Επίσης έγινε επιτόπια έρευνα σε όλα τα μνημεία με φωτογραφίες και παρακολούθηση των

σημαντικότερων τιμητικών εκδηλώσεων. Αυτή η συγκομιδή πληροφοριών είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή μιας μελέτης περίπτωσης για τον κοινωνικό σχεδιασμό με βάση τους αγώνες αντίστασης του λαού.

Η μελέτη περίπτωσης στοχεύει στη διερεύνηση των ιδεών και των χαρακτηριστικών, όπου αναφέρονται τα προβλήματα ή τα θέματα που προκύπτουν. Εδώ η περιγραφή περνάει μέσα και από εθνογραφικά χαρακτηριστικά όπως αυτά παράγονται από την πολιτιστική μνήμη. Ακολουθήθηκαν τα βήματα της διαδικασίας ως εξής: 1) συγκέντρωση πρωτογενών δεδομένων για την περίπτωση από οργανισμούς άτομα και γεγονότα, 2) οργανώθηκαν και ταξινομήθηκαν τα δεδομένα σε άξονες συμπίκνωσης, 3) έγινε η συγγραφή της αφήγησης (Yin, 1994; 2003). Κατά τη διάρκεια της αφήγησης αξιοποιήθηκαν κοινά στοιχεία ερευνητικής προσέγγισης με την εθνογραφία και την εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία.

3. Τα Βούρλα(1875-1995)

Τα Βούρλα ήταν ένα συγκρότημα κτιρίων και λειτουργούσε ως δημόσιο Πορνείο στη Δραπετσώνα. Το κατασκεύασε ο Δήμος Πειραιά και βρισκόταν υπό την προστασία του Κράτους και την περιφρούρηση της αστυνομίας. Γύρω από τα Βούρλα υπήρχε περίφραξη με ψηλό μαντρότοιχο και έμοιαζε με φυλακή, καθώς είχε πανομοιότυπα κελιά και πτέρυγες. Την περίοδο της Κατοχής μετατράπηκε σε φυλακή και συνέχισε έτσι ώσπου το 1970 κατεδαφίστηκε¹.

Ο Πειραιάς στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, τελείωνε σε απόσταση σχεδόν μισή ώρα από τα Βούρλα. Το 1922 άρχισε να κατοικείται σταδιακά και η Δραπετσώνα αλλά η περιοχή εξακολουθούσε να είναι επικίνδυνη.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ
ΓΕΝΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
υποψήφιος Ε.Ρ.Ε. Αθηνών, 6α θμύληση:

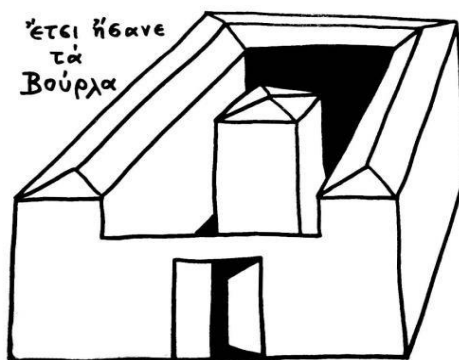
ΚΥΡΙΑΚΗ, 4 Μαΐου: Ώρα 11 π.μ. Είς Κουκάκι,δός Γ.Όλυμπτου 3, Ζαχαροπλαστέιον Άνδριτασοπούλου.
> > Ώρα 8 μ.μ. Άχαρνών 275 Κέντρον Ε.Ρ.Ε. Κάτω Πατήσια.

ΔΕΥΤΕΡΑ, 5 Μαΐου: Ώρα 7.30. Όμιλία συνοικία Ψυρρή, Καφετείον Πατισμανούλη.
> > Ώρα 8 μ.μ. Είς Κυψέλην, Πλατεία Κυψέλης, Καφετείον Γούναρη.

ΤΡΙΤΗ, 6 Μαΐου, ώρα 6.30 μ.μ. Συγκέντρωσιν γυναικῶν είς τὸ Πολιτικόν Γραφετίον.
> > - Ώρα 8 μ.μ. είς Εύβοείς, Πλατεία Γαΐη (Σκορδύλλη, καφεζύθοπωλείον).

ΤΕΤΑΡΤΗ, 7 Μαΐου: Ώρα 8 μ.μ. Όμιλία είς τὸ θέατρονΚεντρικόν.
ΠΕΜΠΤΗ, 8 Μαΐου. Όμιλία Καραμανλή.

Το ακίνητο των Βούρλων ανήκε στην οικογένεια Πιπινέλη, η οποία το είχε νοικιάσει στο κράτος και εισέπραττε το ενοίκιο Πηγή: huffingtonpost.gr 17/07/2017

Σχεδιάγραμμα του Ηλία Πετρόπουλου από το βιβλίο του «Το μουρδέλο». Στην εποχή που θα αναφερθούμε, δηλαδή στη δεκαετία του '30, το μπορντέλο-στρατώνας των Βούρλων δεν ήταν έτσι. Πηγή: huffingtonpost.gr 17/07/2017

¹ (<http://www.katioussa.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodراسi-27-stelechon-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/>)

3.1 Συνθήκες των Βούρλων με τους πρόσφυγες το 1922

Το 1922, με την Μικρασιάτικη καταστροφή, το λιμάνι του Πειραιά γέμισε πρόσφυγες, οι οποίοι από νοικοκυραίοι κατέληξαν εξαθλιωμένοι και πεινασμένοι. Οι Πειραιώτες τους αντιμετώπισαν με μίσος. Η εισροή πολλών προσφύγων ήταν τεράστια και έπρεπε να βρεθεί λύση στέγασης. Αρχικά εγκαταστάθηκαν στο παλιό Νεκροταφείο του Αγίου Διονυσίου, δίπλα από τα Βούρλα, το οποίο απαλλοτριώθηκε για τον σκοπό αυτό αλλά και πάλι δεν έφτανε. Οι πρόσφυγες εξαπλώθηκαν σε όλη τη Δραπετσώνα, τα Ταμπούρια και το Κερατσίνι. Οι άνθρωποι αυτοί φέρνοντας μαζί τους έναν πολιτισμό αιώνων πάλευαν να επιζήσουν στις παράγκες από χόμα στοιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλον. Οι πρόσφυγες ερχόντουσαν σωρηδόν από την Μικρασία και τον Πόντο στην Δραπετσώνα. Άρα τα Βούρλα εντάχθηκαν πλέον σε κατοικημένη περιοχή. (Σώλου, 2017)

3.2 Η δεκαετία του '30

Την δεκαετία του 30 αρχίζει σιγά σιγά η παρακμή. Ανεργία, πείνα, κρατική αυθαιρεσία, άνοδος του Φασισμού, επικράτηση Ναζισμού και επερχόμενος πόλεμος. Όλα αυτά έπεσαν πάνω στους εργάτες, αγρότες κι στους πρόσφυγες οι οποίοι βρισκόντουσαν σε απόγνωση.

Στη θέση αυτή βρισκόταν το μορντέλο-στρατώνας των Βούρλων. Ο χάρτης είναι σύγχρονος. Την εποχή που χτίστηκαν τα Βούρλα, αριστερά από τον Άγιο Διονύσιο ήταν ερημιά. Πηγή: huffingtonpost.gr 17/07/2017

Οικογένεια προσφύγων στη συνοικία Βούρλα το 1933
Πηγή: huffingtonpost.gr 17/07/2017

3.3 Τα Βούρλα γίνονται φυλακή από τους γερμανούς

Το 1939, όταν οι Γερμανοί μπήκαν στην Ελλάδα, μετέτρεψαν τα Βούρλα σε φυλακή. Μετά την έξοδο των Γερμανών από τη χώρα το κράτος συνέχισε να λειτουργεί τη φυλακή για ποινικούς και πολιτικούς κρατούμενους με το όνομα Δικαστική Φυλακή Πειραιώς. Το 1955 27 κρατούμενοι κομμουνιστές απέδρασαν από τις φυλακές αυτές. Οι Γερμανοί και οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν τις φυλακές για τους αγωνιστές της Αντίστασης και στη συνέχεια το ελληνικό κράτος τις παρέλαβε για ίδιον όφελος. Την εποχή εκείνη κρατούνταν μεγάλος αριθμός ποινικών και πολιτικών κρατουμένων. Η διάταξη των φυλακών ήταν 3 ακτίνες με 24 κελιά η κάθε μια και με 4-6 φυλακισμένους το κάθε κελί. Στην πρώτη ακτίνα ήταν οι ποινικοί, στη δεύτερη οι τοξικομανείς και στην τρίτη οι καταδικασμένοι και υπόδικοι κομμουνιστές οι οποίοι ήταν συνολικά 132

3.4 Η μεγάλη απόδραση

Στις 17 Ιούλη του 1955, 27 στελέχη του Κ.Κ.Ε. οργάνωσαν μυθιστορηματική απόδραση από τις φυλακές των Βούρλων. Η απόδραση αυτή ήταν σπουδαίο εγχείρημα και μια παράτολμη απόφαση, η οποία συντάραξε όλη την Ελλάδα αλλά έφτασε και ως το εξωτερικό, μέσω του ξένου τύπου. (Γκιώνης, 1976). Αρχικά η συζήτηση για την απόδραση ξεκίνησε τρεις μήνες πριν. Οι περισσότεροι κρατούμενοι ήταν νέα στελέχη του κινήματος και είχαν συλληφθεί περίπου ένα χρόνο πριν. Από τη στιγμή που ξεκίνησε η συζήτηση και έγινε συγκρότηση του αρχικού πυρήνα, ξεκίνησαν οι ενέργειες. Από τα στοιχεία της Ασφάλειας προκύπτει ότι αυτοί που ξεκίνησαν το εγχείρημα ήταν οι Γεωργίου, Τσακίρη, Τζεφρώνη, Βαρδινογιάννη, Καρρά, Βερναρδή, Φίλη. Ο Τζεφρώνης αναφέρει: «Δουλέψαμε σαν μια ομάδα συλλογικά με αυστηρό καταμερισμό και με πάρα πολύ αίσθημα επαγρύπνησης και συνωμοτικότητας. Δύσκολο να ξεχωρίσεις ποιος ήταν ο πρώτος και ποιος ο δεύτερος. Ο καθένας δούλευε στο πόστο του. Κανένας δεν είχε την αίσθηση ότι κάνει κάτι ξεχωριστό, ανεξάρτητα από το σύνολο. Το παραμικρό λάθος ενός μπορούσε να σταθεί καταστροφικό για όλους μας»². Στις 17 Μαρτίου, οι κρατούμενοι οργάνωσαν έναν αγώνα βόλει, αρκετά θορυβώδης στο εσωτερικό προαύλιο, ώστε να συμπαρασύρει τους φύλακες. Παράλληλα ένα ραδιόφωνο έπαιζε πολύ δυνατά και ένας φαναρτζής χτυπούσε πολύ δυνατά, δουλεύοντας. Ο καθένας είχε έναν ρόλο και έπρεπε να μελετηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα. Ο πιο δύσκολος ρόλος ήταν εκείνων που είχαν αναλάβει να ανοίξουν την τρύπα. Μετά από πολύ δουλειά και αγωνία άνοιξαν μια μικρή τρύπα στο τσιμεντένιο δάπεδο που σταδιακά άνοιγε περισσότερο. Έπειτα κάλυψαν την τρύπα με ένα κόντρα πλακέ και τράβηξαν την κουβέρτα του κρεβατιού για να κρύψουν την τρύπα μέχρι την επόμενη φορά. Ασβέστωναν επίσης κάθε μέρα το δάπεδο για «λόγους καθαριότητας» για να φαίνεται το δάπεδο του κελιού ομοιόμορφο.

Σχεδιάγραμμα της ακτίνας Γ' με την πορεία της σήραγγας, του καλλιτέχνη Κυριάκου Τσακίρη, που ήταν και ένας από τους δραπέτες. Πηγή: katioua.gr 17-07-2021

Τα Βούρλα απασχόλησαν τις εφημερίδες το καλοκαίρι του 1955, λόγω της συνταρακτικής απόδρασης 27 κομμουνιστών κρατουμένων. Η φωτογραφία δείχνει την είσοδο, την πορτάρα, που βρισκόταν στην οδό Ψαρρών. Πηγή: huffingtonpost.gr 17/07/2017

Οι λόγοι που συνέβαλλαν στην απόδραση ήταν η επερχόμενη δίκη και οι εκτελέσεις συντρόφων που είχαν φτάσει από το εξωτερικό. Επίσης ήταν μια απάντηση στις υπηρεσίες ασφαλείας που παινεύονταν ότι κατόρθωσαν να εξαρθρώσουν τους παράνομους μηχανισμούς του ΚΚΕ. Η απόδραση αυτή είχε μεγάλο αντίκτυπο για την Ασφάλεια, η οποία κάνει σπασμωδικές κινήσεις. Αυστηρός έλεγχος στα σύνορα και αύξηση των μέτρων ασφαλείας στις φυλακές πολιτικών κρατουμένων. Η αντικομμουνιστική υστερία στο απόγειο

² (https://www.huffingtonpost.gr/tety-solou/-_12456_b_17454016.html)

της. Στις 22 Ιουλίου δημοσιεύεται διάταγμα επικήρυξης των δραπετών με το νόμο του 1871 «περί ληστοκρατείας», ως «λίαν επικίνδunami δια την δημοσίαν ασφάλειαν». Με το διάταγμα αυτό καταδικάζονται και εκείνοι που θα περιθάλψουν τους δραπέτες. Το ίδιο διάταγμα προβλέπει αυστηρές ποινές για εκείνους που θα περιθάλψουν τους δραπέτες. Οι περισσότεροι θα συληθούν αλλά πολύ αργότερα της επικήρυξης.³ Τα χώματα και τις πέτρες που έβγαζαν από το τούνελ τα έριχναν στα αποχωρητήρια όπου μαζί με πολύ νερό πήγαιναν στους υπονόμους. Έφτιαξαν ένα μεγάλο πεζούλι στο μπάνιο και τσιμεντένια πλυσταριά, πάντα με άδεια της διεύθυνσης. Έφτιαξαν παρτέρι με γλάστρες στο εσωτερικό προαύλιο. Ο φωτισμός και ο αέρας ήταν επίσης μεγάλο πρόβλημα. Το πρόβλημα του φωτισμού το έλυσαν χρησιμοποιώντας τα μικρά λαμπάκια που τους έδιναν για να φωτίσουν τις κατασκευές τους και το πρόβλημα του αέρα διευκολυνόταν με σαμπρέλες, βεντάλιες και χειροκίνητους ανεμιστήρες. Το εγχείρημα κράτησε 7 μήνες. Στις 17 Ιούλη 1955, μέρα της πολυπόθητης φυγής 27 άνθρωποι διέφυγαν από το στενό τούνελ του κελιού 13 χωρίς να τους καταλάβει κανείς από τη φρουρά. Η Ασφάλεια τιμώρησε τον διευθυντή των φυλακών και τους φύλακες, καθώς όπως είπε δεν γίνεται να μην είχαν βοηθήσει στην απόδραση. Μετά από αυτό πολλά στελέχη του ΚΚΕ φυλακίστηκαν. Η απόδραση αναζωπύρωσε το μίσος προς τους κομμουνιστές και οι επιπτώσεις στην πολιτική ζωή του τόπου δεν έλεγαν να σταματήσουν ακόμα 6 χρόνια μετά τον Εμφύλιο. Κάποιοι από τους επιζώντες δραπέτες αναφέρουν ότι η απόδραση έπρεπε να γίνει και ότι διώξεις θα γινόντουσαν ούτως η άλλως. Η δίκη των δραπετών έγινε μαζί με άλλους υπόδικους κομμουνιστές το 1960. Η ποινή ήταν ισόβια μιας και δεν δικαιολογούνταν πλέον η θανατική ποινή⁴.

4. Δημόσια ιστορία σε τόπους μνήμης και γλυπτά

Η επιστήμη της ιστορίας, την περίοδο του μεταμοντερνισμού, εισέρχεται σε νέα μονοπάτια αναζήτησης πληροφοριών για την καλύτερη και πληρέστερη προσέγγιση του παρελθόντος και της σχέσης του με το παρόν. Η ιστορία μπορεί να θεραπευτεί, αναζητώντας τρόπους όπου το παρελθόν γίνεται ιστορία, μέσω άντλησης πληροφοριών όχι μόνο από το αρχείο, που είναι αρκετά αξιόπιστο, αλλά και έξω από αυτό. Μαζί με την παραδοσιακή ιστοριογραφία συνυπάρχει ένα νέο είδος ιστορίας που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα και έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα. Το παρελθόν προσεγγίζεται και από την Δημόσια Ιστορία, όπως δικαίως την αποκαλούν νόθο παιδί της μητρικής επιστήμης και παρέχει νέες μεθόδους και ποικιλία εργαλείων στην ανίχνευση του. Οι προφορικές μαρτυρίες και η δημόσια γλυπτική εντάσσονται σε αυτό το νέο πεδίο πληροφορίας. Τα μνημεία αποτελούν σύμβολο του έθνους και προσεγγίζουν συναισθηματικά την ιστορία. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την ταύτιση του παρελθόντος με το παρόν και την ομοιογένεια του κοινωνικού συνόλου με τους τιμημένους. Επιτυγχάνεται επίσης και η δημιουργία ιδανικών και ιστορικών προτύπων. Οι τόποι μνήμης και τα γλυπτά μνημεία είναι τα νέα τεκμήρια του λόγου που διαμορφώνουν το δημόσιο χώρο και έτσι ο χώρος αποτελεί το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο προβάλλεται και κατασκευάζεται η κοινωνική μνήμη. Η δημόσια γλυπτική λειτουργεί ως μνημονική διεργασία και κατασκευάζει την κοινωνική μνήμη ολόκληρου κράτους. Ο χώρος παίζει καθοριστικό ρόλο στην δημόσια γλυπτική αφού αποτελεί το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο προβάλλεται η κοινωνική μνήμη. «Η μνήμη και ο χώρος, αλληλεπιδρούν στη διαχείριση του παρελθόντος, στην κατασκευή του παρόντος και στη νοηματοδότηση του μέλλοντος».⁵

³ <http://www.katioussa.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodrasi-27-stelechon-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/>

⁴ Ο.π.

⁵ Παπαθανασοπούλου, 2014 στο <https://tetartopress.gr/mnimoniki-topi-antistasis-sti-nikea/>

5. Η σημασία του Μνημείου

Μέσα από την ενασχόληση με τη δημόσια γλυπτική διαφαίνεται η διαχείριση της μνήμης από τους επίσημους κρατικούς φορείς αλλά και η οποιαδήποτε επιλεκτικότητα. Η προβολή του παρελθόντος εξαρτάται άμεσα από το παρόν. Δηλαδή μια κοινωνία προβάλλει το παρελθόν της ανάλογα με τα δεδομένα του παρόντος. Όπως αναφέρει η Κυριακή Παπαθανασοπούλου (2014) «η μνήμη και η λήθη αλληλοκατασκευάζονται». Η πολιτική σκοπιμότητα παίζει καθοριστικό ρόλο όσον αφορά τις αφηγήσεις και τις ερμηνείες που δίνονται για τα δημόσια γλυπτά (Bevenitse, 1995). Δεν είναι διόλου τυχαία η εθνική αφήγηση για τα μνημεία και μεταβάλλεται αναλόγως σκοπιμοτήτων. Ενώ ο καλλιτέχνης που φιλοτεχνεί ένα μνημείο έχει λάβει συγκεκριμένη παραγγελία, η αξία του δεν φαίνεται από τις συζητήσεις που έγιναν πριν την δημιουργία του, ούτε στις εφημερίδες την ημέρα της ανέγερσης του. Εκφράζεται από την διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται με το κοινό καθώς και από τα σημειώματα νοήματα του. Συνεπώς τα μνημεία είναι δυναμικές παρουσίες και μπορούν να ερμηνευτούν ποικιλόμορφα από το κοινωνικό σύνολο. Δεν αποτελούν κατασκευάσματα στατικά, ούτε τιμητικό εργαλείο αλλά πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν ζώσες πρακτικές που αναπαράγουν τη συλλογική μνήμη και την κοινωνική ζωή. (Τσιάρα, 2004)

6. Μνημονικοί Τόποι της Αντίστασης στον Πειραιά

6.1 Βομβαρδισμός του Πειραιά στις 6 Απριλίου του 1941 από τους Γερμανούς

Με την εισβολή των γερμανών, η Ελλάδα γνώρισε αμέσως την φρίκη του πολέμου. Η απόρρητη εβδομαδιαία αναφορά του Γραφείου Πολέμου της Αγγλίας αναφέρει: Έγινε μια βαριά επιδρομή στον Πειραιά από 10 γερμανικά αεροσκάφη τη νύχτα της 6ης προς 7η Απριλίου 1941, η οποία έβγαλε το λιμάνι εκτός λειτουργίας για μερικές ημέρες. Περίπου 12 νάρκες ποντίστηκαν στο λιμάνι, αλλά τα αντιτορπιτικά “Αίας” (“Ajax”) και “Καλκούτα” κατάφεραν επιτυχώς να βγουν έξω. Το ατμόπλοιο “Clan Fraser”, 7.529 τόνων, με 350 τόνους TNT (τρινιτροτολουόλης) και παραπλεύρως σε αυτό βρισκόταν άλλοι 100 τόνοι, ανατινάχτηκαν και τα δύο. Πολλές φωτιές προκλήθηκαν και στα πλοία και στο λιμάνι⁶.

Στόχος των Γερμανών ήταν το ατμόπλοιο «Clan Fraser», με φορτίο το TNT, που χρησιμοποιείται για γόμωση ναρκών. Ο βομβαρδισμός από αέρος ξεκινάει στις 9.20 το βράδυ της 6ης Απριλίου. Η διάρκεια του είναι 2 ½ ολόκληρες ώρες. Στο ατμόπλοιο ξεσπά μεγάλη πυρκαγιά που επεκτάθηκε στα διπλανά πλοία, σε φορτηγίδες και σιδηροδρομικά βαγόνια.

Πυρακτωμένο σίδηρο από το Clan Fraser, σφηνωμένο σε δέντρο του κήπου δίπλα από τον Α. Σπυρίδωνα Πειραιά Πηγή: efsyn.gr 17/01/16

⁶ https://www.efsyn.gr/themata/istorika/55295_o-foberos-bombardismos-sto-kentro-toy-peiraia-engine-sta-tyfla

6.1.1. Πλάκα για τον Βομβαρδισμό του Πειραιά στις 6 Απριλίου του 1941 από τους Γερμανούς

Τα ξημερώματα το ατμόπλοιο εκρήγνυται και τινάζονται στον αέρα πυρακτωμένα σίδερα, τα οποία βύθισαν πλοία, κατέστρεψαν κτήρια και πολλά σίδερα βρέθηκαν σε μεγάλες αποστάσεις σφηνωμένα. «Ένα από αυτά ακόμα βρίσκεται σφηνωμένο σε δένδρο του κήπου παράπλευρα της εκκλησίας του Αγίου Σπυρίδωνος, ενώ μια δέστρα προσγειώθηκε σε μπαλκόνι της οδού Ζαννή», αναφέρει στο βιβλίο του ο αντιναύαρχος Λ.Σ. Χρήστος Ε. Ντούνης (2000) Στο σημείο αυτό που έχει σφηνωθεί το σίδερο υπάρχει μαρμαρίνη πλάκα που αναφέρει: «Το σφηνωμένο κομμάτι λαμαρίνας στο δέντρο αυτό είναι τμήμα του πλοίου Clan Fraser που εξερράγη το βράδυ της 6^{ης} προς 7 Απριλίου 1941 κατά τον βομβαρδισμό της πόλης του Πειραιά από τα γερμανικά «Στούκας»⁷.

Από τότε μέχρι την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα στις 27 Απριλίου 1941 ο Πειραιάς δέχεται συνεχώς πυρά. Σε διάστημα 20 ημερών γίνονται 55 αεροπορικές επιδρομές. Μέχρι την Απελευθέρωση έγιναν συνολικά 161 βομβαρδισμοί με πιο καταστροφικό αυτόν της 11^{ης} Ιανουαρίου 1944.

6.2 Βομβαρδισμός 11 Γενάρη του 1944

Η πόλη του Πειραιά έχει υποστεί αρκετούς βομβαρδισμούς κατά την διάρκεια της Κατοχής, αλλά οι απώλειες δεν ήταν καταστροφικές. Συγκεκριμένα οι βομβαρδισμοί της ιταλικής βασιλικής αεροπορίας -RA- τον Νοέμβριο του 1940, με διάρκεια περίπου δυο μηνών, ήταν τελείως άστοχοι. Ο γερμανικός βομβαρδισμός της 7^{ης} Απριλίου 1941, ο οποίος ήταν πολύ σφοδρός δεν μπόρεσε να πλησιάσει ούτε στο ελάχιστο τον βομβαρδισμό των αγγλοαμερικάνων στις 11 Ιανουαρίου του 1944. Λίγους μήνες πριν την Απελευθέρωση του 1944, ο πειραιϊκός λαός ετοιμαζόταν για την νικηφόρα έκβαση του Πολέμου, καθώς τα νέα που έφταναν από τα μέτωπα του πολέμου ήταν ενθαρρυντικά. Η Εαμική αντίσταση ήταν πιο δυναμική από ποτέ και ο Ερυθρός Σταυρός είχε αυξήσει τις αποστολές τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης. Σε αυτό το κλίμα έγινε ο συμμαχικός βομβαρδισμός του Πειραιά.

Η αεροφωτογραφία είναι από το Imperial War Museum. Έχει ληφθεί από την R.A.F. και σε αυτήν φαίνεται ο λιμένας Πειραιώς Πηγή: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10221077007937211&set=gm.2101058846733588>

Σύμφωνα με την «Οδηγία της Καζαμπλάνκας», ΗΠΑ και Βρετανία καθώς και της Διοίκησης των Βομβαρδιστικών της Βρετανικής Βασιλικής Αεροπορίας -RAF- και των Αεροπορικών Δυνάμεων του Αμερικανικού Στρατού -USAAF- συντόνισαν τις δυνάμεις τους για την καταστροφή των στρατιωτικών και οικονομικών βάσεων του Άξονα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξαπολύουν καθημερινά, από τον Νοέμβριο του 1943, επιθέσεις σε στρατηγικούς στόχους των εχθρών, όπως λιμάνια και σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις σε Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και Σόφια. (Χανδρινός, 2014). Στο πλαίσιο αυτό στις 6 Δεκεμβρίου του 1943 οι Άγγλοι βομβάρδισαν τον Πειραιά αλλά οι

⁷ 29.06.2022 στο https://www.efsyn.gr/themata/istorika/55295_o-foberos-bombardismos-sto-kentro-toy-peiraia-egine-sta-tyfla

απώλειες δεν ήταν πολλές. Μετά από αυτό η απειλή ενός σφοδρότερου βομβαρδισμού ήταν διάχυτη στον λαό του Πειραιά. (Σκιαδαρέση, 1944). Οι πειραιώτες μέσα από τη συχνότητα του ραδιοσταθμού του Καίρου, την οποία έπιαναν παράνομα, ενημερώθηκαν λίγες μέρες πριν την 11η Ιανουαρίου ότι το λιμάνι επρόκειτο να βομβαρδιστεί. Οι δηλώσεις στις εκπομπές του BBC ήταν χαρακτηριστικές, «Ο λιμάν του Πειραιώς συνιστά μεγάλη ναυτική βάση δια τους Γερμανούς και ως τοιαύτην πρέπει να βομβαρδισθή αψηφώς. Τουλάχιστον 500 μέτρα μακράν του λιμένος είναι δυνατόν να υπάρξη μία σχετική ζώνη ασφαλείας» (Χανδρινός, 2014, σελ. 7). Τρεις ήταν οι επιδρομές των 200 συμμαχικών βομβαρδιστικών που χτύπησαν την πόλη του Πειραιά με 600 βόμβες. Ο πρώτος βομβαρδισμός πραγματοποιήθηκε στις 12:35-13:43, ο δεύτερος στις 19:22-21:40 και ο τρίτος στις 21:57-23:15. (Χανδρινός, 2014)

Πρώτοι βομβάρδισαν οι Αμερικάνοι το ιστορικό κέντρο του Πειραιά, με περίπου 100 εμπρηστικές βόμβες. Στη συνέχεια οι Βρετανοί βομβάρδισαν μόνο στρατιωτικούς στόχους αλλά ανέκοψαν όλες τις προσπάθειες ανασυρσης εγκλωβισμένων από τα ερείπια. (Φωτάκης, 2011). Ο βομβαρδισμός έπληξε κυρίως το κέντρο της πόλης αλλά πολλές βόμβες έπεσαν και στις γειτονικές συνοικίες.

6.2.1. Οι απώλειες

Οι απώλειες από τον συμμαχικό βομβαρδισμό ήταν πάρα πολλές. Πολλοί ναοί επλήγησαν αλλά περισσότερο ο Ναός της Αγίας Τριάδας καθώς γκρεμίστηκε ολοσχερώς, εκτός από δύο καμπαναριά. Το μέγαρο Ζερβού, μεταξύ των οδών Τσαμαδού και Φύλωνος, το κτίριο της Ηλεκτρικής Εταιρείας επί της οδού Βασιλέως Κωνσταντίνου (σημερινή Ηρώων Πολυτεχνείου) που τα υπόγειά του είχαν μετατραπεί σε καταφύγιο με αποτέλεσμα να υπάρξουν πολλά θύματα. (Χανδρινός, 2014). Ακόμα το εργοστάσιο σαπουνιού Παπουτσάνη όπου σκοτώθηκαν αρκετοί εργάτες, το μηχανουργείο του Μυτιληναίου επί της Αιτωλικού, το Μέγαρο του Ι.Κ.Α. επί της Καποδιστρία και Λουδοβίκου, η εισαγγελία Πειραιώς, το Μέγαρο Σπυράκη, το σπίτι του δικηγόρου Ανέστη Τζαβάρα επί της Ηρώων Πολυτεχνείου όπου έκαναν σύσκεψη τα μέλη της Επιτροπής προσωπικοτήτων του Ε.Α.Μ. με αποτέλεσμα να σκοτωθούν κάποια από τα μέλη αλλά και η γυναίκα του, Ισμήνη Τζαβάρα, το εστιατόριο Βίρβος-Τελώνης που βρισκόταν επί της Τσαμαδού γωνία με Ηρώων Πολυτεχνείου με πολλά θύματα ανάμεσά τους και ο ιδιοκτήτης Βίρβος, το ιδιωτικό σχολείο της Κατρανίδου στην Κοκκινιά και πολλά άλλα κτίρια στους κεντρικούς δρόμους του Πειραιά, επί της Αλκιβιάδη, Χατζηκυριάκου, Ευαγγελιστριάς, Γούναρη, Βασιλέως Γεωργίου, Υψηλάντη, Πραξιτέλους, Ανδρούτσου και αλλού. Βομβαρδίστηκαν επίσης το τετραώροφο ξενοδοχείο Continental που είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς, η Εμπορική Σχολή που καταστράφηκε τελείως αλλά δεν υπήρξαν θύματα καθώς η Σχολή είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς και δεν λειτουργούσε, η Σχολή Καλογραιών και ο Τινάνιος Κήπος. (Πειραικά, 2003). Επίσης γύρω από τον Ηλεκτρικό σταθμό του Πειραιά υπήρχαν παντού ερείπια και θύματα,

Στον Ηλεκτρικό Σταθμό του Πειραιά η κατάσταση ήταν ακόμα χειρότερη καθώς είχαν ρίξει πολλές βόμβες με αποτέλεσμα η γύρω περιοχή, τα κτίρια και τα καταστήματα να μετατραπούν σε ένα σωρό ερειπίων με πολλά θύματα. Βόμβες έπεσαν και στην ελληνογαλλική σχολή Jeanne D' Arc. (Σκιαδαρέση, 1944). Το σχέδιο ήταν να βομβαρδιστούν όλες οι περιοχές του Πειραιά όπως Άγιος Διονύσιος, Δραπετσώνα, Κερατσίνι, Πέραμα, Αγία Σοφία, Καμίνια, Κιλικιανά και Κοκκινιά. Βόμβες έπεσαν επίσης στις Σιδηροδρομικές γραμμές των Σ.Π.Α.Π. (Σιδηρόδρομοι Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου). Τα θύματα ήταν πολλά και συνεργεία της Πυροσβεστικής προσπαθούσαν να απεγκλωβίσουν τους θαμμένους κάτω από τους σωρούς των ερειπίων και να σβήσουν τις φωτιές από τα

φλεγόμενα κτίρια. Τα κάρα του Δήμου μάζευαν τα ακρωτηριασμένα πτώματα από τους δρόμους οδηγώντας τα σε ομαδικούς τάφους στο νεκροταφείο της Ανάστασης στο Κερατσίνι. (Τζαφέρα, 2017) Στο καταφύγιο του κτιρίου της Ηλεκτρικής ενέργειας καταπλακώθηκαν οι 65 μαθήτριες μαζί με τις δασκάλες τους, της Δημοτικής Οικοκυρικής Σχολής Πειραιά και οι Αμερικάνοι πιλότοι μάζεψαν τα πτώματα και τα άδειασαν μέσα στα σπίτια των λαϊκών συνοικιών στα Καμίνια, στο Χατζηκυριάκειο, στου Βρυώνη, στην Κοκκινιά, ώστε να εκδικηθούν και να πονέσουν ακόμα περισσότερο τις λαϊκές συνοικίες που το ΕΑΜ είχε την μεγαλύτερη δύναμη. (Χανδρινός, 2014).

Μετά τον βομβαρδισμό οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τον λογοκριμένο τύπο για να στρέψουν τον ελληνικό λαό εναντίον του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και να παρουσιάσουν ότι εκείνοι ήταν ο εχθρός της χώρας και όχι οι Γερμανοί κατακτητές. Ο κατοχικός πρωθυπουργός Ι. Ράλλης στην εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα» χαρακτήριζε τις βομβαρδιστικές επιθέσεις των συμμάχων ως ανοσιούργημα εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Οι σύμμαχοι κατηγορούνταν για ένα προμελετημένο, άδικο και ανηλεές βομβαρδισμό που δεν είχε στρατιωτικούς στόχους αλλά έπληξε αποκλειστικά τον άμαχο πληθυσμό του Πειραιά (Τζαφέρα, 2017). Οι απώλειες για τους Γερμανούς από τον βομβαρδισμό ήταν ελάχιστες. οι γερμανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις, του Ναυστάθμου, του αεροδρομίου, των ναυπηγείων του Περάματος έμειναν άθικτες και μόνο 8 Γερμανοί σκοτώθηκαν.

6.2.2. Τα Μνημεία που δημιουργήθηκαν προς τιμήν των απωλειών του Συμμαχικού Βομβαρδισμού

6.2.2.1. Νεκροταφείο Ανάστασης Πειραιά, Μνημείο για το βομβαρδισμό της πόλης στις 11 Γενάρη του 1944 από συμμαχικά αεροπλάνα

Κάθε χρόνο στις 11 Ιανουαρίου στο κοιμητήριο της Ανάστασης, ο Δήμος Πειραιώς, τελεί μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως των θυμάτων του «συμμαχικού», όπως έμεινε να αποκαλείται, βομβαρδισμού του 1944. Η ανέγερση του μνημείου αυτού έγινε επί δημαρχίας Ανδρέα Ανδριανόπουλου

Το μνημείο του κοιμητηρίου της "Ανάστασης" που ανεγέρθηκε για Πειραιώτες που σκοτώθηκαν στο βομβαρδισμό της 11ης Ιανουαρίου του 1944 Πηγή: Pireorama 16/09/2015

Πηγή: Pireorama 16/09/2015

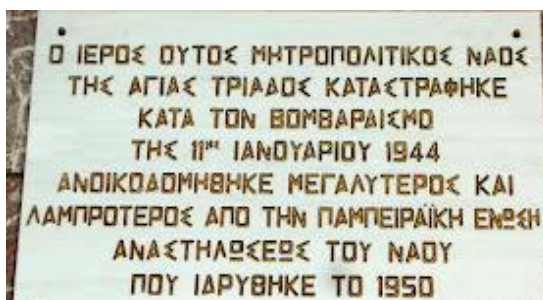
6.2.2.2. Πλάκα Μνήμης στον Ι.Ν. Αγίας Τριάδας από τον βομβαρδισμό της στις 11 Γενάρη του 1944

Ο Ναός της Αγίας Τριάδας στον Πειραιά, μετά από τον βομβαρδισμό έγινε ερείπιο και μέσα από τα χαλάσματα ακουγόntonταν φωνές ανθρώπων που ψυχορραγούσαν, καθώς και φωνές διαμελισμένων ζητώντας βοήθεια. Μόνο η πρόσοψη του ναού είχε μείνει όρθια. Ο υπόλοιπος ναός είχε μετατραπεί σε φονική παγίδα για τους ανθρώπους που έτρεξαν στο εσωτερικό του για να σωθούν, πιστεύοντας ότι η εκκλησία δεν θα βομβαρδιστεί. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, την ώρα του βομβαρδισμού, ο ναός να βρεθεί κατάμεστος από κόσμο. Ο ναός της Αγίας Τριάδος χτίστηκε το 1850.

Το μεσημέρι της 11^{ης} Ιανουαρίου του 1944 βομβαρδίστηκε από τους συμμαχούς και κατεστράφη. Από τις 12 το μεσημέρι και για 3 ώρες, οι «σύμμαχοι» έκαναν στάχτη την πόλη. Τα θύματα υπολογίστηκαν σε 5.500: Σχεδόν όλοι Έλληνες, μόνον 8 ήταν οι νεκροί Γερμανοί στρατιώτες⁸. Μέσα στον ναό της Αγίας Τριάδας υπάρχει πλάκα μνήμης η οποία αναγράφει: « Ο ιερός ούτος μητροπολιτικός ναός της Αγίας Τριάδος καταστράφηκε κατά τον βομβαρδισμό της 11^{ης} Ιανουαρίου 1944. Ανοικοδομήθηκε μεγαλύτερος και λαμπρότερος από την Παμπειραική Ένωση Αναστηλώσεως του ναού που ιδρύθηκε το 1950» (Μιλέσης, 2012).

Η εκκλησία Αγία Τριάδα Πειραιά μετά τον βομβαρδισμό της 11^{ης} Ιανουαρίου 1944
Πηγή: piraeuspress.gr 18/09/2014

Πλάκα Μνήμης στον Ι.Ν Αγίας Τριάδας στον Πειραιά Πηγή: Pireorama 16/09/2015

6.3 Η Μάχη και το Μπλόκο της Κοκκινιάς

Δύο πολύ σημαντικά ιστορικά γεγονότα στην περιοχή του Πειραιά είναι η Μάχη και το μπλόκο της Κοκκινιάς. Προς τιμήν αυτών δημιουργήθηκαν διάφοροι τόποι μνήμης αλλά και

⁸ <https://piraeuspress.gr/piraeus/politismos/59016/oi-treis-bombardismoi-toy-peiraia-11-ianoyariou-1944/>

δημόσια γλυπτά στην Κοκκινιά. Το μοναδικό παράνομο τυπογραφείο σε όλο τον Πειραιά βρισκόταν στην Κοκκινιά. Η Κοκκινιά, την οποία δικαίως αποκαλούσαν «Μικρή Μόσχα», «Παρτιζάνα Κοκκινιά» και «Ανταρτομάνα», πρωτοστατούσε στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα και σχεδόν όλος ο πληθυσμός της ήταν οργανωμένος στο Ε.Α.Μ., Ε.Λ.Α.Σ., Ε.Π.Ο.Ν. (Ευστρατιάδης, 1990).

Η Μάχη της Κοκκινιάς ξεκίνησε στις 4 Μαρτίου 1944 και κράτησε τέσσερις μέρες. Τις μέρες αυτές η προσφυγούπολη του Πειραιά βίωσε τις πιο τραγικές μέρες της ιστορίας της. Οι Γερμανοί σε συνεργασία με τους ντόπιους ταγματασφαλίτες βάζουν στόχο την πόλη η οποία αντιστέκεται θαρραλέα με πρωτεργάτες το 6ο Ανεξάρτητο Σύνταγμα του Ε.Λ.Α.Σ., τα μέλη του Ε.Α.Μ., τους αγωνιστές της Ε.Π.Ο.Ν. και κυρίως τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού της Κοκκινιάς. Οι Ναζί και οι συνεργάτες τους προσπάθησαν να κάμψουν το αντιστασιακό κίνημα του λαού που αγωνιζόταν για εθνική απελευθέρωση αλλά και να στέψουν τις πολιτικές εξελίξεις προς το μέρος τους⁹. Μέχρι τις 17 Αυγούστου οι Ναζί δεν κατόρθωσαν να έρθουν ξανά στην Κοκκινιά οργανωμένα.

Γιώργος Ζογγολόπουλος «Το Ηρώον των Πεσονόντων» στη Νίκαια. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν 19 Αυγούστου 1956 Πηγή: fysiolatris.net 05/02/19

Την ημέρα εκείνη έγινε το Μπλόκο της Κοκκινιάς το οποίο εκτός των άλλων ήταν η εκδίκηση των Γερμανών για την ήττα που υπέστησαν στην Μάχη της Κοκκινιάς στις 7 Μάρτη 1944¹⁰. Το Μπλόκο της Κοκκινιάς έγινε ώστε να πραγματοποιηθούν εκτελέσεις του λαού της Κοκκινιάς με σκοπό την εξάλειψη της «κομμουνιστικής απειλής». Τα Τάγματα Ασφαλείας το πρωί της 17^{ης} Αυγούστου φώναζαν με τηλεβόες «Προσοχή - Προσοχή! Σας μιλάνε τα Τάγματα Ασφαλείας. Όλοι οι άνδρες από 14 χρονών και πάνω να πάνε στην πλατεία της Οσίας Ξένης για έλεγχο ταυτοτήτων. Όσοι πιαστούν στα σπίτια τους θα τουφεκίζονται επί τόπου»¹¹. Μετά από κάποιες ώρες περίπου 20.000 Κοκκινιώτες βρίσκονταν στην πλατεία Οσίας Ξένης και εκεί ξεκίνησαν οι δωσίλογοι με κουκούλες ώστε να μην αναγνωρίζονται να υποδεικνύουν στους Ναζί τους Έλληνες κομμουνιστές οι οποίοι εκτελούνταν ομαδικά. Ο τόπος που έγιναν οι εκτελέσεις ήταν δίπλα από την πλατεία, στη μάντρα ενός παλιού ταπητουργείου. Ο αριθμός των θυμάτων στη μάντρα από αναφορές ανέρχεται στους 72 άνδρες, νέοι στην πλειοψηφία τους και ανάμεσά τους δυο γυναίκες, η Διαμάντω Κουμπάκη και η Αθηνά Μαύρου. (Ευστρατιάδης, 1990) Ταυτόχρονα εκτελέσεις και βιαιοπραγίες γινόντουσαν σε όλη την περιοχή.

6.3.1 Μνημεία Μπλόκου Κοκκινιάς

6.3.1.1 Το Ηρώο της πόλης στους Πεσονόντες του Μπλόκου

⁹ <https://ethniki-antistasi-dse.gr/maxi-tis-kokkinias.html>

¹⁰ Ο.π.

¹¹ «Η Κοκκινιά μας», 17/8/1945.

Η ανέγερση του μνημείου της πόλης της Κοκκινιάς για τους πεσόντες του μπλόκου ξεκίνησε το 1945, ένα χρόνο μετά το μπλόκο. Στην εφημερίδα «Τοπικά Νέα», στο φύλλο της 26^{ης} Αυγούστου του 1945, ο Δήμαρχος της πόλης, Ιωάννης Μελάς, στο πρώτο μνημόσυνο που έγινε για τα θύματα της κατοχής μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς αναφέρεται στην ανάδειξη ενός μνημείου για τους Πεσόντες του Μπλόκου και παρομοιάζει τους εκτελεσθέντες με τους ήρωες από την αρχαία Ελλάδα. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη μάχη των Θερμοπύλων και τη σημασία της ηρωικής θυσίας και του ένδοξου θανάτου για την πατρίδα. Πέντε χρόνια μετά, στις 9 Απριλίου του 1950, η εφημερίδα «Νέα Ιδέα», αναφέρει :

Μιχάλης Νικολινάκος, Ηρώο Πεσόντων Μπλόκου Κοκκινιάς, 1945, εφήμερη κατασκευή, αφανές. Φωτ. Πωλ Φαρατζιάν (αρχείο Νίκου Νικολινάκου).

Αυτό γιατί, εκτός από την αισθητική πλευρά παίζει σημαντικό ρόλο και ο συμβολισμός του χώρου αλλά και η αλληλεπίδραση του περιεχομένου του μνημείου με το κοινό. Ο Δήμαρχος στην εφημερίδα αναφέρεται στη σύνδεση του Ηρώου, όχι μόνο με την τοπική μνήμη των πεσόντων, αλλά και με την εθνική μνήμη, μιας και ο δημόσιος χώρος που θα ανεγερθεί θα χρησιμοποιείται και για τις εθνικές εκδηλώσεις των επετειακών εορτασμών και τις σχολικές παρελάσεις.

Μετά τον Εμφύλιο και την Συμφωνία της Βάρκιζας δεν ήταν εύκολο να ανεγερθεί μνημείο το οποίο θα θύμιζε μόνο τη δράση του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. αλλά θα πρέπει να πάρει χαρακτήρα εθνικό. Αυτό φαίνεται από την συνεχή αναφορά του Δημάρχου ότι ο αγώνας των κατοίκων της Νίκαιας ήταν εθνικός, αποσιωπώντας εσκεμμένα του δράση του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Στην ίδια εφημερίδα ο βουλευτής Πειραιώς και πρώην Δήμαρχος της Νίκαιας Μελάς αναφέρει ότι το Ηρώο θα πρέπει να είναι απλό, χωρίς επιγραφές το οποίο μπορεί να

ερμηνευτεί ως υπόδειξη απουσίας ονομάτων ή αναφορών στη δράση του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.¹².

Η Νίκαια υπήρξε η μόνη συνοικία που κατάφερε την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο να φτάσει στο αποτέλεσμα αυτό, δηλαδή στην ανέγερση του ηρώου της πόλης στον τόπο διεξαγωγής κατοχικού μπλόκου λόγω της επιτυχίας του αντιστασιακού κινήματος να διεισδύσει στον τοπική κοινωνία. (Παπαστράτης, 2002). Τον Σεπτέμβριο του 1953¹³, η δημοτική Αρχή της Νίκαιας, με Δήμαρχο τον Δημήτρη Καρακουλουξή, απέστειλε προκήρυξη πανελλήνιου διαγωνισμού για τη δημιουργία του Ηρώου της πόλης. Η μακέτα του γλύπτη Γιώργου Ζογγολόπουλου προκρίθηκε η οποία αναπαριστούσε ένα νέο να πέφτει κρατώντας κλαδί ελιάς, ενώ τον συγκρατεί η Δόξα. Το 1955 με απόφαση του τότε Δημάρχου Νίκου Τουντουλίδη ανατέθηκε το έργο στον γλύπτη και το μνημείο ανεγέρθηκε στη δωδέκατη επέτειο του μπλόκου, τον Αύγουστο του 1956. Το κόστος του ορειχάλκινου μνημείου ανερχόταν στις 192.000 δρχ. τα οποία καλύφθηκαν από την Δημοτική Αρχή. Πριν την ανέγερση του μνημείου του Ζογγολόπουλου, τον Αύγουστο του 1945 στήθηκε το πρώτο μνημείο για τους πεσόντες του Μπλόκου στην πλατεία της Οσίας Ξένης. Το εφήμερο αυτό Ηρώο σχεδίασε ο ζωγράφος Μιχάλης Νικολινάκος μαζί με ομάδα εργασίας, (Νικολινάκος,

¹² «Ο τύμβος των πεσόντων πρέπει να στηθεί εις την είσοδο της Νίκαιας», Εφημ. Νέα Ιδέα, αρ. 10, 9-4-1950

¹³ Εφημ. Εθνικός Κήρυξ

2018, Μιχαηλίδης, 1986) σύμφωνα με την Εαμική αισθητική των καλλιτεχνικών ομάδων της Κατοχής. Το Ε.Α.Μ., μετά την Απελευθέρωση, προώθησε μέσα από επετείους και τελετές την μνημόνευση ιστορικών γεγονότων, ως μέσο αναδιατύπωσης της εθνικής μνήμης και ενσωμάτωσης σε αυτή¹⁴.

6.3.1.1.1 Οι προτάσεις του γλύπτη

Στο αρχείο του Δημάρχου της Νίκαιας Τουντουλίδη, υπάρχουν τρεις φωτογραφίες οι οποίες απεικονίζουν προσχέδια του έργου¹⁵. Στην πρώτη φωτογραφία απεικονίζεται η μακέτα που έδωσε ο γλύπτης στον διαγωνισμό. Στην δεύτερη εικόνα φαίνεται το ορειχάλκινο σύμπλεγμα του γλυπτού και στην Τρίτη φωτογραφία το πρόπλασμα του έργου με τίτλο «Σύνθεση» που εκτέθηκε στη Μπιενάλε της Βενετίας του 1956. (Lambert, Γιαννουδάκη, 2006)

Η μακέτα που έδωσε ο γλύπτης στον διαγωνισμό, σε σχέση με την τελική σύνθεση, έχει μερικές τροποποιήσεις. Το ξίφος αντικαταστάθηκε με κλαδί ελιάς, η στάση των χεριών του νέου άλλαξε, τα φτερά μεγάλωσαν και άλλαξαν οι αναλογικές σχέσεις των μερών του γλυπτού. Στην πίσω όψη της 2^{ης} εικόνας ο Τουντουλίδης κατέγραψε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πληροφορία:

1. Γιώργος Ζογγολόπουλος, μακέτα για το Μνημείο Πεσότων Κοκκινιάς/Νίκαιας, 1^ο βραβείο, 1954, γύψος (αρχείο Γ. Τουντουλίδη).

2. Γιώργος Ζογγολόπουλος, Μνημείο Πεσότων Κοκκινιάς/Νίκαιας, 1955-1956, γύψος, 300 εκ. (αρχείο Γ. Τουντουλίδη).

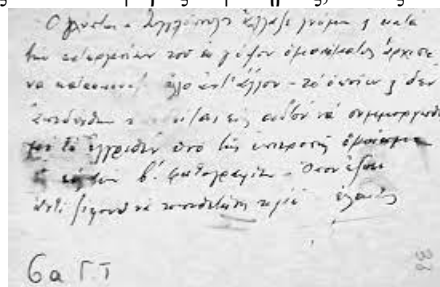
3. Γιώργος Ζογγολόπουλος, «Σύνθεση», 1954-1955, γύψος, 330 εκ. (αρχείο Γ. Τουντουλίδη).

«Ο γλύπτης κ. Ζογγολόπουλος άλλαξε γνώμη και κατά την κατεργασία του εκ γύψου ομοιώματος άρχισε να κατασκευάζει άλλο αντ' άλλου – το οποίον και δεν απεδέχθη υποδείξας εις αυτόν να συμμορφωθεί με το εγκριθέν υπό της επιτροπής ομοίωμα ως εις την β' φωτογραφίαν. Όπου εξήτει [ή εξήτει, ενν. η δημοτική αρχή] αντί ξίφους να τοποθετήσει κλάδον ελαιίας» (Πούλου, 2017)

¹⁴ Έντυπο Σπάμε την άτιμη την αλυσίδα, 2012

¹⁵ Το αρχείο είναι σήμερα στην κατοχή του Γιώργου Τουντουλίδη, γιου του δημάρχου. Στο Ίδρυμα Γ. Ζογγολόπουλου σώζονται ελαττωματικά εμφανιζόμενα αντίτυπα των φωτογραφιών της μικρής μακέτας και του προπλάσματος της σύνθεσης της Μπιενάλε με πεπλατυσμένη, παραμορφωτική αποτύπωση των έργων. Οι φωτογραφίες του αρχείου Τουντουλίδη αποκαθιστούν τη μορφή της μακέτας και δίνουν νέα στοιχεία για το έργο Σύνθεση.

Το τελικό ορειχάλκινο σύμπλεγμα αντλεί πληροφορίες από διάφορες αφητηρίες, όπως ο Επιτάφιος Θρήνος. Άμεση επιρροή στάθηκαν τα γλυπτά του Μιχαήλ Άγγελου όπως ο Θρήνος της Φλωρεντίας και ο Θρήνος Ροντανίνι. Οι δύο μορφές, με τα ψιλόλιγνα σώματα, έχουν αποδοθεί αφαιρετικά, όπως συνηθίζονταν στα Ηρώα της προπολεμικής και μεταπολεμικής Ελλάδας. Η εικονογραφία του ηρώου παραπέμπει στην Αποκαθήλωση και σε αλληγορικές μορφές του Παρθένου. Στο μνημείο υπάρχει μόνο η επιγραφή «Πεσόντες». (Πετρής, 1955). Στο Μνημείο ο Ζογγολόπουλος συνειδητά δεν προσδιόρισε την ταυτότητα της μορφής που απεικονίζεται γιατί η φτερωτή φιγούρα περιγράφεται ως Νίκη, Δόξα και Ελλάδα. (Πετράκος, 1957). Ο Γιώργος Πετρής, σε ένα άρθρο του για το μνημείο στην Επιθεώρηση Τέχνης χαρακτηρίζει την φιγούρα ως Ελευθερία Η Ελλάδα.

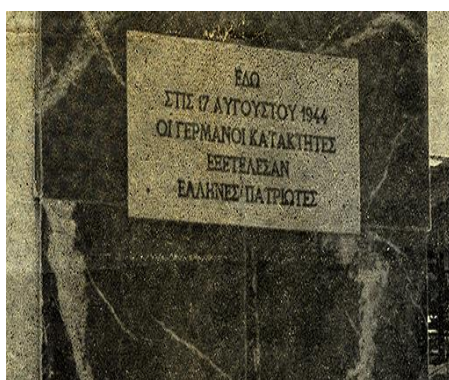

4. Πίσω πλευρά της φωτογραφίας της Εικ. 3 με το χειρόγραφο σχόλιο του Νικόλαου Τουντουλίδη (αρχείο Γ. Τουντουλίδη)

Ο χαρακτηρισμός της ως Ελευθερίας ή Ελλάδας θα επιβληθεί μέσω του άρθρου του Γιώργου Πετρή για το μνημείο στην Επιθεώρηση Τέχνης. (Πετρής, 2008) Σκοπός του Ηρώου είναι «να συμβολίσει την Ελευθερίαν της φιλάτης Πατρίδος», έννοιες που διακήρυσσαν οι ίδιοι οι πεσόντες την ώρα της θυσίας, όταν αναφωνούσαν «Ζήτω η Λευτεριά, Ζήτω η Ελλάδα»¹⁶. (Τουντουλίδης, 1956) Κάθε χρόνο από τα πρώτα αποκαλυπτήρια, στις 19 Αυγούστου 1956, γίνεται τελετή μνήμης για τους πεσόντες του Μπλόκου στην πλατεία της Οσίας Ξένης.

6.3.1.2 Η Μάντρα του Μπλόκου ως τόπος μνήμης

Η Μάντρα Μπλόκου της Κοκκινιάς αποτελεί το σημείο αναφοράς όπως προαναφέρθηκε, όπου εκτελέστηκαν συνολικά περισσότεροι από 300 αγωνιστές. Ο συνολικός αριθμός των εκτελεσμένων του Μπλόκου της Κοκκινιάς, όσοι έχασαν με τραγικό τρόπο τη ζωή τους στη Μάντρα, στα Καμένα, στα Αρμένικα και σε άλλα σημεία της πόλης, εικάζεται ότι ξεπερνά τους 300, χωρίς να υπολογίζονται όσοι στάλθηκαν με τρένα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας και τα γειτονικά κολαστήρια της Αυστρίας και της Πολωνίας, πολλοί από τους οποίους δεν γύρισαν πίσω ποτέ¹⁷. Το 1960 ήταν περίοδος ριζοσπαστικοποίησης και η δημοτική αρχή της Νίκαιας προσπαθούσε με την τοποθέτηση μνημείων να δώσει μεγαλύτερη έμφαση αλλά και συγκεκριμένο περιεχόμενο στα ιστορικά γεγονότα

Πρώτη Πλάκα στη Μάντρα του Μπλόκου
Πηγή: (Εφημ. Ελευθέρη Γνώμη, Σεπτέμβριος 1976)

που αντικατοπτρίζονται στα μνημεία. Σε εφημερίδες της εποχής οι κάτοικοι της περιοχής αιτούνταν να μετατραπεί η Μάντρα του Μπλόκου σε μουσείο ή μασωλείο, ώστε να

¹⁶ Από τον λόγο του Νικόλαου Τουντουλίδη, βλ. «Η μεγαλειώδης τελετή των αποκαλυπτηρίων», εφημ. Παρατηρητής, αρ. 138, 1.9.1956.

¹⁷ Φυλλάδιο Μάντρα Μπλόκου Κοκκινιάς

τιμηθούν οι πεσόντες. Αυτό πραγματοποιήθηκε με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, 20 χρόνια αργότερα. (Λιάτσος, 1963).

Τη δεκαετία του 1960, μέσα στην γενική πολιτική κατάσταση που επικρατούσε, το αίτημα των κατοίκων για απαλλοτρίωση της μάντρας ήταν πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Ύστερα όμως από έντονες υποδείξεις των συγγενών των πεσόντων, ο Δήμαρχος Νίκαιας Καρακουλουξής στην δεύτερη θητεία του το 1964-1967 τοποθέτησε μια πλάκα μνήμης στην είσοδο της μάντρας εκεί που έγινε το Μπλόκο. Η πλάκα αυτή αποτελούσε το πρώτο μνημείο που αναφερόταν στο μεγάλο ιστορικό γεγονός του Μπλόκου και το αποτέλεσμα ήταν να ενισχύεται η τοπική μνήμη, έναντι της εθνικής. Η κίνηση αυτή ήταν σημαντική την εποχή εκείνη αλλά συνεχίζει να αποκρύπτεται ο δωσιλογισμός και οι εμφύλιες συγκρούσεις.

Η πλάκα αυτή αντικαταστάθηκε από την Χούντα και η καινούρια επιγραφή άλλαζε άρδην τα γεγονότα. Η επιγραφή έλεγε: «Προδότηι και μασκοφόροι Κομμουνισταί Εαμίται-Ελασίται παρέδωσαν εις τους βαρβάρους κατακτητας την 17 Αυγούστου 1944 αγνούς πατριώτας αγωνιστάς της εθνικής αντιστάσεως τέκνα ηρωικά της Νικαιας οι οποίοι και εκτελέστηκαν στον τόπο τούτο». (Παπαθανασοπούλου, 2014) Ο νέος δήμαρχος της Νίκαιας, διορισμένος από τους Συνταγματάρχες, Δημήτρης Πλυντζανόπουλος ήταν ανιψιός του ταγματασφαλίτη Ιωάννη Πλυντζανόπουλου που συμμετείχε στην εκτέλεση του Μπλόκου. Αυτός τοποθέτησε την μαρμάρινη αυτή πλάκα, η οποία βρισκόταν εκεί καθ' όλη τη διάρκεια της Χούντας. Σαφέστατα, η Δικτατορία προσπαθούσε να δώσει μια άλλη διάσταση και ερμηνεία στα γεγονότα, αφού εξίσωνε το ΕΑΜ με τον εχθρό και προσπαθούσε να εντάξει τα Τάγματα Ασφαλείας στο χώρο των Αντιστασιακών. (Τζούκας, 2010)

Με την αναγνώριση του Κ.Κ.Ε. το 1974 σταδιακά αρχίζει η συζήτηση για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Οι κάτοικοι της Νίκαιας σε τοπικό περιοδικό το 1976 διατυπώνουν το αίτημα διαμόρφωσης του χώρου της μάντρας σε τόπο αντίστασης¹⁸. Η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. τη δεκαετία του 1980 προβάλλει ένα δημοκρατικό πολιτικό προφίλ, υποστηρίζοντας το Ε.Α.Μ. αλλά ταυτόχρονα αποστασιοποιείται από τη Δεξιά και το Κ.Κ.Ε. Μέσα σε αυτό το κλίμα, το 1982, προχώρησε στην αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Έτσι αναγνωρίστηκε επίσημα ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας των αριστερών και κινούνται οι διαδικασίες για την ανάπλαση της Μάντρας του Μπλόκου¹⁹.

¹⁸ (Εφημ. Ελευθέρη Γνώμη, 1976).

¹⁹ «Η Μάντρα, πριν το Μπλόκο της Κοκκινιάς ήταν ταπητουργείο της Αγγλικής Εταιρείας «Οριένταλ Καρπέτ» που λειτουργούσε από το 1929. Όταν οι Γερμανοί ήρθαν στην Ελλάδα, το ταπητουργείο έκλεισε και το κτίριο νοικιάστηκε από τα αδέρφια Παγιασλή.»

Σύμφωνα με τον πρώην Δήμαρχο της Νίκαιας, μετά την Μεταπολίτευση, Στέλιο Λογοθέτη, ο χώρος της

Τοποθέτηση Πλάκας με την ίδια επιγραφή
Πηγή: tetartopress.gr 3/07/14

Μάντρας απαλλοτριώθηκε από τον Αντώνη Τρίτση, ο οποίος ήταν Υπουργός Χωροταξίας,, σε συνεργασία με τον Δήμο. Το 1986 εγκαινιάστηκε ο χώρος από τον Δήμαρχο Λογοθέτη την ημέρα του μνημόσυνου για το Μπλόκο. Η Μάντρα ήταν ανοιχτή προς τους επισκέπτες και λειτουργούσε ως ιερός χώρος τιμής και μνήμης. Στην είσοδο τοποθετήθηκε νέα πλάκα με την ίδια ακριβώς επιγραφή. Εξακολουθεί να απουσιάζει η όποια

αναφορά σε ονόματα εκτελεσθέντων και στους δοσίλογους.

Το 2004, ο Δήμαρχος Στέλιος Μπενετάτος και η ομάδα του αναδιαμόρφωσαν τον χώρο της Μάντρας σε τόπο μνήμης και πολιτισμού. Τα έξοδα της διαμόρφωσης ανέλαβαν η Π.Ε.ΑΕ.Α. Κοκκινιάς, το Σωματείο Θυμάτων Γερμανικής Κατοχής «Φοίνιξ» και οι άνθρωποι του Δήμου μέσα από δωρεές που διοργάνωσαν. Οι εργασίες έγιναν από τους τεχνίτες και υπαλλήλους του Δήμου στο θεσμοθετημένο ωράριο τους. Η αναμόρφωση της Μάντρας συνάντησε ποικίλες αντιδράσεις λόγω πολιτικών σκοπιμοτήτων για την

Στον τοίχο του σχολείου που βρίσκεται απέναντι από τον τόπο της θυσίας υπάρχει γκράφιτι μαθητή με το ρολόι να έχει σταματήσει στις 17 Αυγούστου του 1944.
Πηγή: ertnews.gr 16/09/21

Γλυπτό του Μιχάλη Κάσση και προτέλα γερμανικής τορπιλακάτου που επισκευάζονταν το 1943 στα ναυπηγεία Περάματος, και κατά τη διάρκεια σαμποτάζ την αφαίρεσαν αντιστασιακές δυνάμεις, αρχείο συγγραφέως

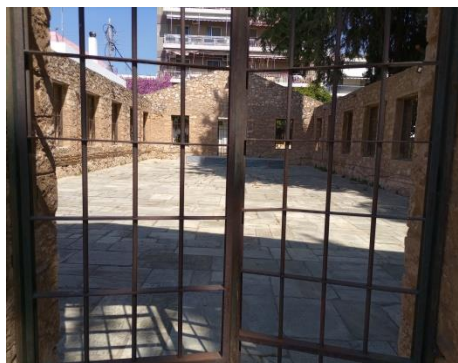
διεκδίκηση της μνήμης (Καιλάς, 2000).

Ο επισκέπτης του Μουσείου μπορεί να δει την Ιστορική Πορτάρα, τη διατηρητέα ξύλινη πόρτα από την οποία πέρασαν οι προς εκτέλεση αγωνιστές η οποία έχει περαστεί με τόνους κεριού για να συντηρηθεί σε αυτήν την κατάσταση, τον χώρο των αργαλειών του παλιού υφαντουργείου στον οποίο έγιναν οι εκτελέσεις, τα αποτυπώματα των εξοστρακισμένων σφαιρών στους

τοίχους, τις φωτογραφίες και τα ονόματα των εκτελεσμένων από τη Μάχη και το Μπλόκο της Κοκκινιάς, τα γλυπτά που φιλοτέχνησαν για το μνημείο ο Μιχάλης Κάσσης και ο Μιχάλης Παπαδάκης, ιστορικά τεκμήρια της Κατοχής, δείγματα του Γερμανικού οπλοστασίου και φωτογραφίες αγωνιστών της αντίστασης²⁰.

²⁰ (Φυλλάδιο Μάντρα Μπλόκου Κοκκινιάς, Μουσείο Εθνικής Αντίστασης, Δήμος Νίκαιας- Αγ. Ι. Ρέντη)

Η Μάντρα του Μπλόκου της Κοκκινιάς, ως μνημείο σύμβολο της αντίστασης, υπενθυμίζει τη φρίκη του Πολέμου και αναδεικνύει την αξία της ελευθερίας, όπως μετουσιώθηκε στον επώδυνο όσο και σθεναρό αντιφασιστικό αγώνα των Ελλήνων την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής. Η Νίκαια, πόλη με έντονη αντιστασιακή δράση την περίοδο της Γερμανικής ναζιστικής Κατοχής (1941-1944) πλήρωσε, στη λογική του εκφοβισμού και των αντίποινων εκ μέρους των κατακτητών, βαρύτατο φόρο αίματος. Η ύπαρξη Μουσείου Εθνικής Αντίστασης στο Δήμο Νίκαιας –Αγ. Ι. Ρέντη αποτελεί την εκπλήρωση ενός ηθικού χρέους απέναντι στους αγωνιστές της Αντίστασης και τους εκτελεσμένους των Μπλόκων όλων των αιματοβαμμένων μαρτυρικών πόλεων την περίοδο της Κατοχής. Στο μουσείο φιλοξενούνται πλήθος ιστορικών κειμηλίων, πολεμικών τεκμηρίων και αρχαιακού υλικού, ψηφίδες που ανασυνθέτουν την περίοδο 1941-1944. Ο επισκέπτης μπορεί να δει τη σημαία του 34ου Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ., δείγματα στρατιωτικής εξάρτυσης και οπλισμού των ανταρτών του Ε.Λ.Α.Σ., στρατιωτικό υλικό,

Ο χώρος εκτελέσεων του Μπλόκου εσωτερικά, αρχείο συγγραφέως

Ο χώρος εκτελέσεων του Μπλόκου, αρχείο συγγραφέως

φωτογραφίες αγωνιστών και ηγετικών μορφών της Αντίστασης, φωτογραφικό υλικό του Ε.Λ.Α.Ν (Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό), σπάνια χαρτογραφικά δεδομένα, εφημερίδες της εποχής και του αντιστασιακού τύπου, παρτιτούρες τραγουδιών της Αντίστασης, κείμενα που αποτυπώνουν τους συνδικαλιστικούς αγώνες και τις απεργιακές κινητοποιήσεις της εποχής, το καταστατικό της Ε.Π.Ο.Ν., πολύγραφο, κούκλες από το κουκλοθέατρο του βουνού. Το Μουσείο κοσμούν επίσης φωτογραφικά τεκμήρια για την Αντίσταση του Σπύρου Μελετζή. Το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης επιδιώκει να αποδώσει τη δέουσα τιμή στο μαζικό απελευθερωτικό αντιστασιακό κίνημα και να αναδείξει την ελευθερία, την ανεξαρτησία, τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη ως αδιαπραγμάτευτες διαχρονικά αξίες²¹. Ο χώρος της Μάντρας λειτουργεί σαν χώρος μόρφωσης, αφού οργανώνει εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολεία, σαν χώρος ενημέρωσης σε επισκέπτες που δεν γνωρίζουν την ιστορία αλλά και σαν χώρος τιμής για τους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης. Στο εσωτερικό του Μουσείου υπάρχουν φωτογραφίες των θυμάτων-ηρώων στο Μπλόκο της Κοκκινιάς. Είναι τοποθετημένες με τέτοιο τρόπο που σου δίνουν την αίσθηση ότι βρίσκονται μέσα στο χώρο και ότι ήταν απλοί καθημερινοί άνθρωποι με κανονικές ζωές. (Τσιάρα, 2004). Στον προαύλιο χώρο της μάντρας έχουν τοποθετηθεί οι προτομές του Άρη Βελουχιώτη και του Στέφανου Σαράφη. Τα αγάλματα ήταν δωρεά του καλλιτέχνη Μιχάλη Παπαδάκη στο Δήμο της Νίκαιας και μετά την ανακαίνιση του χώρου της Μάντρας μεταφέρθηκαν στον προαύλιο χώρο.

²¹ Ο.π.

«Ιστορική Πορτάρα», διατηρητέα ξύλινη πόρτα από την οποία πέρασαν οι προς εκτέλεση αγωνιστές, , αρχείο συννραφέως

Γλυπτό που φιλοτέχνησε ο Μιχάλης Κασσης για το μνημείο, αρχείο συγγραφέως

Γλυπτό που φιλοτέχνησε ο Μιχάλης Κασσης για το μνημείο, αρχείο συγγραφέως

Μιχάλης Κάσσης, γλυπτό, Μέλη αντίστασης που κοιτούν προς την ελευθερία, αρχείο συγγραφέως

Τορπίλη των Γερμανών δίπλα από τον χώρο εκτέλεσης, αρχείο συγγραφέως

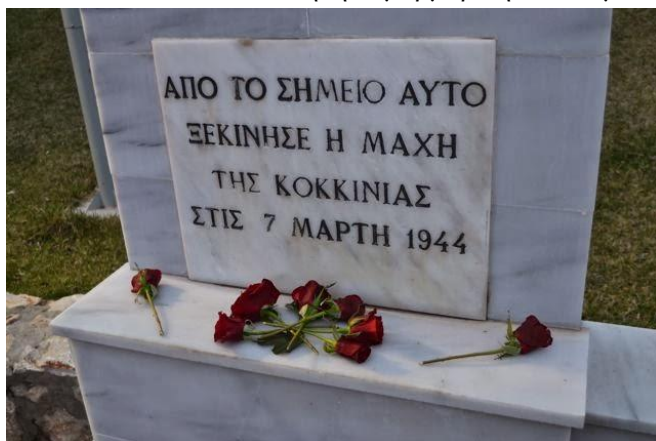

Εσωτερικό Εκθεσιακού Χώρου Μάντρας, , αρχείο συγγραφέως

6.3.1.3 Πλάκες Μνήμης αφιερωμένες στη Μάχη και το Μπλόκο της Κοκκινιάς

Με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από το ΠΑ.ΣΟ.Κ., υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από το Κράτος για δημιουργία μνημείων αντιστασιακού χαρακτήρα. Η Π.Ε.Α.Ε.Α. Νίκαιας και ο Δήμαρχος Λογοθέτης, ηγούνται της πρωτοβουλίας για ανέγερση νέων μνημείων Αντίστασης. Λόγω της πρωτοβουλίας αυτής ανεγέρθηκαν πολλές πλάκες τιμής και μνήμης στις συμβολές οδών όπου είχαν σκοτωθεί Κοκκινιώτες τις ημέρες της Μάχης της Κοκκινιάς ή του Μπλόκου. Τα έξοδα κάλυπταν είτε ο Δήμος είτε οι συγγενείς των θυμάτων σαν δωρεές.

Στο πλαίσιο αυτό τοποθετήθηκε μαρμάρινη πλάκα με έξοδα του Δήμου που γράφει: «Από το

Πλάκα στον γεωγραφικό χώρο της Μάχης της Κοκκινιάς (Πλατεία Δαβάκη) Πηγή: maxmag.gr 23/12/21

σημείο αυτό ξεκίνησε η μάχη της Κοκκινιάς στις 7 Μάρτη 1944». (Καϊλάς, 2000). Η τοποθέτηση της Μαρμάρινης πλάκας στο σημείο αυτό υποδηλώνει τον χώρο στον οποίο έγινε η Μάχη της Κοκκινιάς και παράλληλα η πλατεία αποκτά ιστορική διάσταση και λειτουργεί ως τόπος μνήμης και τιμής. (Παπαθανασοπούλου, 2017). Υπάρχει και οδός «7^{ης} Μάρτη 1944» η οποία αρχίζει από την παλιά Κοκκινιά, από το σημείο που ξεκίνησε η μάχη και φτάνει

μέχρι τον Κορδαλλό.

Άλλη μια μαρμάρινη πλάκα τοποθετήθηκε στη συμβολή των οδών Κασταμονής και Ιωνίας προς τιμήν του λοχαγού του Ε.Λ.Α.Σ. Γιώργου Βογιατζή. Σκοτώθηκε στη Μάχη της

«Εδώ, στις αρχές Μαρτίου 1944, Γερμανοί και ντόπιοι συνεργάτες τους κρέμασαν Έλληνα πατριώτη». Πηγή: αρχείο Γ. Αγκυραλίδη

Κοκκινιάς στις 7 Μάρτη του 1944 και οι ταγματσαφλίτες κρέμασαν το σώμα του σε ένα δέντρο στην συμβολή των οδών. Η πλάκα αναφέρει «Εδώ, στις αρχές Μαρτίου 1944, Γερμανοί και ντόπιοι συνεργάτες τους κρέμασαν Έλληνα πατριώτη». Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην επιγραφή δεν αναφέρεται το όνομα του

εκτελεσθέντος ενώ γνωρίζουμε ποιος είναι. Είναι η πρώτη πλάκα που αναφέρει «ντόπιους συνεργάτες» δηλαδή δοσίλογους. (Παπαθανασοπούλου, 2017)

Ακόμα, άλλη μια πλάκα τοποθετήθηκε για να τιμήσει τους νεκρούς της Μάχης της Κοκκινιάς στη συμβολή των οδών Ροδοπόλεως & Γρηγορίου Ε όπου εξακολουθούσαν να μαίνονται οι μάχες πριν το Μπλόκο. Η επιγραφή αναφέρει «Εδώ οι Γερμανοί κατακτητές στις 27-5-1944 σκότωσαν Έλληνες πατριώτες».

Πηγή: Αρχείο Δήμου Νίκαιας

Πηγή: Αρχείο Δήμου Νίκαιας

Το 2013 ο Δήμαρχος της Νίκαιας Γιώργος Ιωακειμίδης τοποθέτησε τιμητική πλακέτα η οποία είναι η μόνη που αναφέρει το όνομα του εκτελεσμένου. Η πρωτοβουλία προήλθε από την Χριστιανική Αδελφότητα Νέων της Νίκαιας ΧΑΝ. Η επιγραφή αναφέρει. «Στο σημείο αυτό δολοφονήθηκε ο Αθανάσιος Χαμπιλίδης του Κωνσταντίνου από Γερμανικές σφαίρες στις 24-9-1944». Η εκτέλεση αυτή έλαβε μέρος στο πρώτο μνημόσυνο, 40 μέρες μετά το μπλόκο, και πήρε διαστάσεις αντιστασιακής δράσης. (Παπαθανασοπούλου, 2017)

Σε πολλούς ακόμα οδούς έχουν τοποθετηθεί πλάκες μνήμης για τα θύματα του μπλόκου. Ο Δήμαρχος Λογοθέτης τοποθέτησε τιμητική πλάκα στην πλατεία του Αγίου Νικολάου (Ελ. Βενιζέλου) , στην Νίκαια, με την επιγραφή «Εδώ οι Γερμανοί κατακτητές με τους ντόπιους συνεργάτες τους σκότωσαν Έλληνες πατριώτες στις 17 Αυγούστου 1944».

Πηγή: Αρχείο Δήμου Νίκαιας

Επίσης, στη συμβολή των οδών Γέμελης & Μαινεμένης υπάρχει μαρμάρινη πλάκα που τοποθετήθηκε από την ίδια Δημοτική Αρχή και η επιγραφή της αναφέρει «Στους νεκρούς που έπεσαν εδώ στις 17 Αυγούστου 1944».

Πηγή: Αρχείο Δήμου Νίκαιας

Στη Μάντρα του γηπέδου της Νεάπολης τοποθετήθηκε μαρμάρινη πλάκα που αναγράφει: «Στους νεκρούς που έπεσαν εδώ στις 17 Αυγούστου 1944». Αυτό γιατί, εκτός από τις εκτελέσεις στη μάντρα της Οσίας Ξένης, υπάρχει και δεύτερη μάντρα εκτελέσεων την ίδια μέρα, ο Καραβάς Νεάπολης. Στην περιοχή του Καραβά, οι Γερμανοί με ντόπιους συνεργάτες έκαιγαν σπίτια και βρήκαν την ευκαιρία να οδηγήσουν τυχαία 46 άτομα από την πλατεία Οσίας Ξένης με φορτηγό στα Καμένα (Νεάπολη) και να τους εκτελέσουν ομαδικά. Έτσι έχουμε δύο μάντρες με εκτελεσμένους μια στην Οσία Ξένη και την άλλη στον Καραβά Νεάπολης. (Παπαθανασοπούλου, 2017)

«Στους νεκρούς που έπεσαν εδώ στις 17 Αυγούστου 1944», Καραβάς Νεάπολης Πηγή: Αρχείο Δήμου Νίκαιας

6.3.1.4 Προτομή Διαμάντως Κουμπάκη, αφιερωμένη στο Μπλόκο της Κοκκινιάς

Η Διαμάντω Κουμπάκη που ξεχώριζε για το θάρρος της, την ενεργητικότητά της και την πειθαρχία της. οργανώθηκε στα 16 της χρόνια στην Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδας (Ο.Κ.Ν.Ε.). Μετέπειτα θα περάσει στην Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών (Ο.Π.Λ.Α.) και στη συνέχεια θα οργανωθεί στο Κ.Κ.Ε. Η δράση της ήταν πολύ γνωστή στην Αμφιάλη και στα Ταμπουρία. Μετά τη Μάχη της Κοκκινιάς μετέβη στην Κοκκινιά για να βοηθήσει και να οργανώσει μια ομάδα νέων, ώστε να βγουν στο βουνό μόλις υπήρχε εντολή. Όλοι την θυμούνται στους δρόμους της Κοκκινιάς φορώντας την στολή του

Ε.Λ.Α.Σ. με το δίκροχο της και την αραβίδα της. (Ριζοσπάστης, 2016). Το περιοδικό «Χρονικά της Νίκαιας» αναφέρει ότι η Διαμάντω συνελήφθη με το όπλο στο χέρι πάνω στον Καραβά, όταν μπλόκαραν το κρησφύγετό της οι Γερμανοί και οι Ταγματασφαλίτες. Η ίδια εκτελέστηκε στο Μπλόκο. (Παπαθανασοπούλου, 2017). Κατά τη δημαρχία του Λογοθέτη (1978-1990), τοποθετήθηκαν πλάκες μνήμης και τιμές για τις δυο αγωνίστριες που σκοτώθηκαν στο Μπλόκο, Αθηνά Μαύρου και Διαμάντω Κουμπάκη. Τα ονόματά τους δόθηκαν σε δύο Πλατείες της περιοχής την Πλατεία Αθηνάς Μαύρου και την πλατεία Διαμάντως Κουμπάκη. Ο Δήμος ανέλαβε τα έξοδα της προτομής της Διαμάντως Κουμπάκη. Ο καλλιτέχνης που φιλοτέχνησε την προτομή είναι ο Πέτρος Γεωργαρίου. Η προτομή τοποθετήθηκε στην πλατεία Σπάθας στην Νεάπολη, η οποία μετονομάστηκε σε πλατεία Διαμάντως Κουμπάκη.

Προτομή της Αντάρτισσας της Κοκκινιάς Διαμάντως Κουμπάκη Πηγή: Δ. Νίκαιας

6.3.1.5 Μνημείο για τους Πεσόντες του Μπλόκου της Κοκκινιάς στην Νεάπολη Πειραιά

Μνημείο για τους Πεσόντες του Μπλόκου της Κοκκινιάς στη Νεάπολη Πηγή: yrodomes.com, 18/04/22

Το μνημείο είναι και αυτό αφιερωμένο στους πεσόντες του Μπλόκου της Κοκκινιάς. Βρίσκεται στην περιοχή του παλιού πρώην νεκροταφείου Νεάπολης και πρόσφατα ο Δήμος Νίκαιας- Αγ.Ι. Ρέντη προχώρησε στην αποκατάσταση του. Λίγα χρόνια μετά την Απελευθέρωση, με πρωτοβουλία του Δημήτρη Διαμαντίδη, στήθηκε το μνημείο. Ο Δημήτρης Διαμαντίδης ήταν αιχμάλωτος στρατοπέδου στη Β. Γερμανία και αργότερα εκλέχθηκε πολλές φορές βουλευτής στην Β' Περιφέρεια Πειραιά. Με τον χρόνο το μνημείο υπέστη μεγάλες φθορές, οπότε οι εργασίες των συνεργείων του Δήμου ήταν απαραίτητες και καθοριστικές για την αποκατάσταση του. Ο Δήμαρχος Νίκαιας-Αγ.Ι. Ρέντη

Ιωακειμίδης αναφέρει για την αποκατάσταση του μνημείου: «Με την ευκαιρία της αναμόρφωσης του χώρου του νοτίου τμήματος του παλιού νεκροταφείου της Νεάπολης, θεωρήσαμε υποχρέωσή μας να αποκαταστήσουμε το Μνημείο που για πολλά χρόνια είχε ξεχαστεί. Με το μνημείο αυτό, τιμάται η μνήμη των ομήρων του «Μπλόκου» της Κοκκινιάς οι οποίοι άφησαν τη στερνή πνοή τους στα ναζιστικά στρατόπεδα και κρεματόρια και δεν αξιώθηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα και τις οικογένειες τους. Η ιστορία της περιοχής μας, ιδιαίτερα αυτή που αναφέρεται στον αγώνα κατά των γερμανικών στρατευμάτων του Χίτλερ με αποκορύφωμα το «Μπλόκο» της Κοκκινιάς, είναι ιερή παρακαταθήκη για όλους μας και ως τέτοια οφείλουμε να την τιμούμε και να την παραδίνουμε στις νεότερες γενιές του τόπου μας»²².

6.4 Μάχη της Ηλεκτρικής

Ενώ η πρωτεύουσα πανηγυρίζει την απελευθέρωση, ο Ε.Λ.Α.Σ. στον Πειραιά δίνει μάχες εναντίον των Ναζί για την διάσωση των λιμενικών εγκαταστάσεων, της "Ηλεκτρικής Εταιρείας" (ΠΑΟΥΕΡ) και όλων των εργοστασίων. Οι Ναζί έχουν σκοπό, πριν την αποχώρησή τους να προκαλέσουν καταστροφές στο εργοστάσιο της Ηλεκτρικής στο Κερατσίνι. Γνώριζαν ότι αν κατέστρεφαν το μόνο εργοστάσιο που παρήγαγε ηλεκτρική ενέργεια, οι ζημιές θα ήταν ανυπολόγιστες και το πλήγμα τεράστιο. Οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ. Πειραιά που αποτελούνταν από το 6^ο Σύνταγμα με τέσσερα τάγματα, με καπετάνιο τον κομμουνιστή ηγέτη Νίκανδρο Κεπέση, ήταν σε πλήρη επιφυλακή²³. Ήμερώματα της 13^{ης} Οκτωβρίου 1944 ο Πειραιάς και οι γύρω περιοχές τραντάχτηκαν από μια δυνατή έκρηξη που προκλήθηκε από την ανατίναξη των εγκαταστάσεων της Shell στο Πέραμα. (Κεπέσης, 1984)

²² (18 Απριλίου 2022 στο <https://ypodomes.com/apokatastathike-o-mnimeiakos-choros-gia-toys-pesontes-toy-mplokoy-tis-kokkinias/>)

²³ <https://ethniki-antistasi-dse.gr/maxh-ths-hlektrikis.html>

Οι κάτοικοι αμέσως έστησαν οδοφράγματα απομονώνοντας την περιοχή και το 2^ο τάγμα του Ε.Λ.Α.Σ. Κοκκινιάς πήγε στο νεκροταφείο για να αποκρούσει τυχόν μετακινήσεις άλλων γερμανικών δυνάμεων. Έπειτα από την έκρηξη αυτή οι Ναζί προχώρησαν στο εργοστάσιο της Ηλεκτρικής, με 56 άνδρες βαριά οπλισμένους και τέσσερα μηχανοκίνητα πολυβόλα. Η μάχη ξεκίνησε και οι Ναζί δέχονταν πυρά από όλες τις κατευθύνσεις με τον οπλισμό του Ε.Λ.Α.Σ. να αποτελείται από λίγα τλαιπωρημένα ιταλικά όπλα, μερικά περίστροφα και αρκετές χειροβομβίδες. Η μάχη διήρκησε περίπου 3 ώρες και η σταδιακή παράδοση των γερμανών ξεκίνησε όταν ήδη μετρούσαν 9 νεκρούς και 16 τραυματίες (Μπράτσος, 2010). Ο Ε.Λ.Α.Σ. αιχμαλώτισε 20 περίπου Γερμανούς, εξ' αυτών και τον επικεφαλής τους Linterman. Το εργοστάσιο είχε σωθεί. Ήρωες της μάχης της «Ηλεκτρικής» ήταν και ο ποδοσφαιριστής του Ολυμπιακού Νίκος Γόδας, κομμουνιστής και λοχαγός του Ε.Λ.Α.Σ., που εκτελέστηκε το 1948 φορώντας την εμφάνιση του Ολυμπιακού, σύμφωνα με την τελευταία του επιθυμία, ο μετέπειτα άσος του Ολυμπιακού Ανδρέας Μουράτης και ο πατέρας του Θανάση Βέγγου, Βασίλης, εργάτης στην Εταιρεία Ηλεκτρισμού, μαχητής του Ε.Λ.Α.Σ. Πειραιά. Ο Βασίλης Βέγγος «τιμήθηκε» από την πατρίδα με απόλυση από το εργοστάσιο και ο γιός του εξορίστηκε στη Μακρόνησο. Ακόμα, ο Νίκανδρος Κεπέσης, ο οποίος ήταν ο Καπετάνιος του βου Ανεξάρτητου Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. Πειραιά με Διοικητή τον Σωτήρη Κυβέλλο και πρωτεργάτης της μάχης «τιμήθηκε» από το μετεμφυλιακό κράτος με διώξεις, φυλακές και εξορίες²⁴.

6.4.1 Μνημεία που δημιουργήθηκαν για την Μάχη της «Ηλεκτρικής»

6.4.1.1 Μνημείο Πεσόντων στο Νεκροταφείο της Ανάστασης του Πειραιά για τη διάσωση του Κεντρικού εργοστασίου Ηλεκτρικής Εταιρείας Αγίου Γεωργίου Κερατσινίου την 13η Οκτωβρίου 1944

Στο νεκροταφείο είναι τοποθετημένα τα οστά των 11 Ελασιτών που σκοτώθηκαν στη μάχη για τη διάσωση του Κεντρικού Εργοστασίου Ηλεκτροπαραγωγής Αγίου Γεωργίου Κερατσινίου: Αντώνης Καλαποθάκος (γραμματέας της εργοστασιακής οργάνωσης του ΕΑΜ), Νίκος Γεωργιάδης (εργάτης της Ηλεκτρικής), Δημήτρης Μαργαρόνης, Ιωάννης Ηλιόπουλος, Παναγιώτης Κοσμίδης, Γρηγόρης Μεγγίσογλου, Συρίγος Παπάζογλου, Γιώργος Γκιόρδας, Ανδρέας Κουνούπας, Παναγιώτης Μαυρομάτης, Ακρίτας Τοροσιάδης .

Μνημείο πεσόντων για την διάσωση του Κεντρικού εργοστασίου Ηλεκτρικής Εταιρείας Αγίου Γεωργίου Κερατσινίου την 13η Οκτωβρίου 1944 Πηγή: <http://pireorama.blogspot.com> 21/04/18

²⁴ (2017, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/maxh-ths-hlektrikis.html>)

6.4.1.2 Μνημείο στην Κοπή, Κερατσίνι- Πειραιά αφιερωμένο στους μαχητές του 6^{ου} Ανεξάρτητου Συντάγματος Πειραιά του ΕΛΑΣ που έπεσαν στη μάχη με τους Γερμανούς τις 13 Οκτώβρη του 1944 για να διασώσουν από την ανατίναξη το Εργοστάσιο Ηλεκτροπαραγωγής

Μνημείο που αναγράφονται τα ονόματα των πεσόντων στη Μάχη της Ηλεκτρικής 13-10-1944 Πηγή: ertnews.gr, 10/10/21

6.4.1.3 Μνημείο Πεσόντων στη Μάχη της Ηλεκτρικής που βρίσκεται εντός του εργοστασίου Μετά από τη μάχη, την επόμενη μέρα, η Αθήνα γιορτάζει την Απελευθέρωση, ενώ οι πρώτοι Βρετανοί στρατιώτες αποβιβάζονται στο Κερατσίνι. Ο λαός στο Κερατσίνι συνοδεύει τους νεκρούς που έπεσαν στη μάχη, στην τελευταία κατοικία τους. Το κατόρθωμα αυτό, της διάσωσης του εργοστασίου ήταν ζωτικής σημασίας. Κάθε χρόνο γίνονται εκδηλώσεις τιμής προς τους νεκρούς ήρωες της «Ηλεκτρικής». Η Ένωση Τεχνικών ομίλου Δ.Ε.Η., με συντονιστή την Τ.Δ.Ε. Α.Η.Σ. ΑΓ. ΓΕΩΡΓΓΙΟΥ (Ατμοηλεκτρικός Σταθμός Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού) πραγματοποιεί κάθε χρόνο τον εορτασμό της επετείου της «Μάχης της Ηλεκτρικής» στο μνημείο των πεσόντων, που βρίσκεται εντός του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής στο Κερατσίνι. Στις εκδηλώσεις τιμής γίνεται επιμνημόσυνη δέηση και κατάθεση στεφάνων. Εκεί παρευρίσκονται συγγενείς των πεσόντων, στελέχη του Ομίλου Δ.Ε.Η., συνδικαλιστικές οργανώσεις, τοπικοί φορείς και η Π.Ε.Α.Ε.Α. Κερατσινίου. Ο πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος της Δ.Ε.Η. Μανόλης Παναγιωτάκης ανακοίνωσε ότι από το 2017 η 13^η Οκτωβρίου ορίζεται ως επίσημη αργία του προσωπικού της ΔΕΗ και αυτό θα ακολουθείται

Χρήστος Καπράλος, Μνημείο πεσόντων στη Μάχη της Ηλεκτρικής, 1948 Πηγή: agrinioculture.gr, 14/10/19

από τις ανάλογες εκδηλώσεις τιμής²⁵. Το μνημείο των πεσόντων, που βρίσκεται εντός του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής στο Κερατσίνι είναι έργο του γλύπτη και εικαστικού Χρήστου Καπράλου, το οποίο τοποθετήθηκε στον Σταθμό του Κερατσινίου το 1948. Η επιλογή του συγκεκριμένου εικαστικού δεν είναι τυχαία. Η καλλιτεχνική πορεία του Καπράλου είναι ανοδική την εποχή εκείνη και ο ίδιος, θεωρείται ο καταλληλότερος για να αποτυπώσει τους αγώνες της ελληνικής αντίστασης έναντι της αποτρόπαιης εκδικητικότητας των Γερμανών. Το Μνημείο δείχνει έναν οπλιτοδρόμο, εμπνευσμένο από το ομώνυμο αρχαίο γλυπτό του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου του 550 π.χ., ο οποίος γονατίζει πάνω στην πλάκα με τα λαξυμένα ονόματα των έντεκα νεκρών μαχητών. Το μνημείο υπάρχει μέχρι σήμερα στον τόπο της Μάχης, ως φόρος τιμής και τεκμήριο μνήμης της ηρωικής αντίστασης, της αυταπάρνησης και της νίκης των υπερασπιστών της Ηλεκτρικής Εταιρείας. Το μνημείο, το οποίο ήταν ελάχιστο γνωστό, απέκτησε αίγλη στην ειδική εκδήλωση μνήμης που έγινε για τη Μάχη της Ηλεκτρικής στον Ατμοηλεκτρικό Σταθμό Αγίου Γεωργίου στο Κερατσίνι και στην έκθεση που πραγματοποιήθηκε με τίτλο «Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική... Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης», που επιμελήθηκε το Ιστορικό Αρχείο Δ.Ε.Η. και εγκαινίασε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Προκόπης Παυλόπουλος στις 11/10/2017.²⁶

6.4 Το άγαλμα της 17χρονης Επονίτισσας Ηρώς Κωνσταντοπούλου στην Τερψιθέα

Η Ηρώ Κωνσταντοπούλου, που το μνημείο προς τιμήν της βρίσκεται στην Πλατεία Τερψιθέας στον Πειραιά, ήταν επονίτισσα ηρωίδα της Εθνικής Αντίστασης. Όταν ήταν 17 ετών οι γερμανοί την οδήγησαν, μαζί με άλλους 49 κρατούμενους, στο Σκοπευτήριο Καισαριανής και την εκτέλεσαν με 17 σφαίρες, όσες και τα χρόνια της. Εκτελέστηκε 37 μέρες προτού απελευθερωθεί η Ελλάδα. Οργανώθηκε στην Ε.Π.Ο.Ν. όταν ήταν ακόμη μαθήτρια στο Αρσάκειο και ανέπτυξε μεγάλη αντιστασιακή δράση. Κάτω από την σχολική ποδιά είχε προκηρύξεις, έγραφε συνθήματα σε τοίχους και κολλούσε αφίσες (Καιλάς, 2000). Μια ομάδα των Ταγμάτων Ασφαλείας, τον Ιούλη του 1944 μπήκε στο σπίτι της, την βασάνισαν και έπειτα την συνέλαβαν, πηγαίνοντας την στο αρχηγείο. Τα βασανιστήρια ήταν σφοδρά και επικεφαλής των βασανιστηρίων ήταν ο «Αγήνορας», γνωστός συνεργάτης των Γερμανών. Οι γονείς της με κάποιες γνωριμίες κατάφεραν να την απελευθερώσουν αλλά συνελήφθη ξανά στις 31 Ιουλίου ύστερα από συμμετοχή της σε σαμποτάζ τρένου που μετέφερε πυρομαχικά για τους Γερμανούς. Αυτή τη φορά την πήγαν στα κρατητήρια της «Κομαντατούρ» και την βασάνιζαν επί τρεις εβδομάδες για να ομολογήσει τους συντρόφους της στην οργάνωση. Εκείνη δεν ενέδωσε στα βασανιστήρια και την μετέφεραν στο τμήμα μελλοθάνατων στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου. Εκεί η Ηρώ έκανε μια σπουδαία γνωριμία με την Λέλα Καραγιάννη και οι δυο βοηθούσαν η μια την άλλη στις δύσκολες αυτές συνθήκες. Λίγο πριν εκτελέσουν την Ηρώ Κωνσταντοπούλου, η Λέλα κατάλαβε από κάποιες κινήσεις των Γερμανών τι θα επακολουθούσε.

Το άγαλμα της Ηρώς Κωνσταντοπούλου στην Τερψιθέα που εκτελέστηκε από τους γερμανούς κατακτητές στις 5 Σεπτεμβρίου 1944 Πηγή: piraeuspress.gr, 12/09/20

²⁵ (<https://energypress.gr/news/afieroma-72-hronia-apo-ti-mahi-tis-ilektrikis-i-dei-tima-ti-megali-istoriki-epeteio/>)

²⁶ (<https://www.agrinioeculture.gr/2017/12/05/o-kapralos-ke-i-thriliki-machi-tis-ilektrikis-mia-agnosti-ptichi-tou-ergou-tou-christou-kapralou/>)

Στις 29 Δεκεμβρίου του 1977 η Ακαδημία Αθηνών, με επικεφαλής τον καθηγητή Φιλοσοφίας, Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, δόξασε την ηρωίδα με μεταθανάτιο βραβείο, τιμώντας την υπέρτατη θυσία της και επαινώντας με αυτό τον τρόπο και τη συμβολή της Ε.Π.Ο.Ν. στον απελευθερωτικό αγώνα²⁷. Ο σκηνοθέτης Νίκος Φώσκολος τιμώντας την Ηρώ, μετέφερε την ιστορία και την ζωή της στον κινηματογράφο, με την ταινία του «Δεκαεπτά σφαίρες για έναν άγγελο». Ακόμα η θεατρική ομάδα «Ρίχτερ» ανέβασε την παράσταση «ΗΡΩ ΙΔΑ» με κεντρικό θέμα την ιστορία της ηρωίδας²⁸.

Μνημείο πεσόντων στο Μπλοκ 15, στρατόπεδο συγκεντρώσεως Χαϊδαρίου. Εκεί που σκότωσαν και την Ηρώ Κωνσταντοπούλου Πηγή εικόνας: left.gr 05/09/20

6.6 Ηρώ στο Πέραμα προς τιμήν της Εθνικής Αντίστασης ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με ανάγλυφη μορφή αντάρτη

Ηρώ προς τιμήν της Εθνικής Αντίστασης του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Ανεγέρθηκε από το παράρτημα της Πανελλήνιας Ένωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης Π.Ε.Α.Ε.Α. και τον Δήμο Περάματος. Είναι δωρεά του Γιάννη Πετρόπουλου. Τα Αποκαλυπτήρια του ηρώου έγιναν στις 12 Ιούνη του 1988, Στο βάθρο του ηρώου είναι γραμμένοι οι στίχοι:

«Τη Ρωμιοσύνη μην την κλαίς

Εκεί που πάει να σκύψει

Να τη πετιέται αποξαρχής» (Καιλάς, 2000)

Ηρώ στο Πέραμα με ανάγλυφη μορφή αντάρτη Πηγή: Καιλάς, 2000

²⁷ (<https://piraeuspress.gr/piraeus/dimos-peiraia/450149/iro-konstantopoulou-piraeas-dite-pia-ine-ine-i-17chroni-kopela-sto-agalma-tis-terpsitheas/>)

²⁸ (<https://www.maxmag.gr/afieromata/iro-konstantopoyloy/>)

6.7 Δρόμος με το όνομα της Ειρήνης Γκίνη στον Κορυδαλλό

6.7.1 Ποια είναι η Ειρήνη Γκίνη

Η σλαβομακεδότισσα Ειρήνη Γκίνη (Μίρκα Γκίνοβα) γεννήθηκε στο χωριό Ξανθόγεια, δυτικά της Έδεσσας. Μεγάλωσε με πολλές δυσκολίες και βάσανα λόγω της καταπίεσης και του κυνηγητού, από τις κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου στους σλαβόφωνους Μακεδόνες. Αποφοίτησε από το διδασκαλείο Νηπιαγωγών της Καστοριάς το 1939. Λόγω της καταγωγής της, η δικτατορία Μεταξά, της έβαλε πολλά εμπόδια αλλά κατάφερε ένα χρόνο αργότερα να διοριστεί προσωρινά σε ένα χωριό της Έδεσσας. Η μικρή δασκάλα αγαπήθηκε τόσο από τους μαθητές που την αποκαλούσαν «καλή Δασκαλίτσα». (Λάζου, 2019)

6.7.2 Η Δράση της

Το 1942 συντάχθηκε στην Ε.Π.Ο.Ν. και το 1943 οργανώθηκε στο αντάρτικο του Ε.Λ.Α.Σ. στο Καιμακτσάλαν. Από την ένταξη της στην ΕΠΟΝ δουλεύει παράνομα στο χωριό ξεσηκώνοντας και εμπνυχώνοντας την νεολαία στον Απελευθερωτικό Αγώνα. Έλαβε μέρος στη μάχη Μουχαρέμ Χάνι κοντά στην Έδεσσα, τον Αύγουστο 1944 και στην ανατίναξη γερμανικής αμαξοστοιχίας. Αντιστάθηκε ενεργά στους Ναζί κατακτητές αλλά και στους Βούλγαρους Κομιτατζήδες²⁹.

6.7.3 Λευκή Τρομοκρατία

Κατά την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας, βρέθηκαν στο στόχαστρο ειδικότερα οι σλαβομακεδόνες στη Μακεδονία. Όταν οι Γερμανοί αποχωρούν ηττημένοι, έρχονται νέοι εχθροί με την μορφή των συμμάχων. Όταν υπογράφηκε η Συμφωνία της Βάρκιζας, ακολούθησε η λεγόμενη Λευκή Τρομοκρατία το 1946. Δηλαδή παρακρατικές οργανώσεις μαζί με τον στρατό και τη χωροφυλακή και την υποστήριξη των Αγγλοαμερικάνων εντείνουν τους διωγμούς ενάντια στους κομμουνιστές. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα πολλοί σλαβόφωνοι αγωνιστές και αντιστασιακοί να βγουν στο βουνό, να κρύβονται στα χωριά και να οργανώνουν μαχητικές ομάδες αντίστασης εναντίων της τρομοκρατίας των «μπουραντάδων» και των Μ.Α.Υ.δων (Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου). Το νέο αντάρτικο ξεκινούσε. Η Ειρήνη Γκίνη (Μίρκα όπως την αποκαλούσαν) συμμετείχε στην οργάνωση του νέου αντάρτικου στην Έδεσσα. Μαζί με αυτό εργάστηκε και ως καθοδηγητικό στέλεχος της Αντιφασιστικής Ένωσης Γυναικών, γυναικείας οργάνωσης του ΝΟΦ και μέλος αργότερα της Πανελλήνιας Δημοκρατικής Ένωσης Γυναικών.

Η Ειρήνη Γκίνη (Μίρκα Γκίνοβα) Πηγή: ethniki-antistasi-dse.gr

Μέσα σε αυτό το κλίμα υπήρξε η ανάγκη συντονισμού και σύνδεσης της δράσης των αρχηγείων του Ε.Λ.Α.Σ. Μακεδονίας με τις οργανώσεις των Σλαβομακεδόνων της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Άρα δημιουργήθηκε το Ν.Ο.Φ. (Σλαβομακεδονική Εθνικοαπελευθερωτική Οργάνωση που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1945 απορρίπτοντας τη Συμφωνία της Βάρκιζας) στις 23 Απρίλη 1945³⁰.

²⁹ (ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 2015)

³⁰ (ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 1946)

6.7.4 Ο Βασανισμός και η εκτέλεση

Προς τα τέλη Ιουνίου 1946, στο δάσος Πότσε της Έδεσσας, υπήρχε το λημέρι «Μαργαρίτα – Λύκοι – Σωτηρία» στο οποίο κρυβόταν η ομάδα του Καϊμακτσαλάν. Στις 7 Ιούλη του 1946, ύστερα από προδοσία, καταφθάνουν ισχυρές δυνάμεις χωροφυλακής και Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου. Έπειτα από σκληρή μάχη, συνέλαβαν μόνο 10 άτομα, από τους 100 αγωνιστές, και τα βασανίζουν. Την επομένη με τη Μίρκα μπροστά τους πηγαίνουν στη Διοίκηση χωροφυλακής σε ένα βρώμικο κρατητήριο. Μετά από 10 μέρες κράτησης μεταφέρονται αποκαμωμένοι στα Γιαννιτσά σε ένα κελί χωρίς φάρμακα, γιατρούς και επισκέψεις. Στις 23 Ιούλη 1946, τους παρέπεμψαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Γιαννιτσών με την κατηγορία «Μετοχή εις αυτονομιστικήν προδοτικήν ένοπλον ομάδα σκοπούσαν απόσπασιν μέρους της Ελληνικής Επικρατείας»³¹ Η κατηγορία αυτή διατάχθηκε σύμφωνα με το Γ΄ Ψήφισμα που πέρασε από τη Βουλή στις 18 Ιούνη 1946, το οποίο προέβλεπε τη λήψη «Έκτακτων Μέτρων», ανάμεσα στα οποία προέβλεπε την ίδρυση Έκτακτων Στρατοδικείων και καθόριζε ποινές θανάτου σε όποιον «στασίαζε», με σκοπό «να αποσπαστεί μέρος της ελληνικής επικράτειας», ενώ προέβλεπε μια σειρά κατασταλτικά μέτρα και απαγορεύσεις. Η ετυμηγορία της δίκης καταδίκαιζε τους επτά πρώτους αγωνιστές σε θάνατο και τους άλλους τρεις σε πολυετή φυλάκιση³².

Η εφημερίδα ριζοσπάστης στις 27 Ιούλη 1946 αναφέρει: «Οι επτά δημοκρατικοί πολίτες», που εκτελέστηκαν σήμερα στα Γιαννιτσά αντιμετώπισαν τον θάνατο με ψυχραιμία και γενναιότητα. Η Ειρήνη Γκίνη όταν της ανακοινώθηκε ότι θα εκτελεστεί, πλύθηκε έτοιμη να αντιμετωπίσει το απόσπασμα. Κανένας από τους επτά δεν δέχτηκε να του δέσουν τα μάτια. Όλοι βάδισαν στον τόπο της εκτέλεσης τραγουδώντας τραγούδια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Οι τελευταίες τους λέξεις ήταν: “Ζήτω η Δημοκρατία! Ζήτω το Κ.Κ.Ε.! Κάτω ο φασισμός”»³³

Το Δελτίο Τύπου του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως αναγράφει ότι οι επτά εκτελεσθέντες «αντίκρυσαν ψυχραίμως το εκτελεστικόν απόσπασμα και δεν δέχτηκαν να δεθούν οι οφθαλμοί αυτών. Περισσότερα ψυχραιμία επέδειξεν η νηπιαγωγός Ειρήνη Γκίνη, η οποία έψαλλε τον ύμνον της Τρίτης Διεθνούς και εξητοκραύγαζεν υπέρ του Κ.Κ.Ε.». Πολλές

Η οδός Ειρήνη Γκίνη, στον Κορυδαλλό. Πηγή: Google maps

³¹ (Λάζου, 19/03/2019 στο <https://www.koutipandoras.gr/article/eirini-gkini-i-digenis-antartissa>).

³² (ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 2016)

³³ (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1360158>)

προσπάθειες έγιναν από το μετεμφυλιακό κράτος να ξεχαστεί η δράση της και το όνομα της αλλά ζει πάντα στις καρδιές των κατοίκων της Μακεδονίας. Έγιναν πολλές προσπάθειες να δοθεί το όνομά της σε δρόμο της Έδεσσας ή των Γιαννιτών, αλλά συνάντησαν έντονες αντιδράσεις από την Κεντρική Εξουσία. Υπάρχει όμως Δρόμος με το όνομα της ηρωίδας, η οδός Ειρήνη Γκίνη, στην Αθήνα, στον Κορυδαλλό. (Δενεζάκης, 2021)

6.8 Η Πλατεία «Δημήτρη Γληνού» στον Κορυδαλλό

6.8.1 Τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα

Ο Δ. Γληνός, επιστρέφοντας στην Ελλάδα το 1911 μέχρι το θάνατο του το 1943 αναπτύσσει ένα κολοσσιαίο πνευματικό έργο. Το 1912 προβάλλει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο Κόμμα των Φιλελεύθερων, αλλά λόγω αντιδράσεων δεν θα γίνει νόμος του κράτους. Ο ίδιος αργότερα την κυκλοφόρησε σε βιβλίο με τίτλο «Ένας άταφος νεκρός». (Γληνός, 1925). Ο Βενιζέλος με την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, το 1917 τον τοποθετεί στην θέση του Προέδρου του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου του Υπουργείου Παιδείας. Ο Γληνός, ως πρόεδρος, προτείνει το ιστορικό διάταγμα της 1/5/1917, ώστε να εισάγει τη δημοτική γλώσσα στα σχολεία. Ο Γληνός, ως εκπαιδευτικός σύμβουλος αλλά και Γενικός Γραμματέας του Υπ. Παιδείας, προσπαθεί να περάσει τη γλωσσική αυτή μεταρρύθμιση σε ολόκληρη τη χώρα. Αλλά η αντίδραση από τους ντόπιους ολιγάρχες δεν αργεί να έρθει. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να παραιτηθεί και να συνεχίσει τη δράση του ως πρόεδρος και ηγετικό στέλεχος του εκπαιδευτικού ομίλου. Το 1922 ο Γληνός επέστρεψε στο Υπουργείο Παιδείας και το 1924 έγινε διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Αυτό όμως δεν κράτησε πολύ, αφού το 1926 εκδιώχθηκε από την παγκαλική δικτατορία.

Ο Κομμουνιστής-Αγωνιστής
Δημήτρης Γληνός Πηγή:
alfavita.gr

6.8.2 Το πέρασμα στις σοσιαλιστικές ιδέες

Το 1927 στον εκπαιδευτικό όμιλο υπάρχει σύγκρουση δυο ομάδων (Γληνός, 1945). Της πλειοψηφούσας Σοσιαλιστικής, με επικεφαλής τον ίδιο και της αστικής με επικεφαλής τους Δελμούζο – Τριανταφυλλίδη. Η σύγκρουση αυτή διάσπασε τον όμιλο και επικράτησε η Σοσιαλιστική ομάδα στον εκπαιδευτικό όμιλο. Την περίοδο εκείνη ο Γληνός ήταν διευθυντής στα Περιοδικά «Αναγέννηση» (1926-1928) και «Νέος Δρόμος» (1928-1929). Ο Γληνός εντάχθηκε στο Κ.Κ.Ε. το 1935 αλλά και για πολλά χρόνια πριν το υποστήριζε. (Καραγιώργης 1945) Συνεργάστηκε με το περιοδικό κομμουνιστικής διανοήσης «Νέοι Πρωτοπόροι», και

Η Πλατεία «Δημήτρη Γληνού» στον Κορυδαλλό
Πηγή: Google maps

αρθρογραφούσε σε εφημερίδες και περιοδικά. Αξιέπαινες είναι οι μελέτες του για την πνευματική ανάταση του τόπου, για την φιλοσοφία του Χέγκελ που δημοσιεύτηκαν στο «Νέοι Πρωτοπόροι». Αντίστοιχα στην εφημερίδα «Νέος Κόσμος» δημοσίευσε μια σειρά δημοσιεύματα για την Ε.Σ.Σ.Δ. (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών) από την επίσκεψη του στο Συνέδριο Σοβιετικών Διανοούμενων, στη Μόσχα το 1934.

Το 1936, εκλέχθηκε βουλευτής του Παλλαϊκού Μετώπου και η δικτατορία του Μεταξά, τον

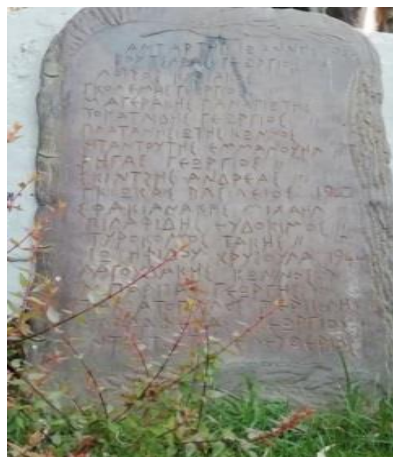
εξόρισε αρχικά στην Ανάφη, έπειτα στην Ακροναυπλία (1936-1938), στη Σαντορίνη και στο τέλος λόγω την επιβαρυσμένης υγείας του, επέστρεψε στην Αθήνα με κατ' οίκο περιορισμό. Την περίοδο της φασιστικής κατοχής συνδέθηκε με την Εθνική Αντίσταση και το Κ.Κ.Ε. Ακόμα στη δεύτερη Συνδιάσκεψη του Κόμματος το 1942 εκλέχτηκε στην Κεντρική Επιτροπή. Ο Πέτρος Ρούσσοσ, (Ρούσσοσ, 1986) στο πολιτικό μνημόσυνο του Γληνού για τη δεύτερη επέτειο από τον θάνατο του ανέφερε: «Ο Γληνός εστάθηκε μια από τις κεντρικές μορφές αυτής της Εθνικής μας Αντίστασης, που ήταν κάτι παραπάνω από αντίσταση: ήταν εξόρμηση και ανάταση. Ζωντανά ηγούν τα μαχητικά συνθήματα στο βιβλιαράκι του «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ». Ο Γληνός εστάθηκε σκαπανέας της Αντίστασης, διαφωτιστής και αγωνιστής από την πρώτη στιγμή ως την ύστατη πνοή της ζωής του. Στάθηκε ο μεγάλος δάσκαλος της νεολαίας μας, που πρώτη πρέπει να φρονηματιστεί από το παράδειγμά του». Ο Γληνός πέθανε την ώρα που το Κ.Κ.Ε. και το Ε.Α.Μ. προετοίμαζαν την Κυβέρνηση του Βουνού με υποψήφιο για τη θέση του Προέδρου τον Ίδιο.» (Ρούσσοσ, 1986:14) Το πρωί της 26^{ης} Δεκέμβρη του 1943 τα μάτια του Γληνού έκλεισαν για πάντα. Η προσφορά και το έργο του όμως έχουν περάσει στην αιωνιότητα για να διδάσκουν και να διαπαιδαγωγούν τις νεότερες γενιές των κομμουνιστών και προοδευτικών ανθρώπων. (Γληνός, 1945) .Στον Κορυδαλλό μετονομάστηκε μια πλατεία σε Πλατεία «Δημήτρη Γληνού». Βρίσκεται μεταξύ των οδών Ποταμού και Καραολή Δημητρίου.

6.9 Ηρώο για τη συμμετοχή και τις θυσίες του λαού του Δ. Κορυδαλλού-Πειραιά στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα 1941-44.

Ηρώο για τη συμμετοχή και τις θυσίες του λαού του Δ. Κορυδαλλού-Πειραιά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα 1941-44. αρχείο συγγραφέως

Το Ηρώο είναι αφιερωμένο στην συμμετοχή και τις θυσίες του λαού του Δ. Κορυδαλλού-Πειραιά στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα 1941-44. Βρίσκεται στην Πλατεία Ελευθερίας του Κορυδαλλού και το φιλοτέχνησε ο γλύπτης Βασίλης Δωρόπουλος. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 ο Δήμαρχος Κορυδαλλού Νίκος Θεμελής τοποθέτησε στην Πλατεία Ελευθερίας το Μνημείο της Εθνικής Αντίστασης. Από το 2011 λόγω των εργασιών της στάσης Μετρό στην πλατεία, το Μνημείο

Στο βάθρο του είναι σκαλισμένα τα ονόματα των 20 αγωνιστών που έπεσαν στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης, αρχείο συγγραφέως

μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στο προαύλιο χώρο του Δημαρχείου. Η θέση του μνημείου είναι στην Πλατεία Ελευθερίας όπως προέβλεπε ο αρχικός σχεδιασμός και όπως επιβάλλει η νομοθεσία. Εκεί που βρίσκεται δεν είναι ορατό, καλύπτεται από δέντρα και δεν φωτίζεται σωστά. Στο βάθρο του είναι σκαλισμένα τα ονόματα

των 20 αγωνιστών που έπεσαν στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης. Αντάρτης Ιωάννης, Βουτσαράς Γεώργιος, Λοΐζος Κυριάκος, Γκολέμης Γεώργιος, Μαγεράκης Παναγιώτης, Τοκατλίδης Γεώργιος, Πλατανησιώτης Κων/νος, Νταντούτης Εμμανουήλ, Ρήγας Γεώργιος, Σκιντζής Ανδρέας, Γκιώκας Βασίλειος, Σφακιανάκης Μιχαήλ, Πιλαφίδης Ευδόκιμος, Τυροκόμος Τάκης, Ιωσηφίδου Χρυσούλα, Λαγουδάκης Κων/νος, Μπάρμπας Γεώργιος, Σταματόπουλος Περικλής, Μαρμαραφέκας Γεώργιος, Νταντούμης Ελευθέριος. (Καϊλάς, 2000)

6.10 Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στο Κερατσίνι

Ο Νίκανδρος Κεπέσης δώρισε το σπίτι του για να δημιουργηθεί το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στην Παναγή Τσαλδάρη 185-187 στο Κερατσίνι³⁴. Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία Μουσείου προήλθε από τον Δήμο Νίκαιας, την περιφερειακή Ενότητα Πειραιά και την Εταιρία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων (Ε.Δ.Ι.Α). Ο λόγος αυτής της πρωτοβουλίας ήταν για να τιμήσουν τη μνήμη των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης αλλά και των εκτελεσμένων των Μπλόκων όλων των μαρτυρικών πόλεων της Κατοχής. Με τη δημιουργία του Μουσείου τιμάται το Απελευθερωτικό Αντιστασιακό κίνημα και προτάσσεται η ελευθερία και η κοινωνική δικαιοσύνη ως αδιαμφισβήτητες διαχρονικές αξίες.

Ο χώρος του Μουσείου περιέχει ιστορικά και πολιτικά κειμήλια, ψηφίδες της περιόδου 1940-44 όπως η σημαία του 34^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Στο μουσείο υπάρχει επίσης ο πίνακας του Θανάση Στεφόπουλου «Ο ΕΛΑΣ μετά τη Μάχη». Υπάρχουν ακόμα φωτογραφίες για την Αντίσταση του Σπύρου Μελετζή.

Ο χώρος του Μουσείου δέχεται επισκέψεις σχολείων, συλλόγων και φορέων. Γίνεται ξενάγηση στο χώρο και διοργανώνονται εκδηλώσεις ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος³⁵.

Το Μουσείο Εσωτερικά Πηγή: museumfinder.gr

6.11 Μήτσος Παπαρήγας: Η ζωή και η δράση του

Ο Μήτσος Παπαρήγας γεννήθηκε το 1896 στο Βόλο. Μπήκε στις γραμμές του Κ.Κ.Ε. τον Οκτώβρη του 1922. Ρίχτηκε αμέσως στην μάχη του αγώνα. Το 1926 εκλέγεται από το 3^ο Συνέδριο του Κόμματος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής. Στο 4^ο Συνέδριο εκλέγεται μέλος του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε.. Το 1927 κερδίζει την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό της εργατιάς του Βόλου και τον αναδεικνύει σε Γραμματέα του Πανεργατικού Κέντρου της μεγάλης Θεσσαλικής εργατούπολης. Η ζωή του υπήρξε πολυτάραχη. Η δικτατορία του Πάγκαλου, το 1927 τον εξορίζει στην Αμοργό. Έπειτα κρατείται δύο μήνες σε φυλακή στο Ιτζεδίν το 1930. (Μαυρίκος, 2001) Μόλις εκτίει την ποινή του ξαναφυλακίζεται τριάντισι χρόνια και δύο χρόνια εξορία. Καταφέρνει όμως να δραπετεύσει από τις φυλακές Συγγρού και με την βοήθεια του κόμματος φεύγει στο

³⁴ (Παπαγεωργάκης Νίκος, Υπεύθυνος του Επιμορφωτικού Κέντρου της ΚΕ του ΚΚΕ «Χαρίλαος Φλωράκης»).

³⁵ (<https://nikaiarentis.gov.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82/>)

εξωτερικό όπυ του δίνεται η δυνατότητα να οπλιστεί με γνώσεις. Γυρίζοντας στην Ελλάδα, συλλαμβάνεται το 1936 στην Πάτρα³⁶. Υπήρξε στο στόχαστρο της Δικτατορίας του Μεταξά για οχτώ χρόνια και του επιβλήθηκε απομόνωση στην Κέρκυρα, την Κίμωλο, την Ακροναυπλία και το Χαϊδάρι. Δραπέτευσε από το Χαϊδάρι το 1944 και βοήθησε στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Το 1946 εκλέχθηκε Γενικός Γραμματέας της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Ε.). Με επιταγή των Αμερικανών η Ασφάλεια το 1947 συλλαμβάνει την διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. και τον εξορίζει στην Ικαρία³⁷. Δραπετεύει ξανά αλλά τον πιάνουν για τελευταία φορά. Τον βασανίζουν πολύ σκληρά και τελικά τον δολοφονούν σκηνοθετώντας την αυτοκτονία του μέσα στο κελί της απομόνωσης³⁸.

6.11.1 Πλατεία Μήτσου Παπαρήγα στο Νεκροταφείο Νεαπόλεως Νίκαιας

Την Πρωτομαγιά του 2004 ο Δήμος Νίκαιας, ύστερα από μια σεμνή εκδήλωση τίμησε την ιστορική και ηρωική μορφή του Μήτσου Παπαρήγα στην Πλατεία, που αργότερα μετονομάστηκε σε Πλατεία Οικοδόμων - Μήτσος Παπαρήγας. Υπήρξε

αιμοδότης για το εργατικό κίνημα. Η ανάπλαση της πλατείας έγινε εθελοντικά από τους Οικοδόμους, οι οποίοι πρότειναν και το εγχείρημα. Ο Δήμος Νίκαιας αποδέχτηκε ομόφωνα τη μετονομασία της Πλατείας. Ο Δήμαρχος της Νίκαιας Στέλιος Μπενετάτος στην ομιλία του είπε: «Με αυτή την εκδήλωση, μαζί με τον Μήτσο Παπαρήγα τιμάμε

Πλατεία Μήτσου Παπαρήγα στη Νεάπολη Νίκαιας Πηγή: portnet.gr
10/01/17

όλους τους νεκρούς μας και δίνουμε την υπόσχεση πως τίποτα δεν πήγε χαμένο. Στεκόμαστε αλληλέγγυοι σ' αυτούς που χτυπήθηκαν και δηλώνουμε αλληλέγγυοι στο κίνημα αντίστασης και απειθαρχίας στους ιμπεριαλιστές»³⁹

6.12 «Νίκος Γόδας» ονομάστηκε το γήπεδο Χαραυγής

Ο Νίκος Γόδας, με την συνεισφορά του στην Αντίσταση (Μάχη της Ηλεκτρικής και της Κοκκινιάς) αλλά και η άρνηση του να υπογράψει συνθήκη μεταμέλειας για τις πεποιθήσεις και τα ιδανικά του, καθίσταται σημαντική προσωπικότητα του ελληνικού αθλητισμού. Γεννήθηκε το 1921, μικρασιατικής καταγωγής και ήταν παίχτης του Ολυμπιακού. Μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας και τα Δεκεμβριανά, ο Νίκος Γόδας συνελήφθη στον Πειραιά όπου και καταδικάστηκε σε θάνατο, στη δίκη που έμεινε στην ιστορία ως «Δίκη του Ασύλου της Κοκκινιάς». Ύστερα από αρκετές μεταγωγές, κατέληξε στις Φυλακές της Κέρκυρας, όπου εκτελέστηκε από Έλληνες ταγματασφαλίτες ως κομμουνιστής, στις 19 Νοεμβρίου του 1948,

³⁶ (Περιοδικό «Νέος Κόσμος», 1966).

³⁷ (ΡΙζοσπάστης, 2004)

³⁸ (Περιοδικό «Νέος Κόσμος», 1969)

³⁹ (Τρίτη 4 Μάη 2004 στο :<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2302294>).

φορώντας την εμφάνιση του Ολυμπιακού, όπως ήταν η τελευταία του επιθυμία (Μπογιόπουλος, Μηλάκας, 2016). Ο Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας, έπειτα

Γήπεδο στη Χαραυγή «Νίκος Γόδας» Πηγή: efsyn.gr 10/11/21

από απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, προχώρησε στην μετονομασία του πρόσφατα ανακαινισμένου Δημοτικού γηπέδου ΑΓΕΤ Χαραυγή σε «Νίκος Γόδας». (Ρούσσο, 2021)

6.13 Χαρακτικό του Αναστάσιου Αλεβίζου κοσμεί το, σταθμό του Μετρό στη Νίκαια

Στον καινούριο σταθμό του Μετρό στη Νίκαια στήθηκε το χαρακτηριστικό «Λεπτομέρεια

Χαρακτικό του Αναστάσιου Αλεβίζου που κοσμεί το σταθμό του Μετρό στη Νίκαια Πηγή: parallaximag.gr 21/04/21

Εμφυλίου Πολέμου», γνωστό και ως «Επιτάφιος», που φιλοτέχνησε ο κορυφαίος χαρακτήρας,

(Αναστάσιος Αλεβίζος) το 1961. Η πρωτοβουλία και η απόφαση τοποθέτησης του έργου αυτού στο σταθμό, πάρθηκε από την Π.Ε.Α.Ε.Α.-Δ.Σ.Ε. και πίεσε την εταιρία «Αττικό μετρό» για να γίνει δεκτό το αίτημα της. Το έργο αυτό συνδέεται άμεσα με

την ιστορία και τον αγώνα της Νίκαιας. Αρχικά ο χαρακτήρας δημιούργησε το έργο με σκοπό να τυπώσει δέκα αντίτυπα αλλά τυπώθηκαν μόνο πέντε. Το πρώτο, που εκτέθηκε στην έκθεση του στον «Ζυγό» το 1964 το δώρισε στον Δήμο της Νίκαιας, όπου αργότερα καταστράφηκε από την Χούντα. Στην επέτειο του Μπλόκου της Κοκκινιάς το 1977 το τύπωσε και το έδωσε ξανά στο δήμο Νίκαιας με προσωπική αφιέρωση. Το γεγονός αυτό δείχνει την θέληση του να τιμήσει με ένα από τα πιο επιδραστικά έργα του τη σημασία του Μπλόκου. Ο ίδιος αναφέρει για το έργο: «Ξαναγύρισα θεματικά κι άρχισα να δουλεύω θέματα της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου. Εκεί έχασα τους καλύτερούς μου φίλους. Ανθρώπους - διαμάντια που στήθηκαν στους τοίχους των εκτελέσεων»⁴⁰. Το τρίπτυχο απεικονίζει μια σκηνή θρήνου και έχει συνολικό μέγεθος 2,70 μέτρα. Στο έργο αυτό χρησιμοποίησε για πρώτη φορά κάποιες μεθόδους χαρακτηριστικής, ώστε το αποτέλεσμα του έργου να μοιάζει με επιτοίχιο ανάγλυφο μεγάλων διαστάσεων. Αυτό που θέλει να εκφράσει το έργο είναι η δύναμη, η ένταση και ο ηρωισμός της ταξικής πάλης. Ο ίδιος για την έκφραση των έργων του αναφέρει: «Στα έργα μου υπάρχει η ανθρώπινη οδύνη, αλλά και η αποφασιστικότητα. Οι άνθρωποι που κινούνται στα έργα μου σηκώνουν το βάρος της

⁴⁰ (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11198075>).

σκλαβιάς και της τυραννίας. Αλλά είναι τόσο αλύγιστοι εκφραστικά, που δεν μπορούν παρά να μένουν όρθιοι ως το τέλος. Όρθιοι ακόμα κι όταν πέφτουν...». Η νέα εκτύπωση έγινε τον Ιούλη του 2020 από την χαράκτρια Τάσα Χαροκόπου⁴¹.

6.14 Προτομή Αντάρτη στην Πλατεία Ζαρντέν

Η επιγραφή αναφέρει: Μνημείο Εαμικής Εθνικής Αντίστασης Αντάρτη του Ε.Λ.Α.Σ. Το μνημείο εγκαταστάθηκε στην Πλατεία «Ζαρντέν» στο Κερατσίνι τον Νοέμβριο του 2002 επί δημαρχίας Φώτη Μελά, αρχείο συγγραφέως

6.15 Λοχαγός του Ε.Λ.Α.Σ. στο «Νερό» στην Αμφιάλη

Η επιγραφή αναφέρει: Φωτάκης Κων/νος του Θεοχ. Λοχαγός του Ε.Λ.Α.Σ, χρονών 21. Σκοτώθηκε εδώ από τους Γερμανούς στις 18-08-44, αρχείο συγγραφέως

⁴¹ Ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Η σημασία του Μουσείου στην Ανάδειξη της Δύσκολης Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Οι μνημονικοί τόποι προβάλλουν την πολιτική μνήμη κάθε χώρας και αποτελούν εργαστήρια εφαρμογής τάσεων. Το ξεχασμένο παρελθόν και η έννοια της αποδοχής έχει απασχολήσει τους ειδικούς των μουσειακών εκθέσεων, καθώς οι αποκλεισμένες φωνές επιβάλλεται να ακουστούν και να προβληθούν. Τα σύγχρονα μουσεία καλούνται να ταχθούν με τις παγκόσμιες εξελίξεις και τις απαιτήσεις της εποχής, ώστε να επαναδιαπιστωθεί η κοινωνική τους αξία. (Macdonald & Fyfe, 1996).

Η δύσκολη κληρονομιά των ιστορικών γεγονότων θα πρέπει να προβάλλεται μέσα από τα μουσεία και να υπάρχει αλληλεπίδραση με επίκαιρα γεγονότα. Γεγονότα που έχουν τέτοια θεματολογία και εντάσσονται στην αρνητική κληρονομιά είτε ωραιοποιούνται είτε δεν προβάλλονται, αφού είναι καθαρά υποκειμενικό ζήτημα της ομάδας ειδικών της έκθεσης. Οι τωρινοί επισκέπτες μιας μουσειακής έκθεσης στοχεύουν στις συγκεκριμένες εκθέσεις δύσκολης κληρονομιάς. Όσο περνάει ο καιρός όλο και πιο πολλοί θέλουν να αναμειχθούν και να μάθουν την αλήθεια αλλά και την ηθική που κρύβουν τα γεγονότα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την παρουσίαση της ιστορίας ως κοινωνικό φαινόμενο. (Macdonald, 2010). Υπάρχει επιτακτική ανάγκη τα μουσεία που ασχολούνται με θέματα δύσκολης κληρονομιάς να μπορέσουν να αποδώσουν στο μέγιστο το παρελθόν αλλά και να διαταράξουν τους άξονες που έχει βασιστεί ως τώρα η πολιτιστική κληρονομιά. (Macdonald, 2009α). Η χρονική απόσταση από τα ιστορικά γεγονότα επιδρά στην πρόσληψη του παρελθόντος και ανοίγει το δρόμο για μια ολιστική προσέγγιση και αξιολόγηση του. (Uzzell, 1989). Τις ακριβείς συνθήκες και τη βιωματική εμπειρία των αγωνιστών δεν μπορεί κανένα μουσείο να τις αποδώσει ακριβώς. Το ζητούμενο είναι όλα εκείνα που έζησαν να μην αφεθούν στη λήθη (Θεοδώρου, 1976).

Ένα μουσείο σκοπό έχει να εκπαιδεύσει αλλά και να γνωστοποιήσει τα δεδομένα του παρελθόντος ώστε να καταφέρει να απαλύνει τις πληγές και να δώσει απαντήσεις σε διχασμένα ζητήματα. (Duffy, 2007). Το σημαντικό είναι να υπάρχει η μνήμη χωρίς την πληγή, κυρίως όταν οι ενοχές βαραίνουν τον άνθρωπο που έζησε τα ιστορικά γεγονότα. Το πρόβλημα είναι ότι για να ολοκληρωθεί το παρελθόν χρειάζεται την ολοκλήρωση του πένθους (Λιάκος, 2007). Η καταγραφή και η διάσωση της δύσκολης κληρονομιάς των δεκαετιών του '40 και του '50 είναι καθοριστικής σημασίας γιατί με τον καιρό αυτοί που φέρουν την μνήμη χάνονται και μαζί τους χάνεται και πολύτιμη γνώση. Η υποτίμηση αλλά και η προβολή κάποιων γεγονότων έχει σχέση με την κατάσταση σήμερα καθώς το σήμερα διαμορφώνει την μελλοντική κατανόηση του παρελθόντος. (Macdonald, 2010). Κεντρικός στόχος της θύμησης είναι τα ιστορικά ζητήματα που επανέρχονται στο παρόν. Το παρελθόν και η συλλογική μνήμη επηρεάζουν το παρόν αλλά και το μέλλον. (Δρουμπούκη, 2014).

Τα μουσεία πολλές φορές χρειάζεται να ασχοληθούν και με ζητήματα δυσάρεστα και πολλές φορές αμφισβητούμενα για τον τρόπο που έγιναν. Πολλά μουσεία ασχολούνται με τέτοια ζητήματα, χωρίς να τα αντιμετωπίζουν με την απαραίτητη λεπτότητα και χωρίς να έχουν κάνει ενδελεχή έρευνα. Μια σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο

αναφέρει ότι το κοινό κατέταξε πρώτα τα μουσεία σε σχέση με άλλους θεσμούς όπως η τηλεόραση και ο τύπος. Αυτό δείχνει την εμπιστοσύνη του κοινού στα μουσεία και στην αξιοπιστία της επιστημονικής γνώσης τους με αποτέλεσμα το κοινό από απλός αποδέκτης τοποθετείται στη θέση των μαρτύρων που επεξεργάζονται τα υλικά τεκμήρια. (Macdonald, 2010).

Η ενασχόληση του μουσείου με τη «δύσκολη» κληρονομιά συνδέεται με ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος στα οποία αυτοί που συμμετείχαν δεν είχαν απαραίτητα καλό ρόλο. Γενικά στη «δύσκολη» κληρονομιά εντάσσονται δυσάρεστα γεγονότα του παρελθόντος και περίεργες κοινωνικές σχέσεις. (Macdonald, 2010). Τα μουσεία πολλές φορές έρχονται αντιμέτωπα με διάφορα κοινωνικά ζητήματα στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν κληρονομίες και ιδεολογικές αντιθέσεις. Οι επισκέπτες των μουσείων αυτών επιδιώκουν να μάθουν σε βάθος τα γεγονότα και να εμπλακούν προσωπικά στην μαρτυρία. Οι επαγγελματίες των μουσείων αυτών καλούνται να αναλύσουν ενοχλητικά γεγονότα τα οποία δεν είναι απαραίτητα λυτρωτικά και η ανάλυση να είναι κατανοητή. (Macdonald, 2010)

Η άυλη κληρονομιά συναντάει την δύσκολη κληρονομιά μέσω των στοιχείων που μεταλαμπαδεύονται τα οποία δεν είναι πάντα ευχάριστα και συνήθως οι ιστορίες και οι μνήμες είναι δυσάρεστες. Ιδιαίτερα όταν βρίσκονται μέσα στον αστικό ιστό και είναι μέρος του δημόσιου χώρου.

Στην εποχή μας υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για τα μνημεία που είναι αφιερωμένα στην δεκαετία του '40 και του '50 και υπάρχει μεγάλη αύξηση στη δημιουργία μουσείων που ασχολούνται με τη δύσκολη κληρονομιά των γεγονότων του '40. Αυτό συμβαίνει γιατί η περίοδος της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου πλέον έχουν έρθει στη επιφάνεια και είναι επίκαιρα, αυξάνοντας το ενδιαφέρον του κόσμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτό συμβάλλουν και κάποιοι πολιτικοί χώροι, οι οποίοι αναδεικνύουν και στοχεύουν στην προβολή θεμάτων δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Παράδειγμα πολιτικού χώρου αποτελεί το Κ.Κ.Ε. το οποίο τα τελευταία χρόνια, διατηρώντας ιστορικά αρχεία, έχει συμβάλει καθοριστικά στην ανέγερση μνημείων και στις εκδηλώσεις τιμής στους πεσόντες του Δ.Σ.Ε. Οι ενέργειες αυτές τονίζουν τον αγώνα του λαϊκού κινήματος και την αξία του στις επόμενες γενιές. (Βόγλης, 2008α).

2. Αρνητική Κληρονομιά και Συλλογική Λήθη

Πολλά κράτη, έρχεται η στιγμή που πρέπει να αντιμετωπίσουν την αρνητική κληρονομιά, δηλαδή βαριά εγκλήματα τα οποία δεν είναι έτοιμα να αποδεχτούν ούτε να προβάλλουν. Έτσι προσπαθούν να αναδεικνύουν ιστορικά γεγονότα τα οποία είναι πιο ευχάριστα και θα κρύψουν τα δυσάρεστα συμβάντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα χωριά των Καλαβρύτων και του Διστόμου σε αντιπαράθεση με την γενοκτονία τον δωσιλογισμό κ.α. (Δρουμπούκη, 2014). Το παρελθόν λοιπόν είτε προβάλλεται υπερβολικά είτε αποσιωπείται τελείως ανάλογα με τους σκοπούς της κάθε κοινωνίας και αυτό έχει σαν συνέπεια την αδυναμία αποδοχής αυτού του παρελθόντος. (Blake, 2009). Οι τόποι μνήμης της κατοχής στην Ελλάδα είναι άγνωστοι ή έχουν διερευνηθεί ελάχιστα. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχει τεράστιο κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. (Δρουμπούκη, 2014). Ακόμα, οι μνημονικοί τόποι του 1940-44 υπάγονται στη λήθη. Ο Ernest Renan αναφέρει: «το έθνος αποτελείται από πολλά πράγματα, ένα από αυτά είναι και η συλλογική λήθη» (Assmann, 2006). Στη Νίκαια, στην περιοχή με τα περισσότερα μνημεία στον Πειραιά, δεν υπάρχει ούτε ένα που να αναφέρεται στον Ελληνικό Εμφύλιο. Όλα τα μνημεία αναφέρονται στην Αντίσταση και

συγκεκριμένα αυτό που αναδεικνύεται περισσότερο είναι ο Αγώνας της Αντίστασης κατά των Γερμανών. Έτσι λοιπόν η μνήμη αποκρύπτεται με έντεχνο τρόπο και απουσιάζει.

3. Εμφύλιος Πόλεμος και Μουσεία

Το πνεύμα της Μεταπολίτευσης αποσύνδεσε την Αντίσταση από τον Εμφύλιο Πόλεμο. Αυτό φαίνεται από την αντικατάσταση της λέξης «συμμοριτής» με τη λέξη «αντάρτης». (Ελεφαντής, 2002). Η περίοδος της Αντίστασης για τον ελληνισμό ήταν η καλή και φωτεινή όψη της δεκαετίας του '40 ενώ ο Εμφύλιος αποτελούσε την σκοτεινή και καθόλου προβεβλημένη πλευρά της. Γι' αυτό υπάρχουν μόνο μουσεία Αντίστασης και καθόλου μουσεία ή αναφορές για τον Εμφύλιο Πόλεμο. Οι πρωτοβουλίες και οι υπεράνθρωπες προσπάθειες των αντιστασιακών, βετεράνων και πρώην έγκλειστων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης συνετέλεσαν στη δημιουργία μικρών μουσείων και αφιερωμάτων της κρίσιμης δεκαετίας του '40. Σε μερικές περιπτώσεις συνέβαλαν και ιστορικοί ερευνητές (Δρουμπούκη, 2014). Πολλά προβλήματα δημιουργούνται κατά την θεσμοθέτηση τέτοιων μουσείων λόγω μετασχηματισμών της κοινωνίας και πολιτικών μετατοπίσεων. Ένα μουσείο με θεματολογία την Αντίσταση και τον Εμφύλιο δεν θεωρείται ελκυστικό, αφού το περιεχόμενο δεν είναι ευχάριστο. Τέτοια μουσεία ανήκουν στην δύσκολη ή αρνητική κληρονομιά (Πάντζου, 2010, Χατζηνικολάου, 2010). Η μέριμνα του κράτους για τα θεματικά μουσεία και τους τόπους μνήμης είναι μηδενική. Αυτό οφείλεται στην άρνηση ή στην καθυστέρηση της αναγνώρισης της σημαντικότητας των δεκαετιών του '40 και του '50. (Macdonald, 2009α, Macdonald, 2009β) Η ανάγκη για ένα μουσείο που θα μελετά την Κατοχή-Αντίσταση- Εμφύλιο είναι μεγάλη γιατί υπάρχουν μόνο μικρά τοπικά μουσεία αντίστασης τα οποία συνήθως είναι κλειστά και με ελλιπή συλλογή στοιχείων. Πρωτοβουλία σε αυτά τα μικρά μουσεία ανελάμβανε συνήθως η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης – Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος, (Π.Ε.Α.Ε.Α.-Δ.Σ.Ε.) κάθε περιοχής ύστερα από μια σειρά αναγκαστικών νόμων που αναγνώριζαν τις εξορίες και τις φυλακίσεις.

4. Μνήμη και Κοινότητα

Η σύγκλιση της Λαογραφίας, της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και της Ιστορίας ανέδειξε ένα νέο επιστημονικό πεδίο την Προφορική Ιστορία (Μπούσχοτεν, Βερβενιώτη, Βουτυρά, Δαλκαβούκης, Μπάδα, 2008). Στο πεδίο αυτό η μνήμη χρησιμοποιείται για να αναλύει κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα. Η παράδοση και η λαογραφία έγιναν πιο ακριβείς μέσα από την συμβολή του κοινωνικού και συλλογικού χαρακτήρα της μνήμης. (Halbwachs, 1992). Η διαπίστωση ότι η μνήμη για το παρελθόν λειτουργεί επιλεκτικά, ώστε να εξυπηρετήσει συμφέροντα του παρόντος αλλά και μια κριτική αντιμετώπιση με τα νέα δεδομένα του Κονστрукτιβισμού- εποικοδομητισμού ήταν πολύ καθοριστική. Η επιλεκτικότητα της μνήμης δεν αφορά μόνο την προφορική επιστημονική προσέγγιση αλλά και τα καταγεγραμμένα μνημεία τόσο του πρόσφατου όσο και του παλαιότερου παρελθόντος. Αυτό γιατί το παρελθόν μεταλαμπαδεύει στους επόμενους ότι ο «νικητής» έχει την επιλογή του αποτελέσματος της κοινωνικής διαμάχης. Εν κατακλείδι η προφορική ιστορία ανέδειξε τον ιδεολογικό χαρακτήρα της προφορικής παράδοσης αλλά και της γραπτής παράδοσης αντίστοιχα.

Στο πλαίσιο της παράδοσης μέσω της ιδεολογικής παρέμβασης του παρόντος θα μπορούσε να ενταχθεί και ο Nora με το έργο του «Μνημονικοί τόποι» (lieux de mémoire). Ο Nora αναφέρει ότι οι «μνημονικοί τόποι» λειτουργούν επειδή χάνονται τα «μνημονικά περιβάλλοντα» (milieux de mémoire). (Nora, 1989). Οι «μνημονικοί τόποι» είναι δηλαδή κοινωνίες όπου η μνήμη επικρατεί και καθιστά την παράδοση μη λειτουργική αφού η

παράδοση είναι σημαντική μόνο στα κενά που δημιουργούνται από νεωτερικές μεταβολές. Όταν η αυτονομία «συνέχεια» της μνήμης διακόπτεται, χρειάζεται η παράδοση για να αποδώσει τα μη λειτουργικά σχήματα που χάνονται και να τα επανενώσει με το παρόν ονομάζοντας τα «μνημονικούς τόπους». Σύμφωνα με το παραπάνω μπορεί κανείς να κατανοήσει καλύτερα το τριπλό νόημα που αποδίδει ο Nora για τους «μνημονικούς τόπους»: υλικό, συμβολικό και λειτουργικό (Nora, 1989). Μια κοινότητα είναι συμβολική-φαντασιακή ανάλογα με το κατά πόσο αντιλαμβάνεται τον εαυτό της με συμβολικούς όρους. (Foucault, 1998). Σύμφωνα με τον Jeffrey Olick η μνήμη και η ταυτότητα είναι αλληλένδετα αφού στη βάση της συλλογικής μνήμης κατασκευάζεται η ταυτότητα. Επεξηγηματικά όταν δηλαδή μια ομάδα ανθρώπων θυμούνται συλλογικά ένα κοινό παρελθόν και αυτό ανταποκρίνεται στις ιδεολογικές και πολιτικές ανάγκες του παρόντος (Olick, 2003). Υπάρχουν επομένως «κοινότητες μνήμης» που δεν ταυτίζονται με τις συμβολικές εκδοχές της ίδιας έννοιας αλλά μπορούν να τις διαπερνούν. Παράδειγμα κοινοτικής μνήμης είναι τα σόγια και οι οικογένειες, όπου υπάρχει συγγένεια. Με τη σύνδεση των εννοιών μνήμη, ταυτότητα και κοινότητα δημιουργείται ένα εργαλείο προσέγγισης της σύγχρονης πραγματικότητας το οποίο είναι πολύ αποτελεσματικό σύμφωνα με την εξαγωγή δεδομένων από τη χρησιμοποίηση του για την μελέτη του Εμφυλίου Πολέμου ως πεδίου εφαρμογής (Μπούσχοτεν, Βερβενιώτη, Βουτυρά, Δαλκαβούκης, Μπάδα, 2008).

5. Η Αναζήτηση της Αλήθειας για τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρώπη τα τελευταία είκοσι χρόνια για τα γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας. Αυτό αποδεικνύει ότι οι πολίτες αναζητούν να μάθουν την αλήθεια για κρυμμένα και ξεχασμένα αρχεία, ώστε να κατανοήσουν και να δημιουργήσουν την κοινωνική τους ταυτότητα. Συγκεκριμένα οι πολίτες της Ευρώπης ψάχνουν περισσότερο τα ιστορικά γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, πιστεύοντας ότι πολλά γεγονότα που καθόρισαν την εξέλιξη του Πολέμου υποκρύφθηκαν. Η μελέτη αυτή γίνεται με διάφορους τρόπους όπως η ανάγνωση σχετικών δοκιμίων, η παρακολούθηση ταινιών και ντοκιμαντέρ κ.ά. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία δημιουργούνται και διάφορες ρήξεις, αφού υπάρχουν αντίπαλα πολιτικά συμφέροντα και αντίθετες μνήμες. Εκτός από την Ευρώπη υπάρχει ενδιαφέρον για την σύγχρονη ιστορία και από τους Αμερικάνους πολίτες. Σε σχετική αμερικανική έρευνα το 91% των Αμερικάνων τον τελευταίο καιρό είχε ασχοληθεί με θέματα ιστορίας, δηλαδή είχε δει τηλεοπτικά προγράμματα σχετικά με την ιστορία και είχε διαβάσει βιβλία. Σε κάποιες ερωτήσεις της έρευνας που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους ανέφεραν ότι νιώθουν ότι συνδέονται απόλυτα με το παρελθόν της χώρας τους και γι' αυτό προσπαθούν να επισκέπτονται μουσεία και ιστορικά μέρη. (Rosenzeig, & Thelen, 1998).

6. Μνήμη- Λήθη- Τραύμα

Υπάρχει μια τάση προς την λήθη, κυρίως από τους υπαίτιους των άσχημων γεγονότων της σύγχρονης ιστορίας και η τάση προς αποφυγή συνεπειών των λαθών τους και των λανθασμένων συμπεριφορών. (Suleiman, 2006). Υπάρχει ωστόσο αλληλεξάρτηση μεταξύ της μνήμης και της λήθης. Η λήθη ικανοποιεί την ανάγκη ορισμένων κρατών περνώντας από μια εποχή σε μια άλλη, να αποκρύψουν τα δεινά που προκάλεσαν αλλά και τις ενοχές συνεργατών και υποστηρικτών του εθνικοσοσιαλισμού. Η επιλογή της σιωπής σε σχέση με την επίπονη μνήμη ονομάζεται συνειδητή λήθη. (Peralta, 2009). Η αποξένωση και το τραύμα έχουν πολύ στενή σχέση (Macdonald, 2013). Το τραύμα ανέδειξε την ιστορική εμπειρία του περασμένου αιώνα και σημασιοδότησε τα γεγονότα. (Λιάκος, 2007). Η τραυματική μνήμη αποτελεί κυρίαρχο θέμα στην ανάλυση των δύσκολων γεγονότων του παρελθόντος για ένα

καλύτερο παρόν. Αυτή η ανάλυση μπορεί να γίνει είτε συλλογικά είτε ατομικά. (Δρουμπούκη, 2014). Η εμπειρία που δεν εμπεριέχει το τραύμα είναι περισσότερο κατανοητή και οικεία. Αντιθέτως οι τραυματικές εμπειρίες δημιουργούν απομάκρυνση και αποξένωση. Κύριο πεδίο σχηματισμού ιστορικής συνείδησης αποτελεί το τραύμα αφού για να το κατανοήσουμε επιβάλλεται να κάνουμε εσωτερική ανάλυση. Αναλύοντας το τραύμα επαναφέρεις στο φως το παρελθόν και τις τραυματικές σου εμπειρίες και αντιπαρατίθεις με τα τραυματικά σου συμπτώματα. (Macdonald, 2013).

Το τραύμα είναι κάτι το οποίο δεν εντάσσεται εννοιολογικά κάπου συγκεκριμένα, γι αυτό ακολουθείται από τη σιωπή. Είναι κάτι αναπάντεχο και αλλάζει το πώς βλέπουμε τον κόσμο. Παραδείγματα που βασίζονται στο τραύμα είναι ο Εμφύλιος, η Μικρασιατική Καταστροφή κ.ά. Μετά τα γεγονότα αυτά επήλθε σιωπή και πέρασαν πολλά χρόνια ώσπου να ξεκινήσουν οι μαρτυρίες. (Λιάκος, 2007). Η ιστορική συνείδηση αποκτιέται όταν υπάρξει τοποθέτηση της προσωπικής τραυματικής εμπειρίας στα ιστορικά γεγονότα, ώστε να διαμορφωθεί ολοκληρωμένη άποψη και να επουλωθούν τα τραύματα. Τέτοια τραύματα προκλήθηκαν από τον Εμφύλιο, όπου η μνήμη ήταν αποθνημένη και κρυμμένη για πολλά χρόνια.

Η μνήμη και η λήθη είναι δυο αλληλένδετες έννοιες. Ειδικά όταν αναφερόμαστε σε γεγονότα δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς οι έννοιες αυτές συνδέονται με το πρόβλημα επεξεργασίας του τραυματικού παρελθόντος. Με μια πρώτη ματιά η λήθη φαίνεται ότι είναι η άρνηση της μνήμης. Αυτό που ισχύει όμως είναι ότι συνδέονται και δημιουργούν απροσδόκητες σχέσεις μεταξύ τους. Σήμερα υπάρχει έξαρση της μνήμης, που όπως αναφέρει και ο Paul Ricoeur, αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω της απόθησης του τραυματικού γεγονότος και της αποφυγής επεξεργασίας του λόγω της λήθης (Ricoeur, 2004). Ακόμα πολλά από τα μνημεία που αρχικός σκοπός τους ήταν η προβολή της μνήμης μπορεί να καταλήξουν να προβάλλουν τη λήθη των ιστορικών γεγονότων που μνημονεύουν (Forty, Kuchler, 1999). Η σχέση μεταξύ μνήμης, λήθης και τραύματος είναι αλληλοεξαρτώμενη και αυτό διακρίνεται από τις προσωπικές ιστορικές αφηγήσεις και τον ρόλο τους ως τρόπος περιορισμού του τραύματος και λύτρωσης. Ο Αντώνης Λιάκος αναφέρει ότι αυτό συμβαίνει μόνο στην επόμενη γενιά κάθε φορά (Caruth, 2001)

Η έννοια της λήθης, ή νόμος της σιωπής όπως αλλιώς αναφέρεται, διακρίνεται σε δύο κατηγορίες. Την θεσμική, οργανωμένη λήθη και την ατομική ή κοινωνική λήθη. Υπάρχει δηλαδή μια λήθη «από πάνω προς τα κάτω» και μια λήθη «από κάτω προς τα πάνω». Παράλληλα όμως υπάρχουν ρωγμές και στη λήθη με την εμφάνιση της μνήμης ως δικαίωση και χρέος μπροστά στην ιστορία. Τι πρέπει να κάνει τελικά μια κοινωνία με αυτό το δύσκολο και τραυματικό παρελθόν; Να θυμάται, να ξεχνάει ή να τιμωρήσει τους ενόχους; Ορισμένοι γιατροί και κοινωνικοί ψυχολόγοι που ανέλυσαν δεδομένα από τα θύματα πρόσφατων εμφυλίων πολέμων διαπίστωσαν ότι η ατιμωρησία δεν επιτρέπει την αποτελεσματική θεραπεία. Άρα δεν είναι η «ομιλία» για το συμβάν που θεραπεύει αλλά η αναγνώριση με κάποια μορφή αποζημίωσης (ηθικής/υλικής) (Summerfield, 1995).

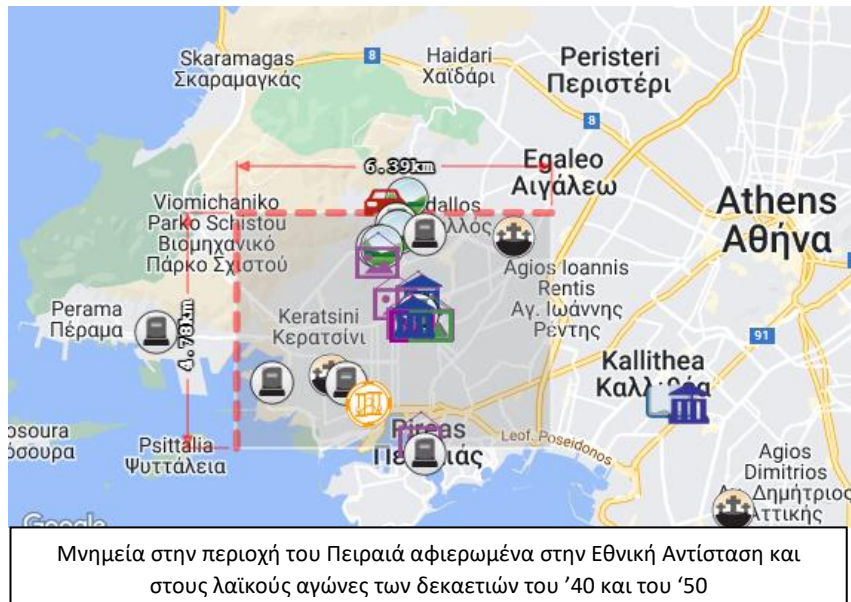
7. Αντί Επιλόγου: Οι μαρτυρίες του χάρτη

Ως καταληκτικό στάδιο αυτής της έρευνας, προσπαθήσαμε να αναπαραστήσουμε στο χάρτη της περιοχής τα μνημεία, όπως αυτά υπάρχουν στην πραγματικότητα. Με αυτό τον τρόπο σχεδιάσαμε το χάρτη της περιοχής όπως θα έπρεπε να υπάρχει σε ένα μουσείο Εθνικής Αντίστασης. Η κλίμακα συγκέντρωσης δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης για το περιεχόμενο της ιστορικής αξίας και λαογραφικής προέλευσης της ίδιας της περιοχής.

Διαφαίνεται ότι οι ίδιες οι γειτονιές διηγούνται με στόμφο την ιστορία τους. Ιδιαίτερως, αν αναλογιστούμε ότι τα μνημεία αυτά είναι τα ελάχιστα που μπόρεσαν να βρουν χώρο έκφρασης, καθώς η ιστορία των λαϊκών αγώνων αποκρύπτεται τεχνηέντως μέσα στην αστική αφήγηση.

Πιο συγκεκριμένα, από τις παρακάτω απεικονίσεις του Χάρτη του Πειραιά διαφαίνεται η μεγάλη

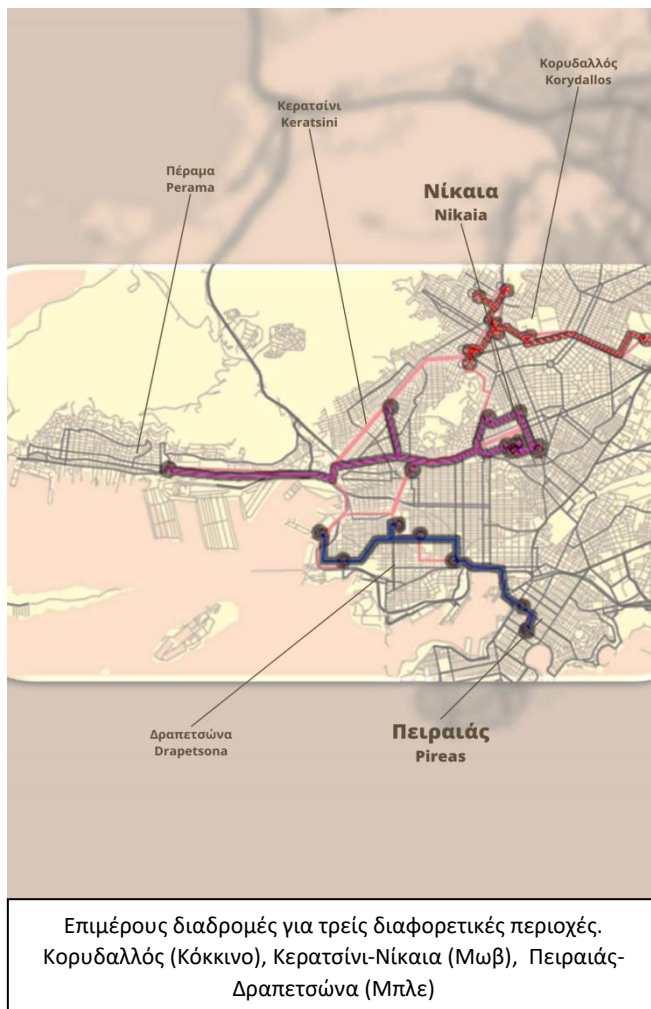
συγκέντρωση των μνημείων που αναφέρονται στις δύσκολες δεκαετίες του '40 και του '50 και είναι αφιερωμένα στους αγώνες και τις θυσίες του λαού του Πειραιά. Σε μια έκταση 30 km², συνυπάρχουν δεκάδες μνημεία που αποδεικνύουν την ιστορικότητα

αλλά και τον αγωνιστικό χαρακτήρα της περιοχής. Ο κοινωνικός χαρακτήρας του σχεδιασμού της περιοχής είναι εμφανής λόγω της μεγάλης πυκνότητας ηρώων, μουσείων, μαρμάρινων πλακών και ιστορικών κτηρίων τα οποία έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στους αγώνες της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφύλιου Πολέμου. Σε ακτίνα μήκους περίπου 6 km, συναντώνται πολλοί λαϊκοί ήρωες και ιστορικά γεγονότα του εθνικοαπελευθερωτικού λαϊκού αγώνα που έλαβαν χώρα στις περιοχές της Νίκαιας, της Κοκκινιάς, του Κερατσινίου της Δραπετσώνας και του ευρύτερου Πειραιά αποδεικνύοντας την μεγάλη ιστορική σημασία της περιοχής και σημαδεύοντας ανεξίτηλα το χαρακτήρα της για όλο τον 20^ο αιώνα.

8. Προτάσεις για περεταίρω διερεύνηση: Ιστορικοί περίπατοι

Με τη χρήση των σχεδιαστικών προγραμμάτων δίνεται η δυνατότητα απεικόνισης των ιστορικών περιπάτων μέσα από τις διαδρομές που συνθέτουν την περιήγηση των μνημείων.

Χρησιμοποιήθηκαν προγράμματα όπως Scribble maps, Canvas, Photoshop, Powerpoint ώστε να συνδυαστούν μνημονικοί χάρτες της ιστορικής περιόδου που χαρακτηρίζουν την ευρύτερη περιοχή. Έτσι δημιουργήθηκαν 3 διαδρομές: μια στην περιοχή Κερατσίνιου-Κοκκινιάς, μια στον Κορυδαλλό και μια στην περιοχή Πειραιά-Δραπετσώνας. Επίσης φτιάχτηκαν πινακίδες για κάθε διαδρομή με επιμερισμένα τα μνημεία και χαρακτηριστικές φωτογραφίες τους. Αυτά παρέχουν την δυνατότητα ενός πρώτου οδηγού ξενάγησης. Οι ιστορικοί περίπατοι μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο εκπαιδευτικών εκδρομών, ψυχαγωγικών επισκέψεων και γενικότερα πολιτιστικών εκδηλώσεων σε συνδυασμό με τοπικά δρώμενα.

8.1 Ιστορικός Περίπατος 1

Δρόμος Ειρήνης Γκίνη, Κορυδαλλός

Πλατεία "Δημήτρης Γληνός", Κορυδαλλός

Ηρώο για τη συμμετοχή και τις θυσίες του λαού του Δ. Κορυδαλλού-Πειραιά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα 1941-44

Κοινοτάφειο για εκτελεσμένους στο Μπλόκο και στη Μάχη της Κοκκινιάς, 3ο Νεκροταφείο

Μαρμάρινη πλάκα για στους νεκρούς που έπεσαν στη Μαντρα Νεάπολης

Προτομή Διαμαντών Κουμπάκη, Πλ. Σπαθας

Πλατεία Σπάθα (Διαμαντών Κουμπάκη)

Πλατεία Μήτσου Παπαρήγα, Νεκροταφείο Νεαπόλεως Νίκαιας

Μνημείο για τους Πεσόντες του Μπλόκου της Κοκκινιάς, Νεάπολη Πειραιάς

Grigoriou Lampraki

Grigoriou Lampraki

Ιστορικός περίπατος (1) μνημείων της περιοχής Κορυδαλλού

8.2 Ιστορικός Περίπατος 2

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης, Κερατσίνι

Χαρακτικό του Α. Τάσου στο σταθμό του Μετρό στη Νίκαια

Ηρώ για την Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, Πέραμα

Μαρμάρινη πλάκα για τους νεκρούς της Μάχης της Κοκκινιάς, Κοκκινιά

Μαρμάρινη πλάκα για τους Νεκρούς του Μπλόκου, Κοκκινιά

Πλάκα Μνήμης για τα θύματα του Μπλόκου, Κοκκινιά

Leof. Salaminos

Leof. Salaminos

Leof. Salaminos

Τοποθέτηση Μαρμάρινης Πλάκας προς τιμήν του λοχαγού του ΕΛΑΣ Γιώργου Βογιατζή, Κοκκινιά

Μουσείο Εθνικής Αντίστασης, Κερατσίνι

Μουσείο της Μάντρας για τους πεσόντες του Μπλόκου, Κοκκινιά

Μνημείο που απεικονίζει πληγωμένο νεό, σύμβολο των πεσόντων, Πλ. Οσίας Ξένης

Τιμητική πλακέτα για λοχαγό του ΕΛΑΣ, Κερατσίνι

Τιμητική Πλακέτα για τους πεσόντες του Μπλόκου, Κοκκινιά

Μαρμάρινη πλάκα στο Μουσείο της Μάντρας, Κοκκινιά

Ιστορικός περίπατος (2) μνημείων της περιοχής Κερατσίνι-Νίκαιας

8.3 Ιστορικός Περίπατος 3

Μνημείο Πεσόντων στη Μάχη της Ηλεκτρικής που βρίσκεται εντός του εργοστασίου, Κερατσίνι

Μνημείο για το βομβαρδισμό της πόλης στις 11 Γενάρη του 1944 από συμμαχικά αεροπλάνα, Κοιμητήριο Ανάστασης

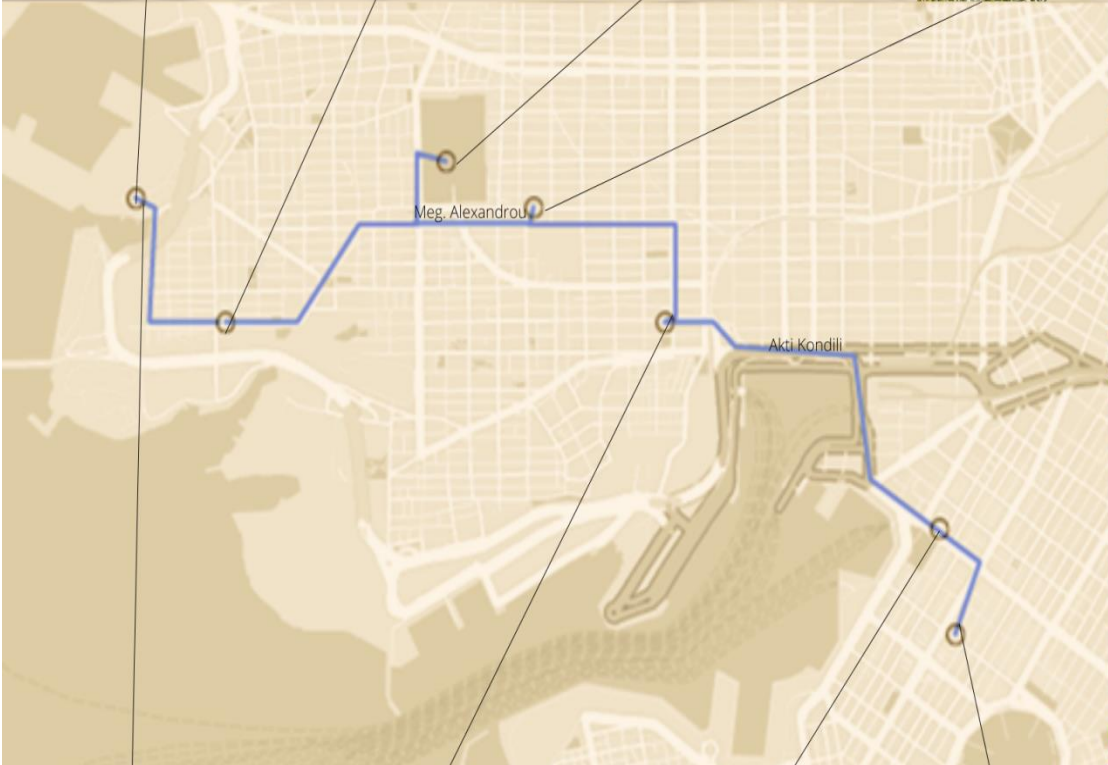
Μνημείο αφιερωμένο στους μαχητές του 6ου Ανεξάρτητου Συντάγματος Πειραιά του ΕΛΑΣ που έπεσαν στη μάχη της Ηλεκτρικής, Κοπή Κερατσινίου

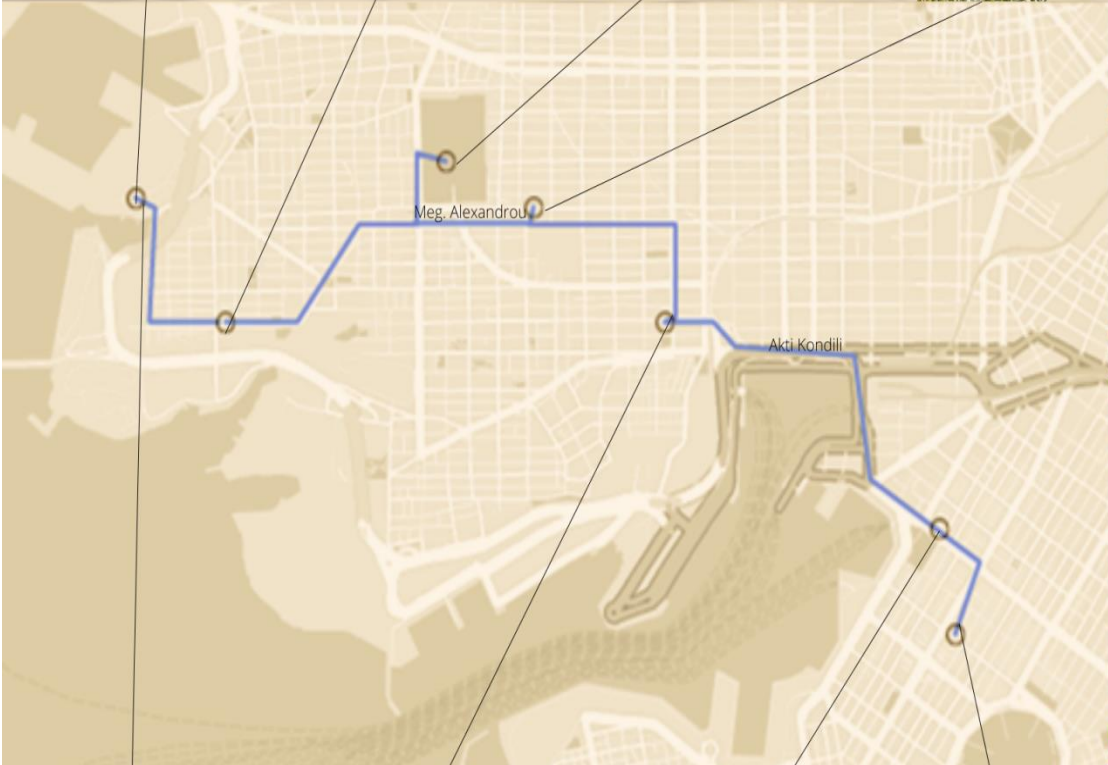
Δημοτικό Γήπεδο Χαραυγής "Νίκος Γόδας"

Meg. Alexandrou

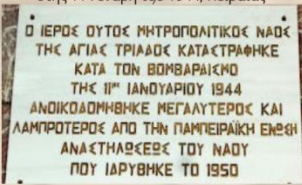
Akti Kondili

Μνημείο για το 6ο Ανεξάρτητο Συντάγμα Πειραιά του ΕΛΑΣ για τη διάσωση του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής, Κερατσίνι

Πλάκα Μνήμης στον Ι.Ν. Αγίας Τριάδας για τον βομβαρδισμό της στις 11 Γενάρη τού 1944, Πειραιάς

Μνημείο προς τιμήν της Ηρώς Κωνσταντοπούλου, Πειραιάς

Τα Βούρλα, Δραπετσώνα

Ιστορικός περίπατος (3) μνημείων της περιοχής Δραπετσώνα-Πειραιάς

Αυτή η σπουδαία παρακαταθήκη που κατάφερε να διασωθεί μέσα από την πρωτοβουλία φορέων, κομμάτων και ομάδων σε πείσμα συχνά της κεντρικής εξουσίας απέκτησε «σάρκα και οστά», χάρις την πληθώρα μνημονικών τόπων, όπως φαίνεται και στο χάρτη, αλλά και της συνεχούς ανέγερσης νέων. Έτσι διεκδικείται επάξια η αναγνώριση της τοπικής αλλά και σε πανελλήνιο επίπεδο Εθνικής Αντίστασης μέσα από τον κοινωνικό σχεδιασμό της ίδιας της πόλης. Είναι επιτακτική ανάγκη για τη δημιουργία ενός επίσημου Μουσείου Εθνικής Αντίστασης στα μέρη αυτά, αναγνωρισμένο από την πολιτεία και από τους κρατικούς θεσμούς, ως φορέας πολιτισμού, μνήμης και τιμής στους ήρωες του αγώνα. Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει να προβληθεί συγκεντρωτικά το αγωνιστικό έργο του λαού, ως φωτεινό παράδειγμα συλλογικών αγώνων και προοδευτικών διεκδικήσεων για το μέλλον.

9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

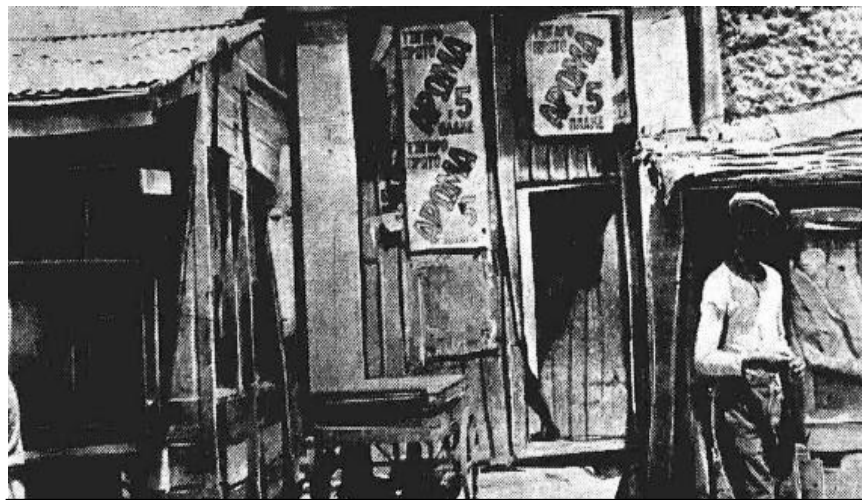
9.1 Ανάπτυξη των Βούρλων και υπόκοσμος

Ο Πειραιάς, το 1835, ήταν ένα μικρό λιμανάκι όπου είχε λίγες ψαρόβαρκες και μερικές καλύβες. Ήμεναν περίπου 1000 κάτοικοι. Κάποιες φορές άραζε κανένα πλοίο και έφευγε μετά από λίγο. Όταν άρχισε να αναπτύσσεται σε πόλη και σημαντικό λιμάνι, προσέλκυε και την πορνεία. Σωματέμπορους, προαγωγούς. Από τα καράβια που προσάραζαν στο λιμάνι κατέβαιναν απατεώνες, λαθρέμποροι, σωματέμποροι και γενικά απατεώνες που μεγέθυναν τον ντόπιο υπόκοσμο. Πορνεία βρισκόντουσαν παντού μέσα σε κατοικημένες περιοχές και οι οικογενειάρχες έκαναν συνεχώς διαμαρτυρίες για τον υπόκοσμο που υπήρχε δίπλα στα σπίτια τους⁴².

Μέσα σε αυτό το κλίμα, το δημοτικό συμβούλιο αποφάσισε να φτιάξει ένα μεγάλο οίκημα εκτός της πόλης και να εντάξει τις «αδέσποτες» πόρνες εκεί. Έτσι και ο υπόκοσμος θα έφευγε από τις γειτονιές αλλά και οι πόρνες θα ήταν περιορισμένες εκεί με ιατρική παρακολούθηση. Ενώ το κράτος δεν ήθελε να εμπλακεί σε κάτι τέτοιο, λόγω δυσφήμισης, παραχώρησε στο δήμο Πειραιά μια μεγάλη έκταση στη θέση «Βούρλα» για να κατασκευαστεί το μεγάλο σε έκταση πορνείο. Η περιοχή «Βούρλα» ήταν γεμάτη βάτα και βούρλα (από εκεί βγήκε το όνομα) και βρισκόταν στη Δραπετσώνα, δίπλα από το νεκροταφείο του Αγίου Διονύσιου. Ο Παναγιώτης Πιπινέλης είχε την κυριότητα της συγκεκριμένης περιοχής, οπότε καθάρισε την περιοχή για να προχωρήσει η κατασκευή. Σημαντικό είναι ότι την περίοδο της μεγάλης απόδρασης των κομμουνιστών από τις φυλακές των Βούρλων ιδιοκτήτρια του κτηρίου ήταν η μητέρα του πολιτικού Πιπινέλη, ο οποίος έγινε πρωθυπουργός στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του 1963 και υπουργός επί χούντας.

Ο εργολάβος Νικόλαος Μπόμπολας κατασκεύασε τα κτήρια των Βούρλων, με χρήματα που έδωσε το κράτος. Οι

εργασίες τελείωσαν το 1875 οπότε ξεκίνησε και η λειτουργία τους. Τα Βούρλα λειτούργησαν επί 60 χρόνια σαν μπορντέλο-στρατώνας. Ο Ηλίας Πετρόπουλος στο βιβλίο του

Η πορτάρα των Βούρλων Πηγή: huffingtonpost.gr, 17/07/17

«Το Μπουρδέλο» αναφέρει: «Το μπορντέλο-στρατώνας συγγενεύει περισσότερο με την μπουρδελογειτονιά, παρά με το μπορντέλο-ξενοδοχείο. Το μπορντέλο-στρατώνας είναι μια μπουρδελογειτονιά κλεισμένη μέσα σε ένα κτίριο. Στο μπορντέλο-ξενοδοχείο όλα κατέχονται και διευθύνονται από τη μαντάμα. Στο μπορντέλο-στρατώνας δεν υπάρχει μαντάμα• η κάθε πόρνη έχει ένα δωμάτιο, όπου δουλεύει για λογαριασμό της. Γύρο από το μπορντέλο-

⁴² (<http://www.katioua.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodراسi-27-stelechon-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/>)

στρατώνας οι νταβατζήδες σφάζονται σαν κοτόπουλα. Γι' αυτό, στο μπορντέλο-στρατώνας υπάρχει, πάντοτε, αστυνομία. Τα Βούρλα αποτελούν το τυπικότερο παράδειγμα πορνείου αυτού του τύπου». (Πετρόπουλος, 1980:59)

9.2 Χαρακτηριστικά Κτιρίου και οι Πόρνες

Γύρω από το κτήριο υπήρχε μια πανύψηλη μάντρα στην οποία υπήρχε μια κόκκινη πορτάρα με ύψος 3 μέτρα και πλάτος 2. Η πορτάρα αυτή ήταν η μοναδική είσοδος- έξοδος και φρουρούνταν. Βρισκόταν στην οδό Ψαρρών. Μέσα στα Βούρλα έμεναν τη νύχτα μόνο οι πόρνες και οι αστυνομία. Το πρωί τα Βούρλα ξαναγέμιζαν. Στο συγκρότημα υπήρχαν τρεις πτέρυγες οι οποίες ονομαζόντουσαν «μπούκες» και είχαν ξεχωριστή είσοδο η καθεμιά. Στην κάθε μπούκα υπήρχαν δυο σειρές των 12 δωματίων, αντικριστά η μια στην άλλη και τις χώριζε ένας φαρδύς διάδρομος σαν εσωτερική αυλή. Τα παράθυρα και οι πόρτες του δωματίου κάθε μπούκας έβλεπαν στον διάδρομό της και εκεί ζούσαν και δούλευαν οι πόρνες. Έτσι η διαρρύθμιση αυτή δεν διευκόλυνε την επικοινωνία της κάθε μπούκας με τις υπόλοιπες. *«Τα Βούρλα απαρτίζονταν από τρία δυόροφα κτίρια σε σχήμα Π. Κάθε πλευρά είχε 24 (12+12) δωμάτια· ήτοι, εν συνόλω 72 δωμάτια = 72 πόρνες. Το σχήμα Π έκλεινε με μια ψηλή μάντρα. Στη μέση της αυλής υπήρχε ένα σπιτάκι: το ισόγειο εστέγαζε το καφεενδάκι των νταβατζήδων, και, στο πάνω πάτωμα έμενε η αστυνομία. Η αυλή -και γενικότερα τα Βούρλα- είχαν μόνον μία πορτάρα. Όποιος νταβατζής ήθελε να καθαρίσει με κάποιον αντίπαλό του, την έστηνε στην πορτάρα και περίμενε. Εκείνη την εποχή οι νταβατζήδες δεν αστειευόντουσαν...»* (Πετρόπουλος, 1980, σελ.60)

Το 1894 οι πόρνες χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες. Αυτές της 1^{ης} τάξεως οι οποίες έμεναν σε ιδιαίτερες κατοικίες, οι πόρνες 2^{ης} τάξεως που έμεναν σε οίκους ασωτίας και οι 3^{ης} τάξεως έμεναν στα χαμαιτυπεία και στα δημοτικά οικήματα των Βούρλων. Στα Βούρλα συγκεντρώθηκε σχεδόν όλος ο υπόκοσμος και τακτοποιήθηκε το πρόβλημα ηθικής των νοικοκυραίων της πόλης. Υπήρξε εποχή που φιλοξενούσε και 150 πόρνες.

9.3 Τεκέδες, υπόκοσμος και ρεμπέτες

Γύρω από τα Βούρλα, από το Χατζηκυριάκειο μέχρι τη Δραπετσώνα υπήρχαν πολλοί τεκέδες όπου σύχναζαν άνθρωποι του υποκόσμου- το σκυλολόι- όπως αναφέρεται, οι οποίοι χασισόπιναν και έβγαζαν μαχαίρια για το παραμικρό. (Καπετανάκης, 2014). Στα μαγαζιά αυτά ερχόντουσαν συχνά πολλοί από τους γνωστούς ρεμπέτες οι οποίοι είχαν αγαπητικές στα Βούρλα αλλά ήταν και μεγάλοι χασισοπότες: Γιοβάν Τσαούς, Γιώργος Μπάτης, Απόστολος Χατζηχρήστος, Στράτος Παγιουμτζής, Δελιάς Δελιάς, Μάρκος Βαμβακάρης και πολλοί άλλοι ρεμπέτες. Υπήρχαν επίσης κάποιιοι τεκέδες που λειτουργούσαν ως ιδιωτικά πορνεία και η συνουσία γινόταν από μια τρύπα στον τοίχο. Δεν υπήρχε επαφή του πελάτη με την πόρνη, η οποία συνήθως ήταν αδήλωτη προσφυγοπούλα. (Σώλου, 2017)

Σκυλολόι ήταν «όλη η συνομοταξία των εν συγκρούσει προς τον Ποινικόν Νόμον ζώντων ατόμων». Από το «Λεξικό της πιάτσας» του Βρασίδα Καπετανάκη. Πηγή: huffingtonpost.gr, 17/07/17

Όταν η γυναίκα απέκτησε δικαίωμα ψήφου το 1930, αυτή αφορούσε μόνο τις δημοτικές εκλογές. Δεν μπορούσαν να εκλεχθούν μόνο να ψηφίσουν, κι αυτό μόνο όσες είχαν βγάλει το Δημοτικό και είχαν περάσει τα τριάντα. Όσο για τις πόρνες η επικρατούσα άποψη έλεγε ότι ήταν εκφυλισμένες, διεστραμμένες και μιάσματα.

Τίτλοι από εφημερίδες του '30 Πηγή: huffingtonpost.gr, 17/07/17

Ο Ριζοσπάστης τον Μάρτιο του 1936, την ημέρα της Γυναίκας δημοσίευσε ένα μικρό άρθρο για τα Βούρλα

Οι γυναίκες στα Βούρλα χωριζόντουσαν στις μπούκες ανάλογα με την ηλικία τους. Από 14 έως 18 χρονών στεγαζόντουσαν στο αριστοκρατικό τμήμα. Νέες κάμαρες, καθαρές και μπροστά ο διάδρομος με πλάκες και πολλές γλάστρες. Από 18-40 χρονών έμεναν στο δεύτερο τμήμα. Οι γυναίκες από 40-50 χρονών, οι οποίες θεωρούνταν γριές, έμεναν στο παλιότερο κτίριο, αυτό που είχε πρωτοφτιαχτεί. Κάθε δωμάτιο είχε τουαλέτες, λουτρά και ένα μικρό καφενείο. Υπήρχε πάντα ιατρείο ανοιχτό στα Βούρλα και ο γιατρός εξέταζε τις γυναίκες καθημερινά.

Οι γυναίκες απαγορευόταν να φύγουν από τα Βούρλα χωρίς κάποιον πολίτη να εγγυηθεί για αυτές και να αναλάβει την γραφειοκρατία. Οι ίδιες δεν είχαν κανένα οπότε έμεναν μέχρι τέλους εκεί. Μπορούσαν όμως να βγουν για λίγο κατόπιν αδείας. Η αστυνομία ήταν απαραίτητη στα Βούρλα, καθώς συχνά γινόντουσαν τσακωμοί μεταξύ των γυναικών και των πελατών είτε μεταξύ των νταβατζήδων και των γυναικών. Οι συμπλοκές ήταν συχνό

Μια σκηνή εκ του φυσικού εις τον περίβολο των Βούρλων.

Ακρόπολις 17-2-1936, Μια σκηνή εκ του φυσικού εις τον περίβολο των Βούρλων Πηγή: huffingtonpost.gr, 17/07/17

φαινόμενο. Η Ασπασία η κουφή, πόρνη στα Βούρλα είπε στη Λιλίκα Νάκου: « [...] Το καλό είναι εδώ πέρα πως δεν έχουμε στο κεφάλι μας κανέναν να μας εκμεταλλεύεται. Ό,τι κερδίσουμε είναι δικά μας. Το χειρότερο πράγμα για μας -ο μπαμπούλας- είναι οι διευθύντριες των σπιτιών, αυτές που λένε μαμάδες. Γιατί οι μαμάδες εκμεταλλεύονται τα κορίτσια που

χρεώνονται εφόρου ζωής σ' αυτές. Εδώ ζούμε η καθεμιά μ' αυτά που κερδίζουμε. Εγώ είμαι εδώ μέσα δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια. Όταν έκλεισαν τα σπίτια εγώ χρεώθηκα. Μας κυνηγάνε οι σωματέμποροι, μας κυνηγάνε οι μαμάδες, μας κυνηγάνε όσοι πουλάνε τα ναρκωτικά...»⁴³ Το 1936 τους είπαν ότι σε ένα χρόνο τα Βούρλα θα έκλειναν. Όμως οι αντιδράσεις ήταν πολλές γιατί καμία από τις κοπέλες δεν ήθελα να φύγει. «Εδώ έχουμε προστασία, περίθαλψη, δεν νιώθουμε τη μοναξιά μας. Αν μας πετάζουνε στους δρόμους, χαθήκαμε. Θα πέσουμε στα χέρια των σωματεμπόρων», αναφέρουν⁴⁴. Οι πόρνες δούλευαν και έπαιρναν καθαρά όλο το μεροκάματο, χωρίς διαμεσολάβηση της «Μαντάμας». Πλήρωναν από 40-50 δραχμές την ημέρα για το δωμάτιο μαζί με τα έξοδα του γιατρού. Οι γυναίκες της μεσαίας μπούκας έπαιρναν είκοσι πέντε δραχμές από κάθε πελάτη⁴⁵.

---

⁴³ Σώλου, 17/07/2017 στο https://www.huffingtonpost.gr/tety-solou/-_12456_b_17454016.html

⁴⁴ (Ριζοσπάστης, Μάρτιος 1936)

⁴⁵ Σώλου ο.π.

10. Βιβλιογραφία- Πηγές

10.1 Ελληνόγλωσση

Α.Σ.Κ.Ι.(Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας)

Αβδούλος, Σ., (2014), *Γιατί χάθηκε η νίκη. Από τον έλεγχο της εξουσίας στη συντριβή του ΕΑΜικού κινήματος 1941-1945*

Αθανασίου Γ., (2012), *Ολόψυχα. Στην Εθνική Αντίσταση 1941-1945. Στον Εμφύλιο 1946-49 με τον ΔΣΕ*

Αθανασόπουλος, Ι.Β., (2018), *Ναπολέον Ζέρβας - Άρης Βελουχιώτης: Συγκριτική μελέτη για τους κορυφαίους της Εθνικής Αντίστασης*

Αλιβιζάτος Ν., (1984), “Καθεστώς ‘έκτακτης ανάγκης’ και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949”, στο Γιάννης Ιατρίδης (επ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Αναγνωστάκης Μ., (1982), “Μια συνομιλία του Μ. Α. με τον Αντώνη Φωσιέρη και τον Θανάση Νιάρχο”, Η λέξη, τεύχος. 11.

Αντωνίου Α., (2008), «Η μάχη της Κοκκινιάς», άρθρο στο περιοδικό ΕΑΜ-Αντίσταση, τεύχος 84, Αθήνα: έκδοση Π.Σ.Α.Ε.Ε.Α.-Πανελλαδικού Συνδέσμου Αγωνιστών Εαμικής Εθνικής Αντίστασης.

Αντωνίου Γ., Πασχαλούδη Ε., (2014), «“Το άμογο πρόσωπο της ιστορίας θολώνει”: η αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης και το πολιτικό σύστημα (1945-1995)».

Αρχείο Εθνικού Οργανισμού Προνοίας, Δ/ΠΝ, ΦΑΚ 6. ΥΦΑΚ 6α.

Αρχείο Κομμουνιστικού κόμματος Ελλάδας

Ασπιώτης, Ν., (2013), *Μάρτυρες και Μαρτυρίες 1940-1949 Κατοχή - Αντίσταση – Εμφύλιος*

Βαλιανός Π., (2002), Συνείδηση, Γλώσσα και Ιστορική Ζωή: Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις στην Φιλοσοφία των δυο τελευταίων Αιώνων, Αθήνα, Πορεία, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historicalReview/article/viewFile/4089/3873>

Βόγλης, Π., 2008^α, Οι Μνήμες του 1940 ως Αντικείμενο Ιστορικής Ανάλυσης: Μεθοδολογικές Προτάσεις, στο Μπουσχότεν, Ρίκη/Ρεβενιώτη, Τ. (επιμ.), Θεοδώρου Β., (1976), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, Στρατόπεδα Γυναίκων*, Αθήνα, Επίκεντρο

Benveniste R., (1995), «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο Ρ. Μπεβενίτσε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Boeschoten R. V., Βερβενιώτη Τ., Βουτυρά Ε., Δαλκαβούκης Β., Μπάδα Κ., (2008), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Ιούνιος, Αθήνα, Επίκεντρο

Βούλγαρης Γ., (2001), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*

Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αρχείο Εμφυλίου Πολέμου, τόμος 5ος, έγγραφο 53 και 85

Γενικό Επιτελείο Στρατού, (1998), Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αρχαία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), Αθήνα, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού,

Γιαννόπουλος Ε., (1999), *Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών-Ιταλών και Βουλγάρων κατακτητών 1941-1944 και η αναγνώρισή της από το κράτος (Νόμος 1285/1982 του ΠΑΣΟΚ)*

Γιαννουδάκη Τ., (2006), Ορείχαλκος, 330 εκ., Βρυξέλλες, Τράπεζα F. Lambert, Εθνική Γλυπτοθήκη. Μόνιμη Συλλογή, ΕΠΜΑΣ, Αθήνα 2006, σ. 164. Στον κατάλογο της Μπιενάλε το έργο φέρει τον τίτλο “Composizione su un motivo drammatico”, XXVIII Biennale di Venezia

Γκιώνης Δ., (1976), «Οι μεγάλες αποδράσεις», εκδ. Τετράδιο

Γληνός Δ., (1945), «Τα σημερινά προβλήματα του ελληνισμού», Αθήνα, εκδόσεις «ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ»

Γληνός Δ., (1983), «Απαντα», , Εισαγωγή - Σημειώσεις Φ. Ηλιού, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο

Δαλκαβούκης Β., (2015), «Η Μεταπολίτευση στους δρόμους. Μνήμη, ιδεολογία και πολιτική με αφορμή τη μετεξέλιξη των οδωνομίων (1974-2012)»

Δαμιανάκος Σ., (1997), “Γρεβενίτι, Φιλία και Εξουσία” στο Δαμιανάκος Στ., –Ζακοπούλου Ερ., – Κασίμης Χ.,– Νιτσιάκος Β., Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου Η τοπική δυναμική της επιβίωσης, Αθήνα, Πλέθρον

Δρουμπούκη, Α., Μ., (2014), Μνημεία της Λήθης, Ίχνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, Αθήνα, Πόλις

Ελεφαντής, Α., (2002), Προσλήψεις του Εμφυλίου μετά τον Εμφύλιο, στο Μας πήραν την Αθήνα..., Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης και Κοινωνικού Προβληματισμού (ΕΛΕΜΕΠ) και Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης με τίτλο: Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος. Τα πρακτικά του: Marion Sarafis (ed.), Greece: From Resistance to Civil War, Nottingham, Spokesman, 1980 και στα ελληνικά Μάριον Σαράφη (επ.), (1982), Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο, Εισαγωγή Ν. Σβορώνος, Αθήνα, Νέα Σύνορα,

Εταιρεία Νεοελληνικών Μελετών (Modern Greek Studies Association) με θέμα τη δεκαετία του '40, τα πρακτικά εκδόθηκαν το 1981 στα αγγλικά και το 1984 στα ελληνικά. Βλ. Ιατρίδης Γ., (επ.) Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950

Έντυπο Σπάμε την άτιμη την αλυσίδα, Περιοχή ΕΠΟΝ Πειραιά, Πειραιάς 1945· Χαραλαμπίδης Μ., Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 284, όπου υπάρχει φωτογραφία τελετής μνήμης για το μπλόκο του Βύρωνα τον Οκτώβριο 1944.

Ευστρατιάδης Στ., (1990), Με το μαστίγιο...από το μπλόκο της Νίκαιας μέχρι και το στρατόπεδο Χαϊδαρίου, Αθήνα, Επικαιρότητα

Εφημ. Εθνικός Κήρυξ, αρ. 2.295, 24.9.1953· εφημ. Ελευθερία, αρ. 2.772, 24.9.1953.

Εφημ. Ελεύθερη Γνώμη, Σεπτέμβριος 1976, «Εκδηλώσεις για το Μπλόκο Παλαική συμμετοχή του Κοκκινιώτικου λαού»

Εφημ. Νέα Ιδέα, αρ. 10, 9-4-1950, «Ο τύμβος των πεσόντων πρέπει να στηθεί εις την είσοδο της Νίκαιας»

Εφήμ. Ριζοσπάστης 20.11.2016 – Ομιλία Γιώργου Χαβατζά στην Πέλλα

Εφήμ. Ριζοσπάστης 24.7.1946, 26.7.1946, 27.7.1946, 28.7.1946, 4.8.1946

Εφήμ. Ριζοσπάστης 26.7.2015

Εφήμ. Ριζοσπάστης Κυριακή 15.2. 2004

Εφήμ. Ριζοσπάστης Πέμπτη 3.11.2005, Κόκκινος Φάκελος 26.2.2016, Οικοδόμος 17.8. 2012

Εφήμ. Ριζοσπάστης, Μάρτιος 1936

Θεοδωράτου Λ., (2002), “*Η πολιτική της σιωπής στη μεταπολεμική ελληνική ποίηση*”, στο Νικολακόπουλος, Ηλ., Ρήγος, Άλ. & Ψαλλίδα, Γρ. (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949, Αθήνα, Θεμέλιο.

Θεοφάνους Κ., (1996), *Η Εθνική Αντίσταση στον Πειραιά 1941-1944, αναμνήσεις, μαρτυρίες και μαρτύρια αγωνιστών*, Πειραιάς: Λιμάνι.

Καιλάς Δ., (2000), *Τίποτα και Κανείς δεν Ξεχνιέται, η Εθνική Αντίσταση μέσα από τα Ηρώα και τα Μνημεία*, Εκδόσεις ΚΜΙΕΑ, Αθήνα

Καλλιβρετάκης Λ., (2006), «*Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τάγματα Ασφαλείας και Χ*»

Καλογρηάς, Β., Δορδανάς Σ., (2014), «*Η αναγνώριση των μη εαμικών αντιστασιακών οργανώσεων (1945-1974)*».

Καπετανάκης Β., (2014), «*Λεζικό της πιάτσας*», Αθήνα, Αλφειός.

Καραγιώργη Μ., (2005), *Περιμένοντας την ειρήνη...*, Αθήνα, Εκδόσεις Προσκήνιο.

Καραγιώργης Κ., (1945), «*Δημήτρης Γληνός*», ΚΟΜΕΠ, Δεκέμβρης

Κατηφές Π., (2004), Το μπλόκο της Κοκκινιάς. Χρονικό Μνήμης, Βαμβακάς Μ., Ζέρβας Θ., Λαυρεντιάδου Μ. (επιμ.), Σερβός Δ. (επιμ.), Νίκαια, εκδόσεις Δήμος Νίκαιας.

Κεπέσης Ν., (1984), *Ο Δεκέμβρης του 1944*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, (τέταρτη έκδοση).

Κεπέσης Ν., (1989), *Ο Πειραιάς στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: το βιβλίο εκδόθηκε με τη συμβολή του Συνδέσμου Δήμων περιοχών Πειραιά και Δυτικής Αττικής.

ΚΟΜ.ΕΠ. (Κομμουνιστική Επιθεώρηση)

Κόνσολα Ν., (2006), *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Κουτελάκης Χ., Φωσκόλου Α., (1991), *Πειραιάς και συνοικισμοί (Μαρτυρίες και γεγονότα από τον 14ο αιώνα μέχρι σήμερα)*, Αθήνα: Εστία.

Κυριακίδου- Νέστορος Α., (1993), *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Αθήνα, Πορεία

Λάζου Β., (19/03/2019), *Ειρήνη Γκίνη: Η διγενής αντάρτισσα*, στο <https://www.koutipandoras.gr/article/eirini-gkini-i-digenis-antartissa>

Λιάκος Α., (2007), *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, Πόλις

Λιάκος, Α., (2011), *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Αθήνα, Πόλις.

Λιάτσος Δ., (1960), *Κοκκινιά ένα όνομα μία πολιτεία, η πολιτισμική και πνευματική πορεία της Κοκκινιάς*, Νίκαια: το βιβλίο τυπώθηκε στο τυπογραφείο Ν. Τρομάρα.

Λιάτσος Δ., (1963), «*Η μάντρα Η να γίνει Μουσείο*», *Χρονικά της Νίκαιας* (Αύγουστος-Σεπτέμβρης

Λουκάς Δ., Κλαδιά Μ., Μπελέζος Δ., (2004), εποπτεία Βλάσης Αγτζίδης, *Κερασίνη, Όψεις της Πολιτικής και Δημοτικής Ιστορίας του Δήμου Κερασινίου*, Αθήνα: Αλέξανδρος.

Μαργαρίτης Γ., (2000-2001), *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμοι 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα

Μαρίνη Μ., (2015), *Μνήμες του Εμφυλίου Πολέμου στο Ορφανοτροφείο- Φυλακές της Αίγινας: Η ερμηνεία μιας δύσκολης κληρονομιάς και προτάσεις μουσειολογικής ανάδειξής της*, (διπλωματική εργασία Ε.Κ.ΠΑ)

Μασούρα, Ε. & Καργόπουλος, Φ., (2008), Μνήμες του Πολέμου και οι Πόλεμοι της Μνήμης, στο Boeschoten Riki. Van, Βερβενιώτη, Ε., Βουτυρά, Β., Δαλκαβούκης (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Μαυρίκος Γ. Ε., (2001), «*Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα 1918-1948 - Δυο γραμμές σε διαρκή αντιπαράθεση*», Αθήνα, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή».

Μίλεσης Στ., Νηολογήθηκε από Stefanos Milesis στις 1/10/2012 08:36:00 μ.μ. ανακτήθηκε από: <http://pireorama.blogspot.com/2012/01/11-1944.html>

Μιχαηλίδης Σ., (1984), *Το ΕΑΜ Κοκκινιάς*, Πειραιάς: εκδότης Σίμος Μιχαηλίδης.

Μιχαηλίδης Σ., (1986), *Το ΕΑΜ Κοκκινιάς*, αυτοέκδοση, Κώστας Κρομμύδας, Κοκκινιά. Χρονικό 1934-1944, Αθήνα

Μιχαηλίδης Σ., (1987), *Το ΕΑΜ Πειραιά, Χρονικό*, Πειραιάς: εκδότης Σίμος Μιχαηλίδης.

Μιχαηλίδης Σ., (1993), *Η Γέννηση της Κοκκινιάς απ' όσα έζησα και θυμάμαι*, Πειραιάς.

Μοσχονάς Γ., (1994), «*Η διαιρετική τομή Δεξιιάς-Αντιδεξιιάς στην Μεταπολίτευση (1974-1990). Το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του 'αντιδεξιού υποσυστήματος'*», Αθήνα, Οδυσσεάς

Molho R., (2001), *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Αθήνα, Θεμέλιο, Ιστορική βιβλιοθήκη

Μούλιου Μ. (2015), «*Το Μουσείο Ως Ποιότητα, Εμπειρία, Αστικό Συμβόλαιο Και Ήπια Δύναμη. Παραδείγματα Από Τη Διεθνή Και Εγχώρια Μουσειακή Πρακτική*» στο Πούλιος Ι., Αλβιζάτου Μ. κ.συν., *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: [file:///C:/Users/hp/Downloads/00_master_document%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/hp/Downloads/00_master_document%20(3).pdf) (23/5/2018)

Μπινιάρης Στέλιος, (1988), *Ο Πειραιάς του Μεσοπολέμου και της Κατοχής*, Χρονικό, Πειραιάς: Φιλολογική Στέγη Πειραιώς.

Μπογιόπουλος Ν., Μηλάκα Δ., (2016), «*Ποδόσφαιρο – Μια θρησκεία χωρίς απίστευτους*», Αθήνα, εκδόσεις ΚΨΜ

Μπουρνάζος Σ, (2009), «*Το κράτος των εθνοφορώνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές*», Αθήνα: Βιβλιόραμα

Νικολινάκος Μ., (2018), *Η ζωγραφική, η εικονογράφηση και οι παράλληλες διαδρομές*, κατάλογος έκθεσης, επιμέλεια-κείμενα Μαρία Πούλου, Δημοτική Πινακοθήκη Νίκαιας – Αγ. Ι. Ρέντη, Νίκαια

Ντούνης Ε. Χ., (2000), *ΤΑ ΝΑΥΑΓΙΑ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΘΑΛΑΣΣΕΣ 1900-1950 (ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ)*, FINATEC AE

Π.Ε.Α.Ε.Α.-Δ.Σ.Ε. Πειραιά (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης και Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας)

Passerini L., (1998), *Σπαράγματα του 20ού αιώνα, Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη

Πάντζου, Ν., 2010, Φορείς Τραυματικής Ιστορικής Μνήμης: το Μουσείο Πολιτικών Εξοριστών Αη Στράτη στην Αθήνα, *Τετράδια Μουσειολογίας*

Παπαγεωργίου, Κ., (1984), *Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης 1941-44*. Χρονικό από τα πρακτικά της Βουλής

Παπαδημητρίου, Δ., (1999), «*“Και εχρειάσθη η 21η Απριλίου διά να μην απωλεσθή η νίκη του Γράμμου” η ιδεολογία της μετεμφυλιακής Δεξιιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στο λόγο της “Επανάστασης”*», χ.ε., Αθήνα

Παπαθανασόπουλος Θ., (1983), *Η νομοθεσία για την Εθνική Αντίσταση*, εκδόσεις Σάκκουλας Αντ, Αθήνα-Κομοτηνή

Παπαθανασοπούλου Κ., (2014), *Μνημονικοί τόποι Αντίστασης στη Νίκαια*, δημοσιευμένο στο: <https://tetartopress.gr/mnimoniki-topi-antistasis-sti-nikea/>, 16 Αυγούστου 2017, 14:00

Παπαστράτης Π., (1988), *«Ιστοριογραφία της δεκαετίας, 1940–1950»*, Πάντειον Πανεπιστήμιο. Πάνδημος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

Παπαστράτης Π., (2002), *«Η εκκαθάριση των δημόσιων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου»*, *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα, Ολκός

Πειραικά, (Ιανουάριος 2003), «Οι βομβαρδισμοί του Πειραιά από τους Γερμανούς και τους Συμμάχους», εξαμηνιαίο περιοδικό για την τοπική ιστορία, τόμος Ι

Περιοδικό «*Νέος Κόσμος*», (5/1966)

Πετράκος Λ., (1957), «*Το Ηρώον των Πεσότων*», *Η Νίκαια* 5 (1955), σ. 11· Γ.Χ., «*Η Κοκκινιά ετίμησε τους ηρωικούς της νεκρούς*», εφημ. *Η Αυγή*, αρ. 1.440, 20.8.1957.

Πετρίης Γ., (1955), «*Το μνημείο της Κοκκινιάς από το γλύπτη Ζογγολόπουλο*» *Επιθεώρηση Τέχνης* 22

Πετρίης Γ., (2008), *Επιθεώρηση Τέχνης*, Τεχνοκριτικά Κείμενα 1953-1986, ΑΙΣΑ ΕΛΛΑΣ – ΕΝΩΣΗ ΚΡΙΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΗΣ & ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Πετρίης Γ., «*Το Μνημείο της Κοκκινιάς*», ό.π., σ. 318. Βλ. Δ. Κοντελεντζίδου, Γιώργος Ζογγολόπουλος, ό.π., σ. 38· Δ. Παυλόπουλος, ό.π., σ. 56.

Πετρόπουλος Η., (1980), *Το μπουρδέλο*, Εκδόσεις Γράμματα

Πιπιλιάγκας Χ., (1970), *Η Ελλάς κατά την από τον 1942-1967 περίοδο*, χ.ε., Αθήνα

Πούλου Μ., (2017), *Ένα Μνημείο για την Αντίσταση στη Δεκαετία του 1950, Το Μνημείο Πεσότων Κοκκινιάς του Γιώργου Ζογγολόπουλου*, (Διπλωματική εργασία), Ανακτήθηκε από: https://apothesis.eap.gr/bitstream/repo/54970/3/MDE_Flevari__503412_Syntomevmeni%20ekdochi.pdf

Πρακτικά Δήμου Νίκαιας, 34/3/5.8.1946 και 52/5/11.9.1946.

Ρούσσοσ Θ., Παρασκευή, 19/11/2021 11:14, ανακτήθηκε από: <https://www.fosonline.gr/podosfairi/article/73821/nikos-godas-ektelestike-me-tin-fanela-toy-olympiakoy-gia-tin-patrida-kai-ta-idanika-moy>

Ρούσσοσ Π., (1986), «*Η Μεγάλη Πενταετία*», τόμος Β', ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Σκιαδαρέση Μ., (1944), «*Η Ελληνογαλλική Σχολή Jeanne d' Arc και ο βομβαρδισμός του Πειραιά (11 Ιανουαρίου 1944)*», *περιοδικό Μνήμων*, τεύχος 16

Σταυρίδης Σ., (2006), *Space-time relationship in the collective consciousness*, στο Σταυρίδης Σ., (επιμ.), *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Σταυρίδης, Στ.(2018). *Η Πόλη ως Τόπος των Κοινών*. Αθήνα: Angels Novus.

Σώλου Τ., 17/07/2017 07:02 EEST, μέλος της ΕΔΣΤΕ-FIJET , ανακτήθηκε από: https://www.huffingtonpost.gr/tety-solou/-_12456_b_17454016.html

Τερζόγλου, Ν.Ι., (2006). «*Ιστορία-μνήμη-μνημείο*» στο Σταυρίδης Σ., (επιμ.), *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου* , Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Τζαφέρα Α., (2017), *Η πόλη του Πειραιά στην κατοχή και την αντίσταση*, (διδακτορική διατριβή), ανακτήθηκε από: <https://ethniki-antistasi-dse.gr/o-elas-peiraia.html>

Τζούκας Β., (2010), «Η αναγνώριση της Εθνικής Αντιστάσεως 1982», στο Β. Βαμβακάς-Π. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της δεκαετίας του 1980 κοινωνικό πολιτικό, πολιτισμικό λεξικό*, Αθήνα, Το πέρασμα

Τουντουλίδης Ν., (1956), «Η μεγαλειώδης τελετή των αποκαλυπτηρίων», εφημ. Παρατηρητής, αρ. 138, 1.9.1956.

Τσιάρα Σ., (2004), *Τοπία εθνικής μνήμης. Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα, Κλειδάριθμος

Φυλλάδιο Μάντρα Μπλόκου Κοκκινιάς, Μουσείο Εθνικής Αντίστασης, Δήμος Νίκαιας- Αγ. Ι. Ρέντη

Φωτάκης Ζ., (09/01/2011), «Ο στρατηγικός σχεδιασμός του πολέμου στον αέρα», άρθρο στην εφημερίδα *Καθημερινή*

Χανδρινός Ι., (2009), «Το Τιμωρό Χέρι του Λαού», Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη Αθήνα(1942-1944), Διπλωματική Εργασία – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα

Χανδρινός Ι., (2012), Το τιμωρό χέρι του Λαού, η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944, Αθήνα: Θεμέλιο, (β' συμπληρωμένη έκδοση)

Χανδρινός Ι., (Σεπτέμβριος 2014), «Ο Μεγάλος βομβαρδισμός του Πειραιά 11 Ιανουαρίου 1944» στο *περιοδικό Στρατιωτική Ιστορία*, τεύχος 12.

Χαραλαμπίδης Μ., (2012), Έντυπο Σπάμε την άτιμη την αλυσίδα, Περιοχή ΕΠΟΝ Πειραιά, Πειραιάς 1945, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Χούτας Σ., (1961), *Η Εθνική Αντίστασις των Ελλήνων 1941-45*, άγνωστος εκδότης, Αθήνα

Χούτας Σ., (1984), *Ναπολέον Ζέρβας*, άγνωστος εκδότης, Αθήνα

«Ένας άταφος νεκρός - μελέτες για το εκπαιδευτικό μας σύστημα», (1925), Αθήνα, εκδοτική εταιρία «Αθηνά»

«Η Κοκκινιά μας», 17/8/1945

10.2 Ξενόγλωσση

Antoniou G., Marantzidis N., (2003), “The Greek Civil War Historiography, 1945-2001”, *The Columbia Journal of Historiography*, ηλεκτρονική δημοσίευση στο <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/2176>

Assmann, A., Beck C., H., (2006), *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, Monaco.

Baerentzen L., Ιατρίδης Γ.Ο., Smith O.L., (1995), (επ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο 1945-1949*, ό.π. και John O. Iatrides - Linda Wrigley (eds.), *Greece at the Crossroads. The Civil War and its Legacy*, University Park, The Pennsylvania State University Press

Blake, J., (2009), Unesco’s 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implication of Community Involvement in “Safeguarding”, στο Smith, L. & Akagawa, N. (επιμ.), *Intangible Heritage*, Routledge

Boeschoten Riki. Van, (1997), *«Ανάποδα Χρόνια»*, Αθήνα, Πλέθρον

Borneman J., (1997), *Settling Accounts. Violence, Justice and Accountability in Postsocialist Europe*. Princeton, Princeton University Press

- Γεωργιάδου Ζ., Φλώρου Β., & Γεωργιάδου- Ηλία Ι., (2021), Contemporary condemnation of memory, *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*. [Online]. 8(1), pp 12–21. Available from: www.prosoc.eu
- Caruth C., (2001), *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*, Baltimore / London, The John Hopkins University, 1996. LaCapra D., *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore, John Hopkins University
- K. Yin, R., (1994, 2003) “*Case study research : design and methods*” Calif. Publisher: Thousand Oaks, Sage Publications.
- Duffy, T., (2007), *The Holocaust Museum Concept*, στο Watson, S. (επιμ.), *Museums and their Communities*, Routledge, London
- Fleischer H., (1995), “*The National Liberation Front (EAM), 1941-1947. A Reassessment*”
- Forty A., Kuchler S., (1999), (eds.), *The Art of Forgetting (Materializing Culture)*, Oxford / New York, Berg,
- Foucault M., (1998), “*Different Spaces*”, *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5 (Οκτώβριος 1984) 46-49 (αναδημοσιευμένο στο James D. Faubion (ed.), (1998) *Essential Works of Michel Foucault, Volume 2: Aesthetics, Epistemology, Methodology*, New York, The New Press.
- Habermas, J. (1995). *The theory of communicative action (vol. I & II)*. Cambridge, Polity Press, <https://doi.org/10.1590/S0034-75901991000400012>
- Halbwachs M., (1992), *La mémoire collective*, PUF, Paris 1950 και Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press
- Herzfeld M., (2004), *The Body Impolitic: Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value*, Chicago / London, The University of Chicago Press
- Lebow, N., R., Kansteiner, W., Fogu, C., (2006), *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press.
- Macdonald, S. & Fyfe, G., (1996), *Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing World*, Blackwell, Cambridge.
- Macdonald, S., (2009α), *Difficult Heritage. Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*, London, Routledge.
- Macdonald, S., (2009β), *Unsettling Memories: Intervention and Controversy over Difficult Heritage*, στο Peralta, E., Anico, M. (επιμ.), *Heritage and Identity. Museum Meanings*, London, Routledge,
- Macdonald, S., (2010), *Η Ιστορία ως Κοινωνικό Ζήτημα: Ερμηνεύοντας τη «Δύσκολη» Κληρονομιά, Τετράδια Μουσειολογίας, 7*
- Macdonald, S., (2013), *Memory Lands. Heritage and Identity in Europe Today*, London, Routledge.
- Merlier M., (1948), *Το Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας, Πως Ιδρύθηκε, Πως Εργάστηκε*, Αθήνα.
- Nora P., (1989), “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations* 26
- Olick J., (2003), (ed.), *States of Memory*, Duke University Press, Durham NC
- Panziou, N., (2011), *Materialities and Traumatic Memories of a Twentieth-Century Greek Exile Island στο Archaeologies of Internment*
- Papailia P., (2005), *Genres of Recollection: Archival Poetics and Modern Greece*. New York: Palgrave Macmillan
- Peralta, E., (2009), *Public Silences, Private Voices: Memory Games in a Maritime Complex*, στο Peralta, E. & Anico, M. (επιμ.), *Heritage and Identity. Museum Meanings*, London, Routledge.

Pia di Bella M., (1955), “*To Sing of Silence. The theme of Omertà in Sicilian Prisoners’s Songs*” στο Damianakos, St., Handman, M.-El., Pitt-Rivers, J., Ravis- Giordani, G. (eds.), *Brothers and Others. Essays in Honour of John Peristiany*, Αθήνα, ΕΚΚΕ

Portelli A., (1998), “What makes oral history different” στο Perks, R. & Thomson, Al. (eds.) *The Oral History Reader*, London, Routledge, 1998, Passerini L., (1987), *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*, Cambridge, Cambridge University Press

Ricoeur P., (2004), *Mémoire, l’histoire, l’oubli*, Paris, Gallimard, (αγγλική έκδοση, Memory, History, Forgetting, Chicago, University of Chicago Press

Rosenzeig, R. & Thelen, D., (1998), *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*, New York, Columbia University Press.

Scott A., (1997), ‘The cultural economy of cities’, in *International Journal of Regional development*, London, Routledge.

Suleiman, S., R., (2006) *Crisis of Memory and the Second World War*, Cambridge, Harvard University Press.

Summerfield D., (1995), “Raising the dead. War reparation and the politics of memory”, *British Medical Journal*

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/DAC/article/download/25913/21198>

Uzzell, D., (1989), *The Hot Interpretation of War and Conflict*, στο Uzzell, D. (επιμ.), *Heritage Interpretation: The Natural and Built Environment*, London, Belhaven Press.

10.3 Ιστοσελίδες

<https://ethniki-antistasi-dse.gr/maxi-tis-kokkinias.html> {03/06/22}

<https://ypodomos.com/apokatastathike-o-mnimeiakos-choros-gia-toys-pesontes-toy-mplokoy-tis-kokkinias/> {04/06/22}

https://www.efsyn.gr/themata/istorika/55295_o-foberos-bombardismos-sto-kentro-toy-peiraia-egine-sta-tyfla {10/06/22}

https://www.efsyn.gr/themata/istorika/55295_o-foberos-bombardismos-sto-kentro-toy-peiraia-egine-sta-tyfla {13/06/22}

<https://piraeuspress.gr/piraeus/politismos/59016/oi-treis-bombardismoι-toy-peiraia-11-ianoyariou-1944/> {02/06/22}

<https://piraeuspress.gr/piraeus/dimos-peiraia/450149/iro-konstantopoulou-pireas-dite-pia-ine-ine-i-17chroni-kopela-sto-agalma-tis-terpsitheas/> {15/06/22}

<https://www.maxmag.gr/afieromata/iro-konstantopoyloy/> {25/06/22}

<https://www.geotzan.com/%CE%B7-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B7%CE%B5%CE%BA%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82> {20/06/22}

<https://energypress.gr/news/afieroma-72-hronia-apo-ti-mahi-tis-ilektrikis-i-dei-tima-ti-megali-istoriki-epeteio> {26/06/22}

<https://www.agrinioculture.gr/2017/12/05/o-kapralos-ke-i-thriliki-machi-tis-ilektrikis-mia-agnosti-ptichi-tou-ergou-tou-christou-kapralou/> {24/06/22}

<https://www.agrinioculture.gr/2017/12/05/o-kapralos-ke-i-thriliki-machi-tis-ilektrikis-mia-agnosti-ptichi-tou-ergou-tou-christou-kapralou/> {27/06/22}

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1360158> { 19/06/22 }

<https://www.imerodromos.gr/eirini-gkini-i-ektelesi-tis-slavomakedonissas-iroidas/> { 20/06/22 }

<https://ethniki-antistasi-dse.gr/dimitris-glinos.html> { 22/06/22 }

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11198075> { 29/06/22 }

<https://nikaiarentis.gov.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82/> { 30/06/22 }

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2302294> { 26/06/22 }

<http://www.katioua.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodrasi-27-stelechou-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/> { 20/06/22 }

<http://www.katioua.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodrasi-27-stelechou-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/> { 10/06/22 }

<http://www.katioua.gr/istoria/oloi-oi-dromoi-odigousan-to-apogevma-ekeino-sto-keli-13-i-mythistorimatiki-apodrasi-27-stelechou-tou-kke-apo-tis-fylakes-vourlon-peiraia-stis-17-iouli-1955/> { 08/06/22 }

<https://www.ertnews.gr/eidiseis/ert-gr-sto-bloko-tis-kokkinias-fotoreportaz/> { 01/06/22 }

<https://portnet.gr/main-article/19215-anavathmizetai-o-oikistikos-istos-ston-dhmo-nikaias-renth.html> { 04/06/22 }

<https://museumfinder.gr/item/mousio-ethnikis-antistasis-nikeas/> { 09/06/22 }

<https://parallaximag.gr/epitafios-tou-charakti-a-tassou-sto-metro-nikaias-109156> { 08/06/22 }

<http://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/o-kommounistis-dimitris-glinos/> { 29/05/22 }

<https://ethniki-antistasi-dse.gr/eirhnh-gkini.html> { 27/06/22 }

<https://www.agrinioculture.gr/2017/12/05/o-kapralos-ke-i-thriliki-machi-tis-ilektrikis-mia-agnosti-ptichi-tou-ergou-tou-christou-kapralou/> { 30/06/22 }

<https://piraeuspress.gr/piraeus/dimos-peiraia/450149/iro-konstantopoulou-piraeas-dite-pia-ine-ine-i-17chroni-kopela-sto-agalma-tis-terpsitheas/> { 25/06/22 }

https://www.huffingtonpost.gr/tety-solou/-_12456_b_17454016.html { 30/06/22 }

<http://www.katioua.gr/istoria/vourla-drapetsona-17-iouli-1955-thrasytati-drapetefsis-ton-27-kommounistonypo-mythistorimatikas-synthikas/> { 10/06/22 }